

juni 1983

MASSA

COMMUNICATIE '83

uitgegeven door de
STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

Onder redactie van:

drs. W.J.M. Asselbergs, prof. dr. E. de Bens, prof. dr. J.J. van Cuilenburg *,
prof. dr. G. Fauconnier, drs. P.M. Hendriksen *, prof. dr. J.H.J. van den Heuvel *,
drs. H.J. Smets, prof. dr. J.G. Stappers *, drs. J. Wieten, dr. C.M.J. van Woerkum

* leden kernredactie

BIBLIOTHEEK I.E.S.P.
FAC. SOCIALE WET.
Van Evenstr. 2 B
3800 LEUVEN

Sekretariaat:

J.L.J. Janssen en P.W.M. Rutten
Postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372

Auteurs die kopij willen toezenden wordt verzocht vooraf contact met het sekretariaat op te nemen.

Administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 5038 NA Tilburg, tel. 013-425050, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te richten aan dit adres.

Abonnementen:

- Gewoon abonnement : f 70,—
- Abonnement buitenland : f 90,—
- Studentenabonnement : f 50,—
- Los nummer : f 13,50
- Dubbel nummer : f 27,—
- Dit speciale nummer : f 19,50

Advertenties:

prijzen: 1/1 pag.: f 300,—; 1/2 pag. f 165,—; drukspiegel 12,9 x 19 cm
korting bij herhaalde plaatsing

INHOUD NR. 3, JAARGANG 11, 1983

Pag. 107

Drs. E. Hollander en Prof. dr. J.G. Stappers

Kleinschalige massacommunicatie, kanteekeningen bij een verschijnsel

Pag. 114

Drs. W.P. Knulst

Cultuurbeleid en mediabeleid op lokaal niveau

Pag. 121

Drs. L.H.A. Lichtenberg

Kleinschalige pers en overheid

Pag. 137

Drs. J. Bierhoff

Stadskranten; een tegenbeweging, opkomst, ontwikkeling en verschijningsvorm van de alternatieve pers

Pag. 149

Mr. A.W. Hins

De parlementaire geschiedenis van de regionale radio

Pag. 159

Drs. H.J.H.M. Manders en P.G.M. de Wit

Lokale omroepactiviteiten in Nederland

Pag. 169

Drs. P. van Harberden

De ontwikkelingsgang van de lokale omroep in Goirle in sociologisch perspectief

Pag. 180

T. de Leeuw, Drs. J. Oorburg en Drs. Wiet Wartena

Etherpiraten, een triviale zaak?

Pag. 193

T.P.J.M. van Doveren en Drs. E. Hollander

De verhouding tussen buurtradio en streekomroep, kleinschalige omroep in Zweden

Pag. 204

Drs. R.C. Essers

Ziekenomroep en kerkteléfono

Pag. 217

Drs. P. Hoogendoorn

Gemeenteverlichting met betrekking tot minderheden, voorlichting en achterstand

Pag. 230

Drs. M.M. van den Bosch-de Greef en Drs. W.J.M. Evers

Buurtbabbel, een verkennend onderzoek naar 'gossip' in de buurt

VOORSTUDIES EN ACHTERGRONDEN VAN MEDIABELEID

Pag. 244

Drs. L.M. van Meerem

Piratenzenders en hun publiek

Pag. 250

Drs. W.A.J. Bekkers

Etherpiraterij, een tijdverschijnsel of complement van het omroepbestel?

De uitgave van dit extra dikke nummer van MASSACOMMUNICATIE, werd mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

Kleinschalige Massacommunicatie: Kanttekeningen bij een verschijnsel

Verschijselen die aangeduid worden met de benaming 'kleinschalige massacommunicatie' kunnen in toenemende mate en in toenemende verscheidenheid worden waargenomen. Was het een aantal jaren terug vooral de lokale kabelomroep die de gemoederen bezighield, thans staan ook andere kleinschalige mediavormen als lokale etheromroep, wijkbladen, alternatieve bladen, lokale nieuwsbladen, wijkradio en ook kleinschalige voorlichtingsactiviteiten in de belangstelling. De verzamelnaam 'kleinschalige massacommunicatie' die voor deze fenomenen gebruikt wordt lijkt op het eerste gezicht een contradictio in terminis; het voorvoegsel 'massa' in massacommunicatie lijkt immers de toevoeging 'kleinschalig' nagenoeg uit te sluiten. Daarbij moeten we echter bedenken dat de benaming 'massacommunicatie' is ingevoerd uit het amerikaans, zonder dat die term enige affiniteit had met het toen heersende Europese spraakgebruik.¹⁾ Omdat de term gebruikt werd voor verschijnselen waar veel mensen bij betrokken zijn (of eigenlijk: waar veel mensen door bereikt worden) leidde dat tot een interpretatie waarbij de samenstellende delen, – massa en communicatie –, hun oorspronkelijke betekenis schenen te houden, nl. communicatie met een massa. Dit ondanks het feit dat deze combinatie op zich al als een contradictio in terminis beschouwd kan worden.²⁾ Maar zolang voor eenieder duidelijk was dat het om massamedia als radio, film, pers en televisie ging leverde de benaming massacommunicatie voor het dagelijks spraakgebruik weinig problemen op. Wanneer het echter om minder voor de hand liggende media gaat als affiche, redevoering, boek, stencil, demonstratie e.d. en om niet mediaspe-

cifieke communicatievormen als voorlichting, verkondiging, het gesprek op het werk en in de kroeg wreekt zich de tegenstrijdigheid in de term massacommunicatie.³⁾ Het is tegen die achtergrond dat vanuit een meer Europese traditie in de communicatiewetenschap de term openbare communicatie als alternatief voor de term massacommunicatie wordt gebezigd.⁴⁾

Openbare communicatie is het verspreiden van boodschappen, zodanig dat er in principe niemand en niemand in principe wordt uitgezonderd van de ontvangst. Dat zulk een verspreiding onder daartoe gunstige omstandigheden zoveel ontvangers kan trekken dat de benaming 'massa' niet zou mistaan is zeer waarschijnlijk. Maar tegelijkertijd is het aanbod van dergelijke boodschappen zo talrijk dat het niet meer anders kan of een groot deel van die boodschappen bereikt maar relatief weinig ontvangers. Openbare communicatie omvat zowel de massamedia als andere openbare verspreidingsvormen van boodschappen. Wanneer 'kleinschalige massacommunicatie' gelezen wordt als 'kleinschalige vormen van openbare communicatie' is de aanvankelijke tegenstrijdigheid voor een groot deel weggeruimd. Daarmee is echter niet gezegd dat al die vormen van openbare communicatie waarbij men slechts een gering aantal ontvangers bereikt ook als kleinschalige vormen van openbare communicatie interessant zijn. Met de benaming 'segmentatie' wordt een type massacommunicatie aangeduid waarbij weliswaar ontvangst van boodschappen in principe voor iedereen en voor eenieder in principe openstaat, maar waarbij is ingecalculeerd dat de feitelijke ontvangst beperkt zal zijn. De verspreide boodschappen zijn

wel voor iedereen toegankelijk, maar de thema's zijn qua vorm of inhoud meer op een bepaalde groep gericht en minder op een algemeen publiek. De zenders van zulke boodschappen richten zich tot een gespecialiseerd publiek, dat al bij voorbaat in bepaalde onderwerpen geïnteresseerd is. Zo ontstaan gespecialiseerde media: bladen voor filatelisten, voor zoetwatervissers en voor zoutwatervissers, radio-programma's voor jongeren en voor klassieke muzikliefhebbers, films binnen en buiten het bioscoopcircuit en ook de (verdere) regionalisering van de radio kan in dit perspectief gezien worden.

Wat we met kleinschalige massacommunicatie op het oog hebben zijn echter die kleinschalige vormen van openbare communicatie die bedoeld zijn voor een in principe beperkte doch open groep van ontvangers die (doorgaans) niet ruimtelijk verspreid zijn: lokale kabel- en etheromroep, buurt- en wijkbladen, gesprekken met burens, kennissen, collega's e.d. De personen waar het dan om gaat (zowel zenders als ontvangers) hebben gemeenschappelijke interesses; gemeenschappelijke interesses in de dubbele zin van het woord, dwz. gemeenschappelijke belangstelling en gemeenschappelijke belangen. Hierin zit dan ook het verschil met de segmentatiestrategie van grootschalige massamedia. Zenders bij kleinschalige massacommunicatie spreken hun ontvangers aan op de relevantie die bepaalde onderwerpen voor beide (zenders en ontvangers) hebben, omdat beide van eenzelfde gemeenschap deel uitmaken, buurt, wijk, gemeente etc. De onderwerpen die aan de orde komen refereren aan een gemeenschappelijk belang. Het is aan die belangenbehartiging dat kleinschalige massacommunicatie een politieke dimensie ontleent; een dimensie die met name in de verhouding tot de grootschalige massamedia de laatste jaren naar voren is gekomen.

Kleinschalige en grootschalige massacommunicatie

Kleinschalige massacommunicatie heeft als verzamelbegrip betrekking op de toepassing en het gebruik van communicatievormen op kleine schaal.⁵⁾ Hoe klein die schaal is (moet zijn) valt niet zonder meer af te leiden uit de praktijk; kleinschalig lijkt in deze kontekst vooral te betekenen: kleiner dan de grootschalige massamedia.

Evenmin kan uit de soort van communicatievormen die bij kleinschalige massacommunicatie een rol spelen een eenduidig kenmerk afgeleid worden; het gaat hier om een variëteit aan media en andere communicatievormen, van spandoek en muurkrant tot lokale kabelomroep en videotheek. Voor zover er kenmerken te vinden zijn betreft het wederom een afgrenzing van de grootschalige massamedia. Kleinschalige massacommunicatie is iets anders en wil ook iets anders zijn dan de formele, geïstitutionaliseerde, grootschalige massamedia. Dat betekent dat wanneer bijv. landelijke dagbladen zich via een jeugdpagina of de vrouwenpagina tot een deelgroep uit hun publiek richten, we dit niet tot kleinschalige massacommunicatie rekenen. Men kan zich zelfs afvragen of datzelfde ook niet geldt voor de berichtgeving over een gemeente in het verspreidingsgebied van een regionale krant.

Zowel naar schaal waarop gewerkt wordt als naar soorten communicatievormen wil kleinschalige massacommunicatie voor alles iets anders en wil ook anders zijn dan 'massacommunicatie', massacommunicatie dan opgevat als al datgene waar de 'instituten' pers en omroep voor staan.

Dit afstand nemen van de traditionele massamedia past in een ontwikkeling die in de zestiger jaren op gang kwam en die gekenmerkt wordt door een kritische stellingname jegens alle maatschappelijke instituten, het parlement, de universiteiten, de kerk, het bedrijfsleven en de massamedia. Hiermee

hing samen een zich wijzigende visie op de wijze waarop democratische principes gestalte kregen (dienden te krijgen) in het maatschappelijk bestel. De gangbare opvatting is dat de massamedia, als pijlers van de democratie een waakhondfunctie vervullen: het kritisch volgen van de politiek. Deze opvatting veronderstelt echter wel een vertrouwen in de waakzaamheid van het beest en juist op dat punt vonden sommigen dat tekort geschoten werd, anderen vonden dat de hond te selectief blafte: bijvoorbeeld de neiging had om niet voldoende waaks te zijn als het gevestigde autoriteiten betrof.

Tegenover het gedelegeerde vertrouwen in het functioneren van de massamedia en van het parlement groeide een andere opvatting van democratie, de participatiedemocratie. Dit hield in meer medezeggenschap over voor betrokkenen relevante zaken, participatie in besluitvormingsprocessen en daarmee samenhangend grotere participatie in menings-uiting en meningsvorming over relevante zaken.⁶⁾

Op nationaal nivo manifesteerde deze ontwikkeling zich in het ontstaan van alternatieve (niet-massamediale) vormen van openbare communicatie; alternatieve of undergroundpers, alternatief filmcircuit e.d. Parallel hieraan valt op regionaal en lokaal nivo een tendens te constateren dat men zich in toenemende mate ging richten op thema's in de directe woon-, werk- en leefsituatie, getuige de opkomst van actiegroepen, wijk- en buurtcomité's, huurdersverenigingen, milieugroepen e.d. Omdat de onderwerpen waar men zich op richt veelal op lokaal nivo spelen en omdat de politieke besluitvorming op hetzelfde nivo ligt (gemeenteraad) ontstaat een oriëntatie op lokaal nivo waarbij groeperingen uitingsvormen zoeken om mede-inwoners te wijzen op zaken die van belang zijn. Deze kleinschalige vormen van openbare communicatie zijn niet altijd zozeer op confrontatie gericht maar vooral op de articulering, meningsvorming, uitwisseling van ideeën en discussie.⁷⁾ Te-

gen deze achtergrond groeit het belang van lokale of kleinschalige communicatievormen als uitingsmiddel voor groeperingen, vooral omdat grootschalige massamedia dergelijke uitingsmogelijkheden niet of in onvoldoende mate (kunnen) bieden en omdat massamedia, als ze dat zouden willen –, gezien de algemene publieksverwachtingen en gezien de professionele opvattingen van massamediaproductanten – nauwelijks in staat zijn dergelijke specifieke thema's in hun aanbod op te nemen.⁸⁾ Het is deze dubbele diskwalificatie van de grootschalige massamedia – gebrek aan vertrouwen in wat ze wel doen en hoge prioriteit voor die zaken die massamedia niet (kunnen) doen – die de verhouding tussen kleinschalige en grootschalige massacommunicatie karakteriseert.

Kenmerken van kleinschalige massacommunicatie

De afgrenzing van kleinschalige vormen van openbare communicatie tegenover de grootschalige massamedia houdt echter geenszins in dat daarmee het verschijnsel kleinschalige massacommunicatie adequaat in kaart is gebracht. Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat het naast kleinschalige media om veel meer gaat dan media alleen en dat in feite alle uitingsvormen, van gesprekken tot samenscholingen en van muurkrant tot pamflet in aanmerking komen. Op dit punt wrekt zich het feit dat onderzoek zich veelal tot de media heeft beperkt, landelijke media maar ook lokale media. Voor zover onderzoek op lokaal nivo plaatsvond ging het dan vooral om de afzonderlijke lokale media en hun publiek, i.c. de lokale dagbladders.⁹⁾ Thans is er een tendens om niet uitsluitend de aandacht te richten op specifieke media maar op integrale communicatiestructuren. Een dergelijke benadering leent zich minder voor onderzoek op macro-nivo en is sterk gebaat bij onderzoek binnen een lokale setting, omdat juist onderzoek op lo-

kaal nivo inzicht geeft in de samenhang tussen verschillende vormen van openbare communicatie. De vraag is dan niet langer 'wat doen de media met de mensen?' zelfs niet: 'wat doen mensen met de media?', maar 'welke rol speelt openbare communicatie in menselijke samenlevingen?' Het onderzoek richt zich dan op kleine eenheden, enerzijds om die integrale aanpak te verwezenlijken, anderzijds om ook de kontekst van die eenheid in het onderzoek te betrekken.

Dit andere perspectief op massacomunicatie – van media naar communicatienetwerken – leidt tot andere uitgangspunten en tot andere theoretische concepten. Zo merkt Chaney op: "... the inadequacies of conceptualizing the communication process as one of 'exchange' or 'information transmission' has meant a growth of interest in the communal grounds of communicative interaction. In this perspective the social organization of the possibilities for communication can be seen to structure the politics of collective experience".¹⁰⁾ Uitgangspunt is hier dat openbare communicatie van wezenlijk belang is voor de collectivering van ervaringen en dat de kontekst waarbinnen dat gebeurt – 'Community' – essentieel is voor de interpretatie van collectieve ervaringen. Chaney zet zich dan ook af tegen de opvatting dat massamedia deze zelfde functie zouden kunnen vervullen. In zijn ogen is het naïef te veronderstellen dat openbare communicatie de functie heeft van een spiegel of van een telescoop waardoor de aandacht gevestigd zou worden op zaken die van belang zijn; het is naïef omdat gesuggereerd wordt dat het belang van gebeurtenissen in die gebeurtenissen zelf ligt besloten en dat communicatie dat belang aan eenieder zichtbaar maakt, terwijl het in feite zo is dat in iedere collectiviteit machtsrelaties spelen en dat het belang wat aan gebeurtenissen toegekend moet worden afhankelijk is van de kontekst en van de aspiraties en bedoelingen van de leden

van die collectiviteit. Een soortgelijke opvatting treffen we aan bij Negt en Kluge, wanneer zij, vanuit een kritiek op de massamedia het concept 'Öffentlichkeit' inhoud geven. Zij vatten het begrip openbaarheid op als het organiseren – d.m.v. openbare communicatie – van authentieke ervaringen en behoeften welke voor een bepaalde groep relevant zijn.¹¹⁾

Tussen beide concepten, 'Öffentlichkeit' en 'Community' bestaan overeenkomsten die met name voor de bestudering van kleinschalige massacomunicatie interessant zijn. Zo wordt er in beide concepten vanuit gegaan dat er niet een, allesomvattende Öffentlichkeit of Community bestaat maar dat het gaat om 'Teil-Öffentlichkeiten' en om meerdere 'Communities'. Dat wil zeggen dat afhankelijk van de relevantie van datgene waar openbare communicatie over gaat zich een eenheid laat onderscheiden van participanten aan die openbare communicatie die vanuit een gemeenschappelijk belang, maar in elk geval vanuit een gemeenschappelijke belangstelling een Community of een Öffentlichkeit vormen. De kontekst van dat gebeuren speelt een rol in de mate waarin de sociale structuur waarvan de participanten deel uitmaken mede bepaalt of en in hoeverre sommige thema's relevant zijn. De twee concepten vullen elkaar aan in de zin dat het concept 'Community' de maatschappelijke structuur-aspecten benadrukt terwijl in het concept 'Öffentlichkeit' het communicatie-aspect meer gewicht krijgt. Essentieel in beide concepten is echter openbare communicatie over voor de betrokkenen – d.w.z. zenders en ontvangers samen – relevante zaken. Vanuit die gedachtengang creëert het gesprek op de universiteit over de dreigende opheffing van 'n vakgroep een eigen Community c.q. een eigen Öffentlichkeit. In zo'n gesprek heeft het onderwerp eenzelfde relevantie voor zenders en ontvangers terwijl de sociale structuur in zoverre een rol speelt dat de deelnemers aan het ge-

sprek in hun hoedanigheid als medewerkers of studenten verontrust zijn. Vanuit hetzelfde perspectief kan ook communicatie onder ethnische minderheden of de communicatie in een nieuwbouwwijk bezien worden.

De hier aangeduide gedachtengang kunnen we doortrekken naar kleinschalige massacommunicatie op lokaal of sublokaal nivo. Het in de duits-talige literatuur gebezigde concept is 'lokale Öffentlichkeit'. De gedachten-gang die eraan ten grondslag ligt is dat een 'Öffentlichkeit' wat betreft sociale structuur samenvalt met een lokale eenheid, de gemeente, het dorp, het stadsdeel of de wijk. In het engels spreekt men dan van een 'geographical community'. Veelal wordt er min of meer vanuit gegaan dat een wijk of een gemeente een 'community' vormt. Correcter zou het zijn om na te gaan of dit inderdaad het geval is. Het kan zijn dat in een grote gemeente op het nivo van de gemeente geen 'community' aan te treffen is: er zijn bv. geen thema's die door de inwoners als relevant voor de hele gemeente ervaren worden, terwijl dit bv. wel het geval kan zijn op wijk- of buurt-nivo.

De verschillen in verloop en in de mate van succes tussen de in Nederland gehouden experimenten met lokale kabelomroep zijn mede te verklaren uit de verschillen tussen het bestaan van een 'community' en een lokale 'Öffentlichkeit' (zoals in Goirle, Melick of Dronten) dan wel het ontbreken van zulk een 'community' of 'Öffentlichkeit' op het nivo waarop de lokale omroep zich richtte (zoals in Zoetermeer en Bijlmermeer).¹²⁾

De maatschappelijke betekenis van kleinschalige massacommunicatie

De politieke klimaatsverandering, waarbij een grotere aandacht voor het idee van participatiedemocratie op kwam, bracht de kleinschalige massacommunicatievormen in de belangstelling, zowel van de zittende macht-

hebbers als van de veranderingsgezinden. Dat leidde tot opleving van die kleinschalige massacommunicatievormen; was het al niet een kwantitatieve groei (er is geen betrouwbaar cijfermateriaal voorhanden om dienaangaande uitspraken te doen) dan toch een groei in élan. De opkomende vormen kregen ook de welwillende belangstelling van wetenschapsbeoefenaars en aanstaande wetenschapsbeoefenaars. Vooral de meer oppositio-nele en de minder-legale verschijningsvormen: underground, piraten, muurkranten. De aandacht van de autoriteiten ging – niet geheel onbegrijpelijk – meer uit naar de mogelijk illegale aspecten van die activiteiten. In een tijd dat men zei zich zorgen te maken over de verschraling in de nieuwsvoorziening, de vermindering van de meningspluriformiteit en het opkomen of zelfs overheersen van 'one-paper-cities', werden de spontaan optredende bescheiden pogingen om de nieuwsvoorziening te verrijken, de meningspluriformiteit te vergroten en het 'one-paper'-karakter af te zwakken met wantrouwende ogen bekeken. Het is niet waarschijnlijk dat zulks alleen verklaard moet worden uit het oppositionele karakter van die pogingen. Ook de zeer legale en in veel opzichten traditionele vormen – men denke slechts aan de nieuwsbladers – werd en wordt veelal verwaarloosd. Het feit dat deze laatste vaak professioneel wordt bedreven en mede op grond van marktverwegingen in stand blijft, maakt haar voor de voorstanders van het 'alternatieve' natuurlijk ook niet bijster interessant. Maar blijkbaar evenmin voor anderen. Dat huis-aan-huisbladen voor een groot deel in handen (gekomen) zijn van de weinige dagbladuitgevers is economisch heel begrijpelijk en uit het oogpunt van bedrijfsvoering van die ondernemingen uitstekend te begrijpen. Tegen de bezwaren van de 'one paper city' helpt het natuurlijk niets. Voor het gebrek aan politieke belangstelling – of correcter: het gebrek aan belangstelling bij politici – zijn min-

stens twee argumenten aan te geven. Op de eerste plaats vertoont mediabeleid sterk de neiging een crisisleid te zijn: de omroepwet wordt veranderd omdat vanaf de Noordzee piraten beginnen uit te zenden, de zgn. kerstbeschikking van 1971 wordt afgekondigd omdat de kabels ook ongestraft gebruikt kunnen worden door daartoe niet aangewezenen.

Deze constatering is niet alleen maar kritiek: veel ontwikkelingen op media-gebied zijn niet te voorzien geweest. Trouwens als alles was voorzien en door regelingen voorkomen, zouden de problemen wel anders maar niet noodzakelijkerwijs geringer geweest zijn.

Op de tweede plaats is het beseft dat de diverse vormen van openbare communicatie een interdependent geheel vormen maar heel langzaam aan het doordringen. Weliswaar spreekt de WRR nota van een 'samenhangend' mediabeleid,¹³⁾ maar eigenlijk is dat alweer een stap terug omdat in politieke kringen de uitdrukking 'geïntegreerd' mediabeleid niet wenselijk gevonden werd, omdat geïntegreerd beleid niet voor mogelijk werd gehouden. Misschien is het niet mogelijk geïntegreerd beleid te voeren en heel moeilijk samenhangend beleid te voeren; men moet echter wel bedenken dat de massacommunicatieve werkelijkheid wél samenhangt en wel naar integratie neigt.

De moeilijkheden om tot een samenhangend, laat staan een geïntegreerd beleid te komen hangen samen met de moeilijkheden om de belangen van de omroep (= Hilversum) en van de Pers (= de dagbladen) op een lijn te krijgen. Het zou wenselijk zijn als de voor het beleid verantwoordelijken zich realiseerden dat een samenhangend communicatiebeleid op lokaal niveau even hard nodig is, en dat de ontwikkeling daarvan niet hoeft te wachten op het landelijk mediabeleid. Bij zo'n lokaal beleid zouden niet alleen de lokale media betrokken moeten worden maar ook andere activiteiten als de overheidsvoorlichting, de

openbare leeszaal e.d. En er zou rekening moeten worden gehouden met de bestaande structuur van de lokale Öfentlichkeit.

De wetenschappelijke betekenis van kleinschalige massacommunicatie

'Massacommunicatie' wordt meestal opgevat als een activiteit van weinigen, professionele zenders, die met behulp van hen daartoe ten dienste staande instrumenten, media geheten, boodschappen zenden aan zeer vele ontvangers die daardoor beïnvloed worden. In het voorgaande is duidelijk geworden dat een dergelijke opvatting weinig adequaat is, bovendien is ze in het licht van de onderzoeksresultaten van de laatste decennia onhoudbaar. Dat verhinderde echter niet dat ze impliciet toch werd aangehouden: beleidsmakers en ook onderzoekers zàgen dat massacommunicatie "iets deed" in de samenleving, en bij gebrek aan inzicht over hoe dat gebeurde hielden ze ongemerkt en misschien wel onbewust vast aan verworven theorie zolang ze de nieuwe inzichten nog niet in toepasbare vorm in handen hadden. 'Massacommunicatie' is echter een proces waaraan door zenders en ontvangers, elk op grond van eigen motieven, wordt deelgenomen.¹⁴⁾ Bovendien gaat het niet om geïsoleerde media-activiteit maar om een samenhangend geheel van informatieverschaffing en informatie-inwinning. Die samenhang is op kleine schaal gemakkelijker te bestuderen: gemeenschappelijke belangen en gemeenschappelijke belangstelling van alle betrokkenen zijn eerder inzichtelijk te maken. Derhalve zou uitvoerige bestudering van kleinschalige massacommunicatie kunnen leiden tot meer en beter inzicht in hoe massacommunicatie überhaupt – dus ook de grootschalige "werkt". Meer inzicht in kleinschalige massacommunicatie betekent dan bijgevolg ook meer afstand van de simplistische en mechanistische visie van communicatie als informatie-trans-
port.¹⁵⁾

En ook het andere gereleveerde aspect wordt bij bestudering van kleinschalige massacommunicatie duidelijk. De strenge scheiding van actieve beroeps-zenders aan de ene kant en een passief, althans afwachtend publiek aan de andere kant gaat duidelijk niet op. Meer en meer leden van de samenleving worden bij het informatie-verschaffend aspect betrokken (de democratisering van de massacommunicatie), meer en meer mensen zijn

niet alleen ontvanger maar óók zender. Het meest typerend valt dat aan te wijzen in een van de prototypen van openbare communicatie: het gerucht, waar iedereen zender en ontvanger is, en de informatievoorziening een gezamenlijke collectieve activiteit. Aandacht voor kleinschalige massacommunicatie is op deze wijze een nieuwe opening voor de communicatiewetenschap.

NOTEN

1. J.G. Stappers, Inleiding: ontwikkelingen in de massacommunicatie, in: J.G. Stappers (red), *Massacommunicatie en Samenleving*, van Gorcum, Assen, 1982, p. 9-10.
2. Ph. Elliot, Mass communication – a contradiction in terms, in D. McQuail (ed) *Sociology of Mass Communication*, Penguin Books, Harmondsworth 1972, p. 237-259.
3. Cfr. H. Menzel, Quasi-mass communications: a neglected area. *Public Opinion Quarterly*, 1971, XXXV, 3, p. 406-409.
4. J.G. Stappers, *Publicistiek en Communicatiemodellen*, diss. Nijmegen, 1966, Hfdst. 3.
5. E. Hollander, *Kleinschalige Massacommunicatie: Lokale Omroepvormen in West-Europa*, W.R.R., M.2., Staatsuitgeverij, 1982, p. 17 ev.
6. R. Geissler, *Massenmedien, Basiskommunikation und Demokratie*, Mohr, Tübingen, 1973.
7. H. Dunkelmann, *Lokale Öffentlichkeit*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1975.
8. F. Böckelmann, *Theorie der Massenkommunikation*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1975.
9. P. Dorsch, Lokale Kommunikation, Ergebnisse und Defizite der Forschung, *Publizistik*, 1978, XXIII, 3, p. 189-201; U. Saxer, Lokale Kommunikation, Anspruch und Realität: Bilanz der Forschung, *Media Perspektiven* 1978, 5, p. 367-379.
10. D. Chaney, Communication and community, *Communication*, 1978, VII, 1, p. 1.
11. O. Negt & A. Kluge, *Öffentlichkeit und Erfahrung*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1972, p. 470, noot 5.
12. J.G. Stappers & E.H. Hollander, Bürgernahes Fernsehen und Kabelpilotprojekte, *Rundfunk und Fernsehen*, 1981, XXIX, 1, p. 13-26; J.G. Stappers, Lokales Kabel Fernsehen in den Niederlanden, *Media Perspektiven*, 1978, 12, p. 877-886.
13. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Samenhangend Mediabeleid*, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage, 1982.
14. J.G. Stappers, A.D. Reynders & W.A.J. Möller, *De Werking van Massamedia*, W.R.R., M.16., p. 160 e.v.
15. Cfr. D. Chaney, l.c.

De ontwikkeling van de kabelomroep en de mogelijkheden die deze inhoudt voor lokale omroep of abonneetelevisie, zijn evenals het toenemend gebruik van video belangrijke culturele ontwikkelingen. Het verschijnen van het advies "Samenhangend mediabeleid" van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (W.R.R.) kan men zonder aarzeling een belangwekkend cultuurpolitiek feit noemen. Toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat al deze gebeurtenissen de culturele wereld onberoerd laten. Toegegeven moet worden dat er bij het kunst- en cultuurbeleid veel andere beslomeringen bestaan. Zaken als: de decentralisatie, de bezuinigingen, de sanering van het orkestenbestel, de bespeling van de Stopera enzovoort, eisen de aandacht soms volledig op. Bovendien hebben kwesties die een breder terrein raken, zoals de vraag of en in hoeverre cultuurbeleid ingepast kan worden in de Kaderwet specifiek welzijn, de aandacht gericht op geheel andere zaken dan media.

Door de Kaderwet is de laatste jaren hoofdzakelijk gelet op de verhouding tussen kunst en welzijnsvoorzieningen; op de verschillen niet minder dan op de overeenkomsten. Terecht is daarbij vaak gesteld dat kunst en cultuur weinig met welzijnsvoorzieningen gemeen hebben. De relatie tussen cultuur en terreinen die inhoudelijk *wel* sterk verwant zijn, zoals dat van de media, is hierdoor echter ook verwaarloosd.

den dan het culturele "snelverkeer" via media.

Niet alleen het kunst- en cultuurbeleid is sterk verkokerd. Hetzelfde geldt voor het mediabeleid, dat hoofdzakelijk gericht is op de informatieve en opiniërende functies van media en nauwelijks aandacht wijdt aan de expressieve en culturele mogelijkheden van media. Deze verwaarloosde schakels tussen media- en cultuurbeleid staan centraal in deze notitie. Daarbij wordt in het bijzonder ingegaan op de relatie tussen omroep – culturele voorzieningen in het beleid van grote gemeenten. Als vertrekpunt voor de beschouwing is uitgegaan van de voorstellen in "Samenhangend mediabeleid" van de W.R.R.

Enige punten uit het W.R.R.-advies

De W.R.R. heeft zoals bekend in grote lijnen gekozen voor een toekomstig mediabeleid, dat ruim baan geeft aan de ontwikkeling van nieuwe media, waarbij onvervangbare publieke belangen zodanig van overheidswege worden beschermd.¹⁾

Tot die belangen zijn o.m. gerekend: een pluriforme landelijke omroep; een pluriforme landelijke dagbladders en de culturele functie van de omroep. Die belangen zouden, niet zoals voorheen, afgeschermd moeten worden door alle nieuwe ontwikkelingen krampachtig af te houden die het bestaande bestel zouden kunnen ondergraven. Men heeft gekozen voor een tamelijk geliberaliseerd beleid. Niet het bestel als zodanig, maar alleen de werkelijk waardevolle elementen daarvan wil men veilig stellen. Als contragewicht voor de grotere toevloed van soap-opera's, quizzes, sterrenlagen en dergelijke die de W.R.R., door sa-

*) Bewerkte tekst van een inleiding voor Gezelschap van Beleidsambtenaren op kunstgebied, 24 september in de Agora te Lelystad.

telliet- of abonneetelevisie op ons af ziet komen, is zij voorstander van een scherper geprofileerd programma-aanbod door de landelijke publieke omroep en van een cultureel ("Third program") aanbod, dat onafhankelijk van ideologische organisaties eveneens op het landelijke net zou moeten worden verzorgd. Het valt daarbij op, dat de W.R.R. eigenlijk alleen de landelijke omroep en de landelijke pers op het oog heeft als gewichtige voorzieningen. Zij ziet de landelijke instellingen als het ware als basisvoorzieningen en de nieuwe media, lokale omroep, satelliet- of abonneetelevisie als aanvullende voorzieningen: De franje waarin lokale gemeenschappen en ook wel uitgeversbedrijven zich mogen "uitleven".

De W.R.R. beschouwt de lokale omroep als een aanvulling op de landelijke omroep. In zijn verstrooiende zowel als informatieve aspecten, dient het lokale karakter tot uitdrukking te komen. De W.R.R. noemt als voorbeelden: bijdragen van plaatselijke kunstinstellingen, amateuristische – en professionele muziek –, toneel- en cabaretgroepen. Dit alles dient als garnering bij de hoofdschotel, die bestaat uit plaatselijke actualiteiten. Daarnaast ziet de W.R.R. een belangrijke rol voor lokale televisie als communicatiemiddel van – en voor culturele minderheden; actiegroepen; het verenigingsleven en dergelijke.

Ofschoon de voorstellen van de W.R.R. verschillende uitdagingen inhouden voor een kunst- en cultuurbeleid, heeft de W.R.R. volstaan met een schets van een samenhangend omroep- en persbeleid. Belangrijke media zoals boeken en films en instellingen die veel met media te maken hebben, zoals de bibliotheek, de volwasseneneducatie, maar ook de muziek, het theater, blijven onbesproken. Hoe het beleid op die terreinen er in een toekomstige media-situatie uit moet gaan zien vertelt de W.R.R. ons niet. Toch zullen cultuursubsidiënten die vraag vroeg of laat op zich zien afkomen. De kennisname van cultuur en

educatieve stof geschiedt op steeds groter schaal via moderne communicatietechnieken en wie een breed publiek wil bereiken kan niet onverschillig blijven voor diens manier van voorzieningsgebruik.²⁾

Aangezien lokale overheden cultuurbeleid op den duur zowel kunnen richten op podia of manifestaties in zalen, als op media, lijkt het van groot belang dat er op die terreinen een samenhangend beleid gaat ontstaan. De beste kansen voor een samenhangend cultuur- en mediabeleid, liggen niet bij de rijksoverheid, maar bij de grote gemeenten. Dit, omdat het lokale omroepbeleid nog goeddeels van de grond moet komen, terwijl bij het rijk een jarenlange traditie van verkokerd beleid zou moeten worden doorbroken. Bovendien zitten gemeenten veel dichter dan de rijksoverheid, bij het distributieproces van informatie en cultuuruitingen, terwijl een samenhangend beleid vooral in de distributiefase gestalte zou moeten krijgen.

Waarom samenhang

Waarom is samenhang tussen media- en cultuurbeleid gewenst? Verschillende argumenten pleiten voor een samenhang in beleid:

Er bestaat naar inhoud en vorm een grote verwantschap tussen cultuur en mediaproducten. In de eerste plaats bedienen kunstuitingen als film, fotografie of literatuur zich van overeenkomstige communicatietechnieken als andere media. In de tweede plaats voorzien media, zoals televisie, radio, geluids- of beelddragers in een belangrijk verspreidingskanaal voor uitingen van kunstzinnige waarde zoals concerten, toneel, ballet- of opera-uitvoeringen. Omroep, dag- en weekbladen en tijdschriften voorzien verder in een kanaal voor informatie en opiniëring over cultuur. In de vierde plaats steunt de produktie van muziek-, theater- of showprogramma's voor de omroep en copy voor gedrukte media op een creatief potentieel dat veel verwantschap heeft met de kunstbeoef-

ning. In de vijfde plaats zijn producten die via media en via cultuurinstellingen openbaar worden gemaakt, ondanks mogelijke kwalitatieve verschillen, in essentie geestesgoederen; producten van creativiteit. Ze behoren als zodanig tot onze immateriële cultuur.

In de zesde plaats worden cultuur- en mediaproducties letterlijk aan de openbaarheid prijs gegeven. Deelname aan dit communicatieproces als zender staat in het algemeen vrij als ook de kennisname van de verschillende uitingen. Tenslotte vindt de beoordeling van beide soorten producten plaats aan de hand van kwaliteitsstandaarden, omdat er geen absolute maat bestaat. Zowel media- als cultuurproducten worden beoordeeld vanuit professionele, ideologische of commerciële standaarden voor kwaliteit.³⁾ Noch voor media noch voor cultuuruitingen bestaan er beoordelingsnormen met een algemeen gezag.

Bij de participatie aan cultuuruitingen zijn geluids- en/of beeldopnamen; radio- en t.v.-uitzendingen een steeds belangrijker rol gaan spelen. Indien men de kennisname van waardevolle cultuurproducten wil bevorderen, – en de overheid wil dat graag –, dan moet men in beginsel aandacht schenken aan *alle* communicatiewegen waarlangs een waardevolle inhoud het publiek kan bereiken.

Een modern cultuurbeleid houdt niet op bij het doek van de schouwburg, de tourniquet van het museum, of de deur van het vormingscentrum.

Cultuurverspreiding via media blijft een belangrijke aanvulling op – en voor grote groepen burgers zelfs – vervanging van een openbaarmaking op podia en in zalen. Ook bibliotheken zijn van groot belang voor de verspreiding van literatuur, muziekopnamen, en in de toekomst: videobanden. Ze horen niet minder tot de culturele instellingen als musea, ondanks het feit dat ze – wellicht ten onrechte – in de sociaal-culturele hoek zijn verzeild geraakt.

Er bestaat veel overeenkomst in de doelstellingen van omroep-, pers-, bi-

bliotheek-, museum-, en kunstbeleid. Alle genoemde beleidssectoren beogen bij te dragen aan: – de uitingsvrijheid; – de verscheidenheid in de productie en circulatie van ideeën en uitingen en aan de blikverruiming van het publiek.⁴⁾

Op al die terreinen van beleid wordt de autonomie van de producent gerespecteerd.

Het stimuleren van samenhang tussen media- en cultuurbeleid zou kunnen leiden tot een grotere pluriformiteit in aanbod voor verspreid wonende publieksgroepen, dan thans het geval is. Veel kleine gemeenten hebben een te beperkt "draagvlak" voor een ruim gesorteerde boekhandel, platenhandel, bioscoop met kwaliteitsfilms, de regelmatige vertoning van kwaliteitstoneel, – dans, – opera enzovoort.

Een bibliotheek betekent in zo'n situatie nu reeds een uitkomst voor publieksgroepen met een specifieke voorkeur voor literatuur. De bibliotheek kan ook zeer nuttig zijn voor geluidsopnamen en waarom eigenlijk niet voor beeldopnamen van theatermanifestaties? Wat een bibliotheek kan uitleenen, kan een lokale culturele instelling ook via de kabel overbrengen.

De visie op een pluriform aanbod wordt in de huidige cultuurpolitiek te sterk bepaald door het gezichtspunt van de producent en zijn landelijke subsidiënt. Men kijkt naar pluriformiteit in landelijk opzicht. Maar er bestaat geen landelijke consument. Een consument manifesteert zich altijd plaatselijk.

In een toekomstige situatie wordt het mogelijk om verscheidenheid binnen de gezichtskring van de afnemer gestalte te geven.

Een vijfde argument heeft te maken met de branchevervanging tussen de kunstpraktijk en de bedrijvigheid rond de media. Waardevolle creativiteit manifesteert zich thans langs vele wegen en in uiteenlopende bedrijfstakken. De scheiding tussen media en traditionele, ambachtelijke kunstvakken is institutioneel en beleidsmatig nog steeds scherp, maar werkt misleidend bij de

vraag waar producties van artistieke kwaliteit (kunnen) opduiken. Die grens werd aanvankelijk onderstreept door het feit dat kunstproducties in traditionele uitvoering vaak verliesgevend waren, terwijl cultuuruitingen via media hun geld wel oprachten. De ene soort had subsidie nodig en de andere niet. Dat verschil is aan het verdwijnen. Ook het Nederlandse kwaliteitsproduct via televisie, b.v. een dramaserie, is kwetsbaar door zijn arbeidsintensieve karakter en zal zonder speciale aandacht worden verdrongen door de zoveel goedkopere series uit het buitenland.⁵⁾

Dat brengt ons bij het zesde argument.

De opkomst van nieuwe elektronische fenomenen, zoals: video, beeldplaat, abonneetelevisie, satelliet-televisie, zal de stroom produkten uit de Amerikaanse cultuurindustrie doen aanzwellen.⁶⁾ Aandacht voor de positie van het Nederlandse cultuurproduct op de verschillende deelmarkten, lijkt daardoor meer dan ooit nodig. Hiervoor zullen de cultuurbedrijven, de Nederlandse omroep en de subsidiënten van cultuur de handen ineen moeten slaan en een gezamenlijk beleid gaan uitzetten. Ook in de lokale omroep schuilt een potentieel voor een goed en gevarieerd Nederlands mediaproduct. De kansen daarop zijn echter nog niet groot.

De bestaande visie op de lokale omroep

De rijksoverheid, beschouwt in navolging van de visies uit de jaren zeventig op kleinschalige media, de lokale omroep als een "speelhoek" voor amateurs, vrijwilligers, aktiegroepen en vormingswerkers.⁷⁾ Natuurlijk zal er desgewenst ruimte moeten zijn voor sociaal-culturele activiteiten op de lokale omroep. Het moet mijns inziens aan de gemeenten worden overgelaten zelf uit te maken welke functies ze aan hun lokale medium zullen toekennen. Deze potentie behoort niet te worden beknot tot lokale folklore of vrijwilli-

gerswerk, zodat Hilversum het monopolie kan behouden voor het professionele omroepvak.

Een lokale omroep in de grotere gemeenten heeft mijns inziens voldoende draagvlak voor een professioneel en gevarieerd programma-aanbod. Het is niet goed in te zien waarom een lokale omroep zich strikt tot lokale of kleinschalige onderwerpen zou moeten beperken, vooropgesteld dat zo'n indeling naar geografische schaal voor de verschillende omroepfuncties mogelijk is. Indien Rotterdam zich extra interesseert voor de ontwikkeling van andere werelddhavens, dan is dat wel een lokale interesse, maar geen lokaal thema. En zou Amsterdam geen uitzending over zijn orkest mogen verzorgen omdat dit een internationale reputatie bezit?

Niet de geografische herkomst van het onderwerp maar de relevantie ervan of de kwaliteit van de programmamaker zal beslissend zijn voor de vraag of iets van lokaal belang is of een landelijke betekenis krijgt. Een goed samengesteld programma over stadsvernieuwing door een toekomstige Groningse stadsomroep zal ook interessant zijn voor b.v. een Utrechtse lokale omroep, maar ook voor een landelijke zuil. Journalistieke of culturele producties laten zich niet bij voorbaat vastpinnen op een geografische schaalverdeling. In communicatiesystemen waar geen centrale overheidsbemoeding bestaat heeft een Nieuwe Rotterdamse Courant zich ooit tot een landelijke kwaliteitskrant ontwikkeld, de Groene Amsterdamer tot een landelijk opinie-weekblad en de Haagsche Comedie tot een theatergezelschap van landelijke bekendheid.

De creatieve potentie van de grotere gemeenten zou op omroepgebied evenmin aan banden moeten worden gelegd, maar juist moeten worden uitgedaagd. In dat verband is het van groot belang dat de gemeenten een behoorlijk zeggenschap krijgen over de functie en de financiering van hun lokale omroepvoorziening. Het voorstel van de W.R.R. dat de lokale om-

roep, indien de gemeente dat wil, haar middelen zou moeten kunnen verruimen met inkomsten uit reclame, verdient daarom steun.⁸⁾

Verskil in accenten tussen media- en cultuurbeleid

Mediabeleid en cultuurbeleid hebben veel met elkaar te maken, of zouden – vooral bij de lokale omroep – veel met elkaar te maken moeten hebben. Toch mag deze voorkeur voor een grotere samenhang, ons niet blindmaken voor een verschil tussen informatievoorziening en cultuurvoorziening – en in het verlengde daarvan – evenmin voor een verschil tussen mediabeleid en cultuurbeleid.

Omroep mag niet gereduceerd worden tot een doorgeefluik voor culturele producten, net zomin als de cultuurbeoefening tot een leverancier van opnamen. Omroep is een zelfstandig medium met eigen mogelijkheden, zoals ook de kunstuitvoeringen te midden van een publiek zich tot authentieke expressievormen hebben ontwikkeld. Het levende kunstcircus laat zich in veel gevallen moeilijk in een beeldbuis persen. Maar daarmee is niet gezegd dat ze niets met elkaar van doen hebben. Cultuuruitingen die onder een breed publiek leven, kunnen het niet stellen zonder media. Een gevarieerd cultuuraanbod via media heeft op zijn beurt een brede levende kunstpraktijk nodig.

Cultuur en media vullen elkaar aan, zonder dat ze in elkaar opgaan. Hetzelfde geldt voor het beleid ten opzichte van die voorzieningen. Men mag niet voorbijgaan aan het verschil in motieven tussen de zorg voor een pluriforme informatievoorziening en de zorg voor kunst en cultuur, niet op landelijk niveau maar evenmin in het lokale beleid.

Bij de landelijke zorg voor veelkleurige informatie staat het belang van deze grondstof voor de democratische meningsvorming voorop.

De overheid houdt zich principieel afzijdig van de uiteenlopende kwaliteiten

die bij de informatievoorziening in het geding zijn. Haar streven is er wel op gericht om de voorwaarden voor een pluriforme meningsuiting te begunstigen en zoveel mogelijk stromingen, die onder de bevolking leven, aan bod te laten komen.

Bij kunst- en cultuurbeleid kiest de overheid wel partij, in zoverre dat ze alleen uitingen steunt die voldoen aan professionele c.q. artistieke kwaliteitsmaatstaven. Natuurlijk zijn lang niet alle cultuuruitingen aangewezen op overheidssteun, maar ook indien dit wel zo zou zijn, zou de overheid ze niet, zoals de politieke verslaggeving, als onderling gelijkwaardig behandelen. Bij de steun aan cultuuruitingen oriënteert ze zich evenmin op de verschillende voorkeuren die er in dit opzicht onder de bevolking leven. Integendeel, mag men wel zeggen kunstsubsidies hebben vaak de bedoeling om de publieke voorkeur, zoals die zich doet gelden in het marktmechanisme, te corrigeren.

Omdat de politieke en maatschappelijke functies van informatie in het huidige omroepbeleid geheel voorop staan, en het cultuurbeleid vrij eenzijdig gericht is op direct openbaar gemaakte cultuurproducten, valt de culturele functie van media op dit moment in een beleidsvacuüm.

Dit feit valt met geen enkele doelstelling te rechtvaardigen.

Mogelijke perspectieven

Het is een groot voordeel, dat een lokaal omroepbeleid, zonder een erfenis van een vroegere verzuilde samenleving, een rationele opzet voor een omroepvoorziening kan kiezen. We gaan er hierbij van uit dat de (grote) gemeenten op den duur – zoals in het media-advies van de W.R.R. – zelfstandige bevoegdheden verkrijgen voor de globale inrichting van de lokale omroepvoorziening. Zoals bekend heeft de W.R.R. geadviseerd nadere richtlijnen in de Omroepwet te ontwerpen, waarin het gebruik van de kabel voor omroepdoeleinden wordt gere-

geld. Deze zullen globale voorschriften bevatten voor de verlening van zendmachtigingen; voorwaarden te stellen aan zendgemachtigden en garanties die de onafhankelijkheid van programmamakers t.o.v. het gemeentebestuur kunnen veilig stellen. Volgens de W.R.R. zouden de gemeentebesturen of hun raden of commissies bevoegdheden moeten verkrijgen binnen de gebondenheid van de algemene bepalingen in een Omroepwet. De globale inrichting en taakstelling van de lokale omroep vormt een cultuurpolitiek zeer gewichtige aangelegenheid. Er is alle aanleiding om deze "casco-bouw" van de lokale omroep zorgvuldig voor te bereiden.

Voor elke programmacategorie zijn ter zake deskundige programmamakers aan te trekken. Hierbij kan voor elke programmasoort uitgegaan worden van eigen criteria voor kwaliteit en verscheidenheid: Voor de informatieverzorging zijn bijvoorbeeld de politieke stromingen in de gemeente een belangrijk gegeven; voor de verzorging van ontspanning en cultuur zal men veeleer letten op een verschil in leefstijlen onder het publiek. Vanzelfsprekend kan men in plaats van het verlenen van concessies per programmacategorie, ook teams van programmamakers die een bepaalde signatuur vertegenwoordigen, vergunning geven om een meer omvattend pakket van programma's te verzorgen. In ieder geval is het de taak van de met oproepbeleid belaste raad of commissie, toe te zien op de kwaliteit en de verscheidenheid van het programma-aanbod. Indien programmamakers als representant van een groepering onder de burgerij zendtijd hebben verkregen, dan behoort het ook tot de taak van de omroepautoriteit om periodiek te toetsen of die organisatie nog wel iets vertegenwoordigt. Een omroepbeleid dat op flexibele wijze wil inspelen op veranderingen in de lokale samenleving, zou er voor moeten waken om organisaties voor onbepaalde tijd concessies te verlenen. De praktijk leert dat er geen omroeporganisaties

bestaan die zichzelf na verloop van tijd overbodig achten. Dat oordeel hoort te berusten bij de bevoegde autoriteit, die ook verantwoordelijk is voor de verdeling van zendvergunningen.

Hoe de lokale omroep ook ingericht zal gaan worden, vroeg of laat zal de discussie zich toespitsen op de vraag hoeveel aandacht toebedeeld wordt aan minderheids-interesses. Een lokale omroep die bekostigd wordt uit lokale publieke middelen en revenuen uit advertenties, staat automatisch onder druk van de "grootste gemene deler" onder de bevolking en zal aangespoord worden, rekening te houden met de smaak die onder brede bevolkingslagen voorkomt. Ik beseft dat de mate van geestelijke verlichting, die in een gemeente heerst, van doorslaggevend belang is voor de speelruimte die aan minderheidsinteresses wordt geboden. Er bestaan geen pasklare recepten om deze cultuur-politiek gewichtige functies veilig te stellen in de lokale omroep.

Wellicht zouden de grote gemeenten die voldoende draagvlak voor een lokale omroep bezitten op dit terrein deskundigheid en produktiecapaciteit kunnen poolen. Deze samenwerking lijkt van belang bij de produktie van programma's voor etnische minderheden, maar daarnaast ook voor culturele programma's, die evenzeer voorzien in minderheidsinteresses.

De ontwikkeling van lokale omroep biedt veel mogelijkheden. Deze kunnen slechts worden ontdekt en in praktijk gebracht indien de gemeenten enige speelruimte verwerven voor een lokaal omroepbeleid. Op gebied van theater, muziek, musea en bibliotheken bezitten de grote gemeenten – als de belangrijkste subsidiepartners van het Rijk – van oudsher ruimte voor een eigen beleid. Op dit terrein worden stappen gezet om die zeggenschap te vergroten. Ligt het niet voor de hand om de grotere gemeenten ook bij de zorg voor informatie en cultuur via de kabel hetzelfde vertrouwen te schenken? Een eerste voorwaarde voor een samenhangend cultuur- en mediabe-

leid op lokaal niveau is immers, dat het niveau van decentralisatie op beide terreinen met elkaar in overeenstemming wordt gebracht. Er is wat dit be-

treft nog veel te doen. Mediabeleid is op dit moment de enige centralistische dissonant in de cultuurpolitiek.

NOTEN

1. De adviezen van de W.R.R. m.b.t. de lokale omroep worden bekend verondersteld en daarom hier niet meer afzonderlijk genoemd. Zie. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid – Samenhangend Mediabeleid, 's-Gravenhage 1982, Hoofdstuk 8.
2. Sociaal en Cultureel Planbureau, W.P. Knulst, Mediabeleid en Cultuurbeleid: Voorstudies en achtergronden mediabeleid, nr. 10, W.R.R. 's-Gravenhage 1982, Hoofdstuk 2.
3. Knulst, W.P.; SCP Mediabeleid en cultuurbeleid, p. 60-78.
4. Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1974-1975 13353 – Nota over het massabeleid, Rijswijk 1975, hoofdstuk II; Tweede Kamer der Staten-Generaal zitting 1971-1972 11953 – Ontwerp van Wet op het openbare bibliotheekwerk, Memorie van Toelichting en idem, zitting 1973-1974 11953 Wet op het openbare bibliotheekwerk, Memorie van Antwoord; Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1975-1976 13981 – Nota Kunst en Kunstbeleid, Rijswijk 1976, Deel I.
5. Nuyl, P. te, Structuur en ontwikkeling van vraag en aanbod op de markt voor televisieproducties; Voorstudies en achtergronden mediabeleid nr. 12, W.R.R. 's-Gravenhage 1982.
6. Heinsman, L.J., NOS De kulturele betekenis van de instroom van buitenlandse televisieprogramma's in Nederland; Voorstudies en achtergronden mediabeleid nr. 3, W.R.R. 's-Gravenhage 1982.
7. Zie b.v. Ministerie van C.R.M. "Kiezen en kabelen", Nota inzake lokale en regionale omroep, Rijswijk 1982.
8. W.R.R. Samenhangend Mediabeleid, p. 237-239.

Lou Lichtenberg Kleinschalige pers en overheid

"Resumerend zou ik dan ook durven vaststellen, dat groepskrantjes (...) als communicatiemiddel sui generis meer aandacht verdienen dan de perswetenschap ze tot nu toe gaf. Als verenigingsorgaan, kerkbodes, regionale kranten, vakbladen, jeugdkrantjes, agitatiebladen, en wat niet al, nemen ze bij honderden aan de 'samenpraak van ons volk deel. *En eigenlijk ligt in deze 'krantjes' veel meer dan in dagbladers of radio* (die tot 'instituten uitgroeiden, die men niet-maar-zo meer opricht) *onze praktische vrijheid van meningsuiting verankerd*. Zouden een Kuyper of een Troelstra of een Schaeppman in onze huidige samenleving opnieuw moeten beginnen, zij zouden het weer eerst met 'n 'Heraut' of 'n 'Baanbreker' of 'n 'Ons Noorden' moeten doen: Voor een tegenstroming is in onze samenleving het groepskrantje de eerst-bereikbare vrije mogelijkheid *gebleven* om regelmatig gedachten en gevoelens openbaar te maken, en aldus aan die 'samenpraak van ons volk' deel te hebben".

Uit: H.J. Prakke: *De groepskrantjes der opkomende voorhoede, stiefkinderen der publicistiek*, Assen, Van Gorcum 1956, pag. 52-53.

Beleid, ontwikkelingen, toekomstperspectieven

Het beginsel van verscheidenheid in het perswezen heeft in het persbeleid van de overheid van de laatste decennia steeds meer erkenning gekregen. Het beleid in de daaraan voorafgaande fase was vooral gekenmerkt door een passieve opstelling van de overheid – het onthouden van bemoeienis met de pers terwille van de persvrijheid. Vooral sedert de zestiger jaren heeft de opvatting steeds meer aanhang gekregen dat de overheid toch ook een zorgfunctie voor de pers heeft. Volgens deze opvatting dient de overheid zich ook actief op te stellen om de voorwaarden te scheppen opdat de persvrijheid ook metterdaad kan worden genoten. In deze gedachtingang moet de overheidszorg zich vooral richten op het veiligstellen van verscheidenheid in het perswezen. Dat in deze richting een toenemende zorg van de overheid werd gezien, kan in het bijzonder worden toegeschreven aan bezorgdheid voor aspecten en gevolgen van concentratie-ontwikkelingen in de pers. In discussies over dit verschijnsel, dat zich vooral in de zestiger en het begin van de zeventiger jaren voordeed, sprak in overwe-

gende mate een bezorgdheid voor gevaren voor de verscheidenheid in de *dagbladpers*.

De overheidszorg richtte zich dan ook in hoofdzaak op het tegengaan van dergelijke gevaren. Door deze nadruk in het beleid – mede onder invloed van een aantal opzienbare gebeurtenissen op het gebied van dagbladconcentraties – werd de positie van de kleinschalige pers nauwelijks in de aandachtssfeer van de overheid betrokken. Ook onbekendheid met dit terrein van de pers en een miskenning van de functie daarvan, droegen ertoe bij dat in het overheidsbeleid slechts terzijde de kleinschalige pers werd gezien. In die zin beschouwd kunnen kleinschalige bladen niet alleen als stiefkinderen der publicistiek worden beschouwd,¹⁾ maar ook als stiefkinderen van het persbeleid. Over dit beleidsverschijnsel met zijn historische ontwikkelingen en perspectieven voor de toekomst handelt dit artikel.

De wortels van het persbeleid van de overheid

Het beleidsuitgangspunt van verscheidenheid in de pers houdt nauw verband met andere doelstellingen die in het persbeleid van de overheid naar

voren worden gebracht, t.w. democratie en uitingsvrijheid. Deze uitgangspunten zijn elders uitvoerig behandeld.²⁾ Voor een goed begrip van deze wortels van het beleid zij hier beknopt geresumeerd wat hieronder thans gewoonlijk wordt verstaan.

Een democratische samenleving wordt gekenmerkt door invloed van "het volk" op bestuurders, welke invloed mede mogelijk is gemaakt door het erkennen van een aantal vrijheidsrechten van de burgers van de samenleving. Voor het functioneren van deze democratie is onder meer het recht op een vrije meningsuiting en op een vrije uitwisseling van informatie van essentieel belang. De massamedia en niet in de laatste plaats de pers hebben door hun informatieve en opiniërende functies een wezenlijke taak op dit gebied. De uitingsvrijheid is in deze gedachtingang dus niet alleen van belang voor de ontplooiing van het individu, maar vooral ook voor de werking van de democratie. De overheid heeft daarbij enerzijds de plicht vergaande bemoeienis met de uitingsvrijheid en met de massamedia die op dit gebied functioneren te voorkomen. Anderzijds echter heeft de overheid tot taak actief ervoor te zorgen dat de vrijheidsrechten en dus ook de uitingsvrijheid niet daad kan worden genoten.

In dit verband rijst de vraag of aan deze gedachten een principiële argument kan worden ontleend voor een beperking van het persbeleid van de overheid tot de dagbladders. Met andere woorden: vervullen alleen dagbladen in een democratische samenleving functies ten behoeve van de uitingsvrijheid en dient het persbeleid zich om die reden op dagbladen te concentreren?

Vooropgesteld zij, dat uitgaande van vorengenoemde doelstellingen van het persbeleid van de overheid, in dat beleid vooral persorganen aandacht vragen die in belangrijke mate nieuws, analyse, commentaar en/of achtergrondinformatie bevatten over actuele maatschappelijke aangelegenheden,

vooral in het belang van de informatievoorziening en opinievorming van de samenleving op politiek gebied. Dagbladen voldoen in hoge mate aan deze omschrijving. Maar het zou een misvatting zijn te menen, dat niet tevens andere bladen min of meer op vergelijkbare wijze voor de samenleving functioneren. In deze laatste groep bevinden zich ook kleinschalige persorganen.

Nadere aanduiding en functies van de kleinschalige pers

Met "kleinschalige pers" worden hier bedoeld geografisch en/of functioneel kleinschalige persorganen. Doorgaans zijn dit bladen die vaak minder frequent dan dagbladen en in een verspreidingsgebied van geringere omvang dan die van dagbladen verschijnen.

In hun redactionele gedeelte verschaffen zij nieuws dan wel achtergrondinformatie of commentaar, met een zekere concentratie op lokale aangelegenheden, of bepaalde maatschappelijke vraagstukken of op bepaalde groepen in de samenleving. Sommige, zo niet de meeste dagbladen, hebben in vroegere tijden een dergelijke verschijningsvorm en redactionele opzet gehad. In die zin beschouwd mag worden gesteld dat de wieg van de dagbladpers in de kleinschalige perswereld heeft gestaan.³⁾ Met kleinschalige bladen worden vaak bladen bedoeld als:

nieuwsbladen, d.w.z. kranten die niet dagelijks maar ten minste eenmaal per week verschijnen en alleen of in hoofdzaak tegen betaling verkrijgbaar zijn; *stadskranten*, d.w.z. kranten veelal vergelijkbaar met nieuwsbladen maar met een minder frequente verschijning;

gratis huis-aan-huis verspreide bladen die uitsluitend of althans in hoofdzaak tot doel hebben het verschaffen van informatie in het belang van de informatievoorziening van de samenleving (gratis informatiebladen) of die (voor een belangrijk deel tot doel hebben

het verschaffen van commerciële informatie (gratis advertentiebladen); *kleine opiniebladen*, d.w.z. bladen die zich toeleggen op het doorgaans wekelijks, tweewekelijks of maandelijks aanreiken van informatie en vooral opinie in het belang van de opinievorming van de samenleving;

gespecialiseerde bladen, d.w.z. bladen die zich in tegenstelling tot de hiervoor genoemde bladen vooral richten op het verschaffen van nieuws, analyse achtergrondinformatie en opinie over bepaalde soorten van maatschappelijke aangelegenheden of over bepaalde groepen en die dus niet een gevarieerd deel of uiteenlopende soorten van de samenlevingsvraagstukken in hun redactionele inhoud behandelen.

In de groep van kleinschalige bladen komen vele mengvormen van deze soorten van persorganen voor. Bovendien lopen de doelstellingen van deze bladen en de wijze waarop daaraan in hun vorm en inhoud uitvoering wordt

gegeven, nogal uiteen. Zo bevinden zich bladen in deze groep die zich in hoofdzaak richten op het presenteren van commerciële informatie veelal in de vorm van advertenties, niet ten behoeve van de informatievoorziening van de samenleving als zodanig, maar om door middel daarvan een zo hoog mogelijke winst te behalen. Het andere uiterste van deze schaal wordt gevormd door bladen die daarentegen wel volledig of althans in hoofdzaak het brengen van niet-commerciële informatie en opinie ten behoeve van de gemeenschap tot doel hebben.

Reeds hier moet erop worden gewezen, dat als gevolg van het ontbreken van concrete gegevens over de kleinschalige pers, het een uiterst hachelijke aangelegenheid vormt bladen in deze sector aan de hand van de hier genoemde kenmerken in categorieën in te delen. Ook is het ontbreken van nadere gegevens er debet aan dat over de onderscheiden vormen van kleinschalige persorganen nauwelijks data voorhanden zijn wat betreft hun

Tabel 1: Aantallen en oplagen nieuwsbladen 1975-1981

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Totale aantal	145	144	137	129	128	126	131
Totale oplage (x 1000)	785	786	766	735	710	711	691
Nieuwsbladen alleen tegen betaling verspreid:							
- aantal	115	111	105	88	88	83	89
- bet. oplage (x 1000)	616	606	584	477	466	447	437
Nieuwsbladen tevens 1 maal per week gratis verspreid:							
- aantal	30	33	32	41	40	43	42
- bet. oplage (x 1000)	169	180	182	258	245	264	255
Nieuwsbladen uitgegeven door dagbladondernemingen:							
- aantal ondernemingen	10	12	12	12	12	12	10
- aantal bladen	26	28	28	27	26	28	24
- bet. oplage (x 1000)	190	207	190	186	178	176	151
NNP-leden							
- totaal aantal leden	121	112	113	120	122	120	113
- aantal uitsluitend betaalde bladen	88	79	76	65	65	58	53
- aantal bladen tevens gratis verspreid	24	26	26	35	35	37	33
- alleen gratis verspreide bladen	9	7	11	20	22	25	27

Bronnen: jaarverslagen Persraad.

Tabel 2: Aantallen en oplagen gratis eenmaal per week huis-aan-huis verspreide (informatie- en advertentie-)bladen 1975-1981

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Huis aan huis-bladen uitgegeven door dagblad-ondernemingen							
- aantal	154	196	228	247	270	286	292
- oplage (x 1000)	6.663	8.096	8.986	9.288	10.112	10.507	10.782
Huis aan huis-bladen uitgegeven door overige ondernemingen							
- aantal	219	238	218	252	256	278	292
- oplage (x 1000)	3.779	4.471	4.003	4.867	4.641	5.434	5.664
Totale aantal huis aan huis-bladen	373	434	446	499	526	567	584
Totale oplage huis aan huis-bladen (x 1000)	10.412	12.567	12.989	14.155	14.753	15.941	16.446

Bronnen: Jaarverslagen Persraad.

aantallen en oplagen. Uit het weinige beschikbare materiaal kunnen wel enkele gegevens op dit punt gedestilleerd worden inzake nieuwsbladen en gratis huis-aan-huis-bladen (zie de tabellen 1 en 2). Ook zij in dit verband vermeld dat het aantal stadskranten in oktober 1982 geschat werd op ca. 40 bladen.⁴⁾

Voor dit artikel moet om de hier genoemde redenen volstaan worden met deze globale omschrijvingen van de vorm en inhoud van klein-schalige persorganen. Derhalve zal ook de bespreking van hun ontstaan, redenen en verdere functies voor de samenleving als geheel, waarbij in dit kader nog even wordt stilgestaan, noodzakelijkerwijs een generaliserend karakter dragen.

Kleinschalige persorganen ontstaan in vele gevallen uit een zekere ontevredenheid bij de gemeenschap over de wijze waarop bestaande media hun functies vervullen. Die ontevredenheid richt zich ten dele op het feit dat in bestaande media onvoldoende nieuws en opinie over bepaalde maatschappelijke en ook politieke aangelegenheden geven. Ook komen deze bladen veelal op uit onvrede over een gebrek aan uitingsmogelijkheden van bepaalde groeperingen in de samenleving binnen bestaande media. In de literatuur over kleinschalige pers-

organen⁵⁾ wordt daarnaast nog een andere ontstaansreden genoemd, te weten een behoefte aan bladen waarin de eigen identiteit van kleine groeperingen in de samenleving kan worden gemanifesteerd, in een wereld waarin de tendentie naar schaalvergroting een stijgende lijn vertoont. Bladen die vanuit deze doelstelling worden opgericht beogen dan het gemeenschappelijke, samenbindende karakter van dergelijke groeperingen te profileren. Voorzover die doelstelling erop gericht is juist ook tegenwicht te bieden tegen hetgeen via de bestaande media naar voren wordt gebracht, dragen kleinschalige bladen een alternatief karakter en vervullen zij een functie op het gebied van de "tegenopenbaarheid" (het brengen van alternatief nieuws en alternatieve opinies). Dergelijke bladen ontstaan dan ook vaak als reactie op concentraties in de pers. Ook kan hier worden opgemerkt dat de bladen met zodanige functies voor de samenleving tevens een zeker belang voor persverscheidenheid in zich dragen.

Het persbeleid in historisch perspectief

De vraag komt nu aan de orde, of de overheid in haar persbeleid het belang van kleinschalige persorganen steeds op evenwichtige wijze in vergelijking tot dat van andere bladen betrokken

heeft. Een terugblik naar het beleid van de afgelopen decennia geeft te zien dat in dat beleid de dagbladers vrijwel steeds primair aandacht heeft gekregen, waarbij de belangen van andere – waaronder kleine – persorganen vaak nauwelijks of slechts terzijde op een van de dagbladbelangen afgeleide wijze, aan de orde kwamen. Aan het begin van de zestiger jaren waren het vooral problemen in de dagbladers die in het persbeleid van de overheid aandacht vroegen. Mede naar aanleiding van een in december 1963 verschenen gemeenschappelijke "Nota inzake de huidige positie van de dagbladers in ons land" van de Vereniging De Nederlandse Dagbladers (NDP) en het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren werd de discussie in die jaren over de te nemen maatregelen van de overheid voor de pers sterk bepaald door bezorgdheid voor economische vraagstukken in de dagbladers. Toch sprak de regering in 1964 in een nota aan de Tweede Kamer de bereidheid uit om, alvorens over de invoering van televisie-reclame te beslissen, de economische positie van zowel de dagbladers als de nieuwsblad- en tijdschriftpers in haar overwegingen te betrekken. Deze toezegging leidde onder meer tot de introductie van een regeling voor schadecompensatie als gevolg van de invoering van de etherreclame aan deze categorieën persorganen.

In de eerste jaren na de invoering van die etherreclame (in 1967) lag aan de discussie over het te voeren persbeleid vooral een grote verontrusting over het verschijnsel van de persconcentratie ten grondslag. De regering spitste in een adviesaanvraag aan de Persraad over de te nemen beleidsmaatregelen op dit gebied de vraagstelling evenwel toe op de problematiek rond de concentratietendenzen in het dagbladwezen. Dit geschiedde vooral onder invloed van alarmerende ontwikkelingen in deze sector, waarbij echter aan mogelijke concentratie-ontwikkelingen in andere sectoren van

het perswezen voorbijgegaan werd. In het spoedig daaropvolgende advies van de Persraad van januari 1968 werd de problematiek van de concentratie in de dagbladers uitvoerig besproken. Ook de daarin aanbevolen beleidsmaatregelen beperkten zich vrijwel uitsluitend tot dagbladen.

In dat verband reikte de Persraad integraal een aantal mogelijke maatregelen aan, die aan dat college waren voorgelegd door de Vereniging De Nederlandse Dagbladers. In een reactie op dat advies van de Persraad, neergelegd in een brief van de minister van CRM d.d. 19 april 1968 aan de Tweede Kamer, sprak de regering de bereidheid uit deze aanbevelingen in beschouwing te nemen, waarbij zij zich ook bereid verklaarde "een open oog (te) hebben voor de belangen van de nieuwsbladers, die in vele opzichten parallel lopen met die van de dagbladers".

Een Interdepartementale Commissie die op verzoek van de regering vervolgens aan het werk ging teneinde te adviseren omer mogelijke overheidsmaatregelen ter versterking van de economische positie van "de pers", boog zich in het bijzonder nader over deze voorstellen van de dagbladuitgevers. In het rapport van deze commissie van mei 1970 werd ditmaal echter expliciet ook de nieuwsbladers besproken, zij het dat dit rapport in hoofdzaak gegevens over de dagbladers bevatte.

Intmiddels had de regering reeds met enkele van deze voorstellen van de dagbladers rekening gehouden, waarbij zij ook de nieuwsbladers betrok. Zo werden de tarieven voor abonnementen op dagbladen en nieuwsbladen en die voor hun losse verkoop in 1969 gerangschikt onder het btw-tarief. Daarnaast voerde de regering reeds een tegemoetkomend beleid ten aanzien van de abonnements- en advertentieprijs van dag- en nieuwsbladen.

Naar aanleiding van het rapport van genoemde Interdepartementale Com-

missie besloot de regering in juni 1970 tot voortzetting op beperkte schaal van de in 1967 ingevoerde etherreclame-compensatie-regeling, evenwel volgens een andere opzet en met uitsluiting van de tijdschriftpers. Ook besloot de regering tot handhaving van reeds geruime tijd bestaande lagere tarieven voor het vervoer van dagbladen en nieuwsbladen per post, waarbij zij echter gewag maakte van het streven deze tarieven geleidelijk op te trekken tot kostendekkend peil.

In haar reactie op het rapport van de Interdepartementale Commissie sprak de regering zich op advies van die commissie tevens uit voor nader onderzoek van een suggestie die de Persraad in zijn hier eerder besproken advies over concentratie in de dagbladpers had gegeven n.l. betreffende de instelling van een bedrijfsfonds voor de pers door de bedrijfstak zelf. Een dergelijk fonds zou financiële hulp kunnen bieden aan daarvoor in aanmerking komende zwakke ondernemingen, waarbij de Persraad in het verband van dat advies vooral dacht aan dagbladondernemingen.

De regering bracht nu in haar reactie van juni 1970 het standpunt naar voren "dat het aanbeveling verdient de merites van dit denkbeeld te laten onderzoeken door deskundigen, waaronder vertegenwoordigers van de NDP".

De vervolgens door de regering ingestelde commissie van deskundigen, de Commissie Bedrijfsfonds voor de pers, kreeg expliciet tot taak te adviseren over de wenselijkheid en uitvoerbaarheid van de instelling van een bedrijfsfonds voor de dagbladpers.⁶⁾

Deze beperkte taakomschrijving werd in de beginfase van het werk van de commissie enigszins uitgebreid, als gevolg van nadere door de regering gegeven preciseringen. Uit die preciseringen moge het volgende citaat worden aangehaald, ter illustrering van de wijze waarop in die periode over de werkingssfeer van dit onderdeel van het persbeleid van de over-

heid werd gedacht:

"De instelling van een Bedrijfsfonds voor de Pers is in de eerste plaats overwogen met het oog op de belangen van de dagbladen. Gezien echter de parallel tussen dagbladen en nieuwsbladen en gezien ook het feit, dat de nieuwsbladen in het recente verleden betrokken zijn bij maatregelen van de dagbladpers, kan ik namens de Minister van C.R.M. verklaren, dat zij gaarne verwacht dat de commissie in haar studie rekening houdt met de belangen van de nieuwsbladen".⁷⁾ Om die reden werd ook een vertegenwoordiger van de nieuwsbladuitgevers in de Commissie Bedrijfsfonds voor de Pers opgenomen. De conclusies en aanbevelingen van die commissie hadden dan ook mede betrekking op de nieuwsbladpers, al kon de commissie in haar activiteiten alleen van summiere gegevens over deze sector gebruik maken. Hierbij zij vermeld in de beginfase van het werk van die commissie, vertegenwoordigers van de Nederlandse Vereniging van Journalisten evenwel de opvatting naar voren hadden gebracht, dat "in het regeringsbeleid ten aanzien van de pers aan alle categorieën persorganen, al naar de positie van elk hunner, evenredige aandacht moet worden geschonken".⁸⁾

De na lange tijd van voorbereiding in oktober 1974 opgerichte Stichting Bedrijfsfonds voor de Pers werd uiteindelijk opengesteld voor – overigens bestaande – dagbladen, nieuwsbladen en opinie-weekbladen. Deze werkingssfeer is tot op heden ongewijzigd gebleven, zij het dat het bestuur van het fonds in de loop der tijden met instemming van de minister interpretaties heeft gegeven aan de definities van nieuwsbladen en opinieweekbladen, om daarmee vergelijkbare bladen binnen de werkingssfeer van het fonds te brengen.⁹⁾

Ook in de Medianota van de regering van maart 1975 kwam de positie van de kleinschalige pers nauwelijks aan

de orde. Onverminderd de verdiensten van deze nota, het was voor het eerst dat een dergelijk regeringsstuk met uitgangspunten en voornemens voor het mediabeleid als zodanig verscheen, verkreeg de dagbladpers in de nota in het onderdeel over het persbeleid verreweg de meeste aandacht. Het persbeleid was tot dan toe min of meer gekenmerkt door een gelijkstelling tussen dag- en nieuwsbladen. Deze medianota bevatte echter geen aanwijzing dat eventuele hulp aan de dagbladers ook voor de nieuwsbladers zou gelden. De nota en de daarin vervatte beleidsvoornemens strekten zich ook niet uit over de tijdschriftpers, met uitzondering van de opinieweekbladen, waarvoor, evenals voor de dagbladers, compensatieregelingen werden voorgesteld. In haar commentaar op de nota wees de Vereniging De Nederlandse Nieuwsbladers (NNP) onder meer op het belang van de nieuwsbladen voor de plaatselijke bevolking. "Tal van dagbladen", zo merkte de NNP daarbij op, "zijn oorspronkelijk nieuwsbladen geweest. Hun origine is het nieuwsblad. Hun frequentie en omvang heeft zich aangepast aan de gewijzigde sociale en economische omstandigheden in hun verschijningsgebied, maar hun functie is voor een essentieel onderdeel hetzelfde gebleven als die van het nieuwsblad. Deze functie is: de communicatie, informatie en opinievorming omtrent lokale en regionale aangelegenheden voor de aldaar wonende bevolking". De nieuwsbladuitgevers spraken er in dat verband hun teurstelling over uit, dat in de Medianota niet de samenhang was gesignaleerd tussen het functioneren van de regionale dagbladers, de nationale dagbladers en de nieuwsbladers. Op vergelijkbare wijze – doch in minder genuanceerde en meer emotionele bewoordingen – brachten de tijdschriftuitgevers als reactie op de Medianota het belang van tijdschriftpers naar voren. De Nederlandse Organisatie van Tijdschriften Uitgevers (NO-

TU) stelde zich daarbij op het standpunt dat de minister van C.R.M. de functies van de tijdschriften van ondergeschikte betekenis achtte. De media die de minister wel in zijn nota behandelde "blijken naar zijn mening de mens meer ter zijde te staan in het maatschappelijke rollenspel dan de tijdschriften in het algemeen. Dat is ongefundeerd en elitair denken. Het getuigt van een beperkte visie op de functie van de media, zowel van mediatypen afzonderlijk als van het gehele samenstel".¹⁰⁾

Na het verschijnen van de Medianota werd geruime tijd gestudeerd op een mogelijke compensatieregeling, opnieuw alleen voor dagbladen.¹¹⁾

Deze regeling, waaraan inmiddels grote behoefte was ontstaan gelet op ongunstige economische ontwikkelingen in de dagbladpers, trad in januari 1983 in werking. Het Bedrijfsfondsbestuur dat de minister van C.R.M. en later van W.V.C. hierover van advies diende, boog zich in dat verband ook over de vraag of een dergelijke compensatieregeling in beginsel eveneens voor andere persmedia, met name voor nieuwsbladen en opinieweekbladen, zou kunnen worden opengesteld. Het bestuur kwam op dit punt tot een negatieve conclusie, als gevolg van het ontbreken van voldoende inzicht in de economische situatie en steunbehoeften en in de verschillende vormen en structuren van categorieën persorganen buiten de dagbladers. Reeds eerder, in juli 1980, had de minister op advies van het Bedrijfsfondsbestuur besloten het onderzoek naar de mogelijkheden van een soortgelijke compensatieregeling voor opinieweekbladen te beëindigen. Vanwege het geringe aantal bladen in deze categorie en de grote onderlinge diversiteit in hun vormen bleek het onmogelijk te zijn tot statistisch betrouwbare en in redelijke mate representatieve uitspraken te komen, op basis waarvan zo'n regeling zou kunnen worden ontworpen.

De WRR-studie en de kleinschalige pers

In maart 1979 legde de regering een aanvraag voor aan de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, teneinde advies te verkrijgen over de ontwikkeling van een samenhangend massamediabeleid van de overheid op langere termijn.

Daarbij werd de WRR gevraagd een studie te verrichten naar mogelijke technische ontwikkelingen van de telecommunicatie en naar hun verwachte consequenties voor het functioneren van het omroepbestel en de pers. Naar aanleiding van een concept van deze adviesaanvraag had de Persraad reeds eerder erop aangedrongen, dat in het kader van die studie de problemen van en consequenties voor omroep en pers op evenwichtige wijze in relatie tot elkaar en tot nieuwe technische ontwikkelingen zouden worden gezien.¹²⁾

De WRR bracht het gevraagde advies in augustus 1982 uit. In het kader daarvan verscheen tevens een reeks van voorstudies. Het daarmee gepresenteerde materiaal en het advies zelf vormen een uiterst waardevol wetenschappelijk fundament voor het nader uitwerken van een samenhangend mediabeleid. Naast dergelijke woorden van waardering brachten de Persraad en het bestuur van het Bedrijfsfonds voor de Pers in hun reacties op het WRR-rapport¹³⁾ naar voren dat de eigen betekenis van de pers in het mediabestel in dat verband meer aandacht had verdiend. Daarbij attendeerden zij tevens op het feit dat ook na het verschijnen van de WRR-studie weinig gegevens voorhanden zijn onder meer over kleinschalige persorganen.

In een tweetal voorstudies wordt deze categorie van de pers terzijde behandeld. Zo besteden J.J. van Cuilenburg en D. McQuail in hun studie "Media en pluriformiteit" (M8) niet alleen aandacht aan pluriformiteit in de omroep en landelijke dagbladpers, maar ook –

in aanmerkelijk mindere mate – aan die in de regionale en lokale pers en in tijdschriften. In dat kader moesten ook zij vaststellen dat over de kleinschalige pers weinig gegevens beschikbaar zijn. Voorstudie M9, "De aanbodstructuur van de periodiek verschijnende pers in Nederland", uitgevoerd door een Gronings onderzoeksteam, reikt wat meer gegevens aan op dit punt, met name wat betreft nieuwsbladen en huis-aan-huisbladen (naast dagbladen en tijdschriften). Wijk- en buurtkranten komen daarbij evenwel niet aan de orde, terwijl de gegevens van nieuws- en huis-aan-huisbladen nadere precisering en detaillering behoeven.¹⁴⁾ Overigens werd in de serie voorstudies van de WRR wel een (inventariserende) studie verricht naar lokale omroepvormen in West-Europa.¹⁵⁾

Tegen deze achtergrond drong de Persraad in zijn reactie op de WRR-studie er dan ook op aan, de functies van kleinschalige media nader te laten onderzoeken. De Persraad kwam tot deze aanbeveling vooral met het oog op de door de WRR voorgestelde toekomstige plaats van de lokale omroep en in het bijzonder van de lokale kabeltelevisie, alsmede de mogelijke gevolgen hiervan voor de lokale pers. Ook het Bedrijfsfondsbestuur bracht in zijn reactie de wens tot uitdrukking dat meer inzicht beschikbaar komt in functies, structuur, economische situatie en eventuele steunbehoeften van categorieën persorganen buiten de dagbladpers. Als voorbeeld noemde het bestuur daarbij eventueel onderzoek naar de nieuwsbladpers, een categorie waarover weinig gegevens voorhanden zijn. Het bestuur verklaarde in aansluiting daarop zich nog nader te beraden over de mogelijkheid zo'n onderzoek te bevorderen.

Een fundamenteel knelpunt van kleinschalige persorganen

Een van de onderzoekspunten in dat verband zal ongetwijfeld zijn het

vraagstuk van de concurrentiestrijd waarin kleinschalige persorganen met andere bladen verweekeld zijn om de gunst van de adverteerders. Voor vele kleinschalige persorganen vormen de advertentie-opbrengsten de belangrijkste bron van inkomsten. In dit vlak van de commerciële informatie vindt een concurrentiestrijd tussen persorganen binnen een plaatselijk verspreidingsgebied plaats, die de functie van met name kleinschalige bladen ten behoeve van de informatievoorziening in gevaar kan brengen en in de afgelopen jaren reeds heeft gebracht.

Voor al voor kleinschalige bladen die zich als hoofddoel hebben gesteld het brengen van nieuws, achtergrondinformatie en/of opinie in het belang van de plaatselijke informatievoorziening en opinievorming, maar die ten behoeve van de financiering van hun uitgave genoodzaakt zijn tenminste een bepaald volume aan advertentie te plaatsen, kan zo'n concurrentiestrijd in de advertentiesfeer verstrekken gevolgen hebben. Dergelijke bladen hebben doorgaans relatief hoge kosten voor het redactionele werk, terwijl meer op advertentieplaatsing gerichte bladen aanmerkelijk geringere kosten op dit punt maken. Wanneer dan die strijd gevoerd moet worden met bladen die ook nog in concernverband op de markt gebracht worden, draagt de concurrentie helemaal een ongelijk karakter. Een concernverband biedt immers in beginsel voor een persorgaan mogelijkheden zijn exploitatiekosten binnen dat verband (tijdelijk) te compenseren. Een onafhankelijk kleinschalig persorgaan beschikt veelal niet over zulke mogelijkheden. Een dergelijke strijd wordt reeds geruime tijd gevoerd tussen dagbladen en kleinschalige bladen, en tussen kleinschalige bladen onderling. Vooral de strijd tussen nieuwsbladen of gratis informatiebladen enerzijds, en gratis advertentiebladen die al dan niet door dagbladondernemingen op de markt worden gebracht anderzijds, vormt hiervan een voorbeeld. In die concurrentie zijn resp. worden ook methoden

toegepast als de advertentieprijsontderbieding.¹⁶⁾

Dergelijke methoden vormen in sommige gevallen zelfs onderdeel van een doelbewust agressief optreden van uitgeverij om met behulp van een gratis advertentieblad een monopoliepositie in het desbetreffende verspreidingsgebied te veroveren. Door terugloop van advertenties wordt dan het tevens in dat gebied verspreide onafhankelijke kleinschalige blad vaak genoodzaakt zijn redactionele kosten sterk in te krimpen, met alle gevolgen van dien voor zijn betaalde oplage. Aan een drastische verandering in zijn verschijningsvorm of zelfs zijn voortbestaan kan dit blad dan veelal niet meer ontkomen.

Denkbaar is in dat geval een opheffing van zijn (onafhankelijke) voortbestaan, of omzetting in een tevens of uitsluitend gratis huis-aan-huis verspreiding, al dan niet mede in de vorm van een transformatie van zijn inhoud in de richting van een verkleining van het redactionele gedeelte.

De hier geschetste mogelijke ontwikkelingen liggen mede, zo niet in belangrijke mate ten grondslag aan wijzigingen en concentraties die zich sedert 1965 in de nieuwsbladpers hebben voorgedaan en die in het overzicht aan het slot van dit artikel worden weergegeven.

Bij deze gegevens zij volledigheidshalve aangetekend, dat wijzigingen en concentraties uiteraard ook door andere factoren kunnen zijn veroorzaakt, zoals ondeskundige bedrijfsvoering en demografische verschijnselen. Niettemin is het zeer wel mogelijk dat de hier aangegeven aspecten van de concurrentiestrijd op het advertentie-niveau een belangrijke determinant op dit punt hebben gevormd en nog vormen. In die gevallen kan de plaatselijke informatievoorziening en opinievorming en daarmee de persverscheidenheid en vrije meningsuiting schade hebben opgelopen. Een dergelijke schade ontstaat vooral wanneer als gevolg van die concurrentie-

strijd een kleinschalig blad dat een bijdrage aan de plaatselijke persverschcheidenheid levert, niet meer in staat is zijn functies op dit gebied te vervullen, of wanneer de plaatselijke bevolking in feite beperkt wordt in haar vrijheid van de door dit blad geboden faciliteiten gebruik te maken.

Het is maar zeer de vraag of daaruit voortvloeiende verarming van de plaatselijke informatievoorziening door andere (kleinschalige) media kan of zal worden opgevuld. Het verdwijnen van zelfstandige nieuwsbladen die een zekere bijdrage aan plaatselijke persverschcheidenheid hebben geleverd heeft in sommige regio's geleid tot een sterke ontwikkeling van de huis-aan-huisbladpers en van wijk- en buurtkranten. Het staat evenwel niet vast dat de laatstbedoelde bladen een gelijkwaardige vervanging voor die functie van bedoelde nieuwsbladen vormen, immers: elk medium heeft zijn specifieke hoedanigheden en media kunnen derhalve slechts in beperkte mate functies van elkaar overnemen.¹⁷⁾

De hier aangegeven ontwikkeling kan dan ook het plaatselijke informatieaanbod hebben verschaald. Gegeven het feit dat dergelijke bladen een wezenlijke schakel vormen in het proces van de totstandkoming en overbrenging van het geschreven woord, kan dit proces er toe hebben geleid dat de eigenstandige waarde van het geschreven woord voor de informatievoorziening ten dele verloren is gegaan. "Deze waarde heeft een dermate onvervangbare betekenis dat de bescherming daarvan niet uitsluitend door marktonwikkelingen mag worden bepaald", zo merkte het bestuur van het Bedrijfsfonds voor de Pers onlangs op.¹⁸⁾ In dit kader is derhalve een wezenlijke taak voor de overheid gelegen.

Perspectieven voor het te voeren overheidsbeleid

Uit het voorgaande vloeit reeds de conclusie voort dat in de eerste plaats

nader onderzoek naar kleinschalige bladen dringend gewenst is. Dat onderzoek, dat door de overheid ware te bevorderen, zou gericht dienen te worden enerzijds op de functies van deze bladen voor de plaatselijke informatievoorziening en anderzijds op de economische knelpunten waarmee dergelijke bladen worden geconfronteerd. In het verband van die knelpunten zou het aanbeveling verdienen de wenselijkheid en mogelijkheid te bestuderen van een gedifferentieerd minimumadvertentietarief voor persorganen, waarvoor onlangs opnieuw een pleidooi is gevoerd.¹⁹⁾

Bedoeld diepgaand onderzoek is ook daarom dringend nodig, gelet op plannen tot invoering resp. uitbreiding van regionale en lokale (kabel)omroep, al dan niet met reclame, waaruit schadelijke gevolgen voor kleinschalige pers en daarmee voor de plaatselijke informatievoorziening en opinievorming kunnen voortvloeien.²⁰⁾

Voorts zou in het kader van het financiële steunbeleid van de overheid nagegaan dienen te worden of en zo ja op welke wijze het steunbeleid zich ook verder tot kleinschalige persorganen zou kunnen of moeten uitstrekken. In dit artikel is reeds naar voren gekomen dat nieuwsbladen in het verleden ook in aanmerking zijn gekomen voor steunmaatregelen ten behoeve van de dagbladpers in het kader van het vooraf generieke steunbeleid.

Nieuwsbladen, opinieweekbladen en gratis informatiebladen komen (naast dagbladen) in beginsel ook in aanmerking voor financiële steunverlening uit het Bedrijfsfonds voor de Pers. Gegeven het in dit artikel geschetste wezenlijke knelpunt waarmee onder meer nieuwsbladen geconfronteerd worden, is het frappant dat vanuit deze categorie tot dusver nauwelijks een beroep op het Bedrijfsfonds is gedaan. Wel kan in dit verband een tweetal steunverleningsprojecten worden gememoreerd, ten behoeve van een gratis informatieblad en een als gratis informatieblad begonnen persorgaan

(dat later in een nieuwsblad met tevens gratis huis-aan-huisverspreiding is omgezet). Bedoeld worden hier De Streek te Gemert en de Vrije Westfriese Krant te Hoorn.

Het gratis informatieblad De Streek ontving in 1977 ten laste van het Bedrijfsfonds een krediet van f 85.000,— (tegen een vaste rente van 6 3/4% en met kwijtschelding van de rentebetaling over het eerste jaar) ten behoeve van de aanschaf van een fotografische zetmachine en voor de verbetering van de vermogenspositie van het blad. De ervaringen met dit steunverleningsproject en met De Streek als alternatieve kleinschalige informatiebron zijn in verscheidene publikaties uitvoerig besproken.²¹⁾

Aan het weekblad de Vrije Westfriese Krant werd in 1982 ten laste van het Bedrijfsfonds een krediet aangeboden van f 170.000,— (tegen een vaste rente van 8 1/2% met kwijtschelding van rentebetaling gedurende een periode van vijf jaar). Dit krediet was bedoeld voor de financiering van een wervingsproject ten behoeve van de omzetting in een nieuwsblad en voor de medefinanciering van de exploitatie. Ook de ervaringen van dit project zijn uitvoerig beschreven.²²⁾

Voorts zij hier erop gewezen dat uit het Bedrijfsfonds sedert zijn oprichting ook financiële steun is verleend aan enkele opinieweekbladen. Genoemde steunprojecten dragen een uniek karakter in een persbeleid dat in het verleden in hoofdzaak ten behoeve van de dagbladpers functioneerde. Daarbij moet worden aangetekend dat, terwijl het Bedrijfsfonds voor de Pers oorspronkelijk gedacht was als een steunfonds voor de dagbladen, van het fonds tot dusver nog slechts door en-

kele dagbladen gebruik is gemaakt. Bij het nader overwegen van de wenselijkheid en de mogelijkheid van verdere financiële overheidssteun aan kleine persorganen zal ondermeer de principiële vraag beantwoord dienen te worden welke overheidsorganen primair met deze taak belast dienen te zijn. Zo kan het goed functioneren van kleinschalige persorganen mede een belang voor de plaatselijke overheid²³⁾ zijn of voor de centrale overheid die zich b.v. met arbeidsvraagstukken²⁴⁾ of cultuur bezig houdt. Het valt echter uitgaande van de in dit artikel aangegeven wortels van het persbeleid en met name het pluriformiteitsbeginsel zeer wel te verdedigen, dat de centrale overheid die voor dat persbeleid primair verantwoordelijk is, een taak op dit gebied toekomt wanneer andere steunbronnen voor kleinschalige persorganen niet voorhanden zijn. Maar met de WRR kan hierbij tevens worden gesteld, dat "pluriformiteit juist het beste gediend (is) wordt indien de pers primair op eigen kracht de bedreigingen het hoofd kan bieden".²⁵⁾ Daar waar dit op eigen kracht evenwel niet valt te realiseren, komt de vraag naar de wenselijkheid van overheidssteun aan de orde. Dan valt echter nog een andere vraag te beantwoorden "de belangrijkste vraag" volgens de WRR, n.l. "wat de samenleving financieel kan en wil dragen om een pluriform aanbod mogelijk te maken".²⁶⁾ In dit artikel is getracht aan te geven, dat het voor een pluriforme informatievoorziening en opinievorming van belang kan zijn, te voorkomen dat in de discussie over dergelijke vragen de kleinschalige pers automatisch het onderspit delft, juist omdat zij klein is.

BIJLAGE

Overzicht van wijzigingen en concentraties in de nieuwsbladsector 1965-1981

A. Periode 1965-1971

GRONINGEN

— De Eemsbode te Delfzijl overgenomen door dagblad het Nieuwsblad van het Noorden, tevens gratis huis aan huis verspreiding.

- *De Officiële Vlagwedder* te Ter Apel overgenomen door de Nederlandse Dagblad Unie en omgezet in gratis huis-aan-huisblad. Inmiddels opgeheven.
- *De Nieuwe Damster/De Bierumer* te Appingedam overgenomen door Drukkerij en Uitgeversbedrijf Van der Veen te Winschoten en opgenomen in Nieuwsblad voor de Eemsmund (huis-aan-huisblad).
- *Leekster Courant* te Leek overgenomen door dagbladen Nieuwsblad van het Noorden en Leeuwarder Courant.
- *De Kanaalstreek* te Stadskanaal overgenomen door Drukkerij en Uitgeversbedrijf Van der Veen te Winschoten en omgezet in gratis huis-aan-huisblad.
- *Noorder Nieuwsbode* te Winsum opgeheven.
- *Duurswold* te Slochteren opgeheven.

FRIESLAND

- *Stellingwerf* te Wolvega overgenomen door uitgeverij/drukkerij Boom te Meppel.
- *De Woudklank* te Gorredijk overgenomen door Drukkerij Bos & Co te Leeuwarden, tevens gratis huis aan huis verspreiding.
- *Sneeker Koerier* te Sneek opgegaan in Sneeker Nieuwsblad.

DRENTE

- Geen wijzigingen bekend.

OVERIJSEL

- *De Dinkellander* te Losser overgenomen door dagblad Twentsche Courant te Hengelo en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad. Inmiddels opgeheven.
- *Het Nieuws van de Week* te Goor overgenomen door uitgeverij/drukkerij Van der Loeff te Enschede en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Twents Volksblad* te Nijverdal overgenomen door Hilarius Courantenbedrijf te Almelo, tevens gratis huis aan huis verspreiding.
- *De Koerier* te Vroomshoop overgenomen door Hilarius Courantenbedrijf te Almelo en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Nieuwsblad voor Salland* te Deventer overgenomen door uitgeversbedrijf Kluwer te Deventer en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *De Wijhenaar* te Deventer overgenomen door uitgeversbedrijf Kluwer te Deventer en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.

GELDERLAND

- *Veluws Nieuws* te Epe overgenomen door uitgeverij Tijl te Zwolle en inmiddels opgeheven.
- *De Veluwepost* te Wageningen overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn.
- *Nunspeet Vooruit* te Nunspeet overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn en in 1972 door uitgeverij Tijl te Zwolle.
- *Schilder's Nieuws- en Advertentieblad* te Harderwijk overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn.
- *De Bommelerwaard* te Zaltbommel opgeheven.
- *Edeese Courant* te Ede overgenomen door uitgeverij/drukkerij Van der Loeff te Enschede en omgezet in een dagblad (editie Arnhemse Courant).
- *Puttens Nieuwsblad* te Putten overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn.
- *Gelders-Overijsselse Courant* te Lochem overgenomen door Uitgeversbedrijf Kluwer te Deventer en omgezet in een dagblad.
- *Tielsche Courant* te Tiel overgenomen door Wegener's Couranten Concern en omgezet in een dagblad.
- *Graafsche/Udensche Courant* te Grave omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Brummense Courant* te Brummen overgenomen door Uitgeversbedrijf Kluwer te Deventer en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad ("IJssel-expres").
- *Nijkerkse Courant* te Nijkerk overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn.
- *Elna* te Lichtenvoorde omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *De Stichtse Vallei* opgenomen in de Barneveldse Courant te Barneveld en verschijnt als neveneditie van dit nieuwsblad.

UTRECHT

- *De Vallei* te Veenendaal (grens Utrecht en Gelderland) overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn en omgezet in een dagblad.
- *Biltse en Bilthovense Courant* te Bilthoven overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Zeister Nieuwsbode* te Zeist overgenomen door Wegener's Couranten Concern te Apeldoorn en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad. Inmiddels opgeheven.

- *Wijkse Courant* te Wijk bij Duurstede overgenomen door Wegener's Couranten Concern en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.

NOORD-HOLLAND

- *De Krommenieër* overgenomen door Drukkerij Stuurman (dagblad *De Typhoon*) te Zaandam en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Nieuwsblad Comb. Lispet – Weekblad De Bel* te Laren overgenomen door Telegraafconcern (Gec. Gooise Bladen).
- *De Gooi- en Eemsbode* te Hilversum overgenomen door Telegraafconcern en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Randstad Publicaties* te Aalsmeer overgenomen door Perscombinatie te Amsterdam:
 1. *Aalsmeerder Courant*
 2. *Badhoeve Slotense en Zwanenburg/Halfwegse Courant*
 3. *Rondevener*
 4. *Heemsteedse Courant* (omgezet in gratis huis-aan-huisblad)
 5. *Uithoornse Courant* (omgezet in gratis huis-aan-huisblad)
 6. *Bloemendaalse Courant* (omgezet in gratis huis-aan-huisblad)
- *Goois Nieuwsblad* te Bussum overgenomen door Perscombinatie, tevens gratis huis aan huis verspreiding.
- *Amstelveens Weekblad* te Amstelveen (Amstelland pers) voor 40% overgenomen door Perscombinatie.
- *Nieuwe Noordhollandse Courant* te Purmerend overgenomen door Damiate Pers, tevens gratis huis aan huis verspreiding.

ZUID-HOLLAND

- *De Flakkeese Nieuwsbode* te Middelharnis overgenomen door dagblad *De Stem* te Breda (Audet-concern) en wordt nu onder de naam "Ons Eiland" gratis huis aan huis verspreid.
- *De Vijfheerenlanden* te Vianen overgenomen door het nieuwsblad *De Gecombineerde* te Leerdam en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Nieuwsblad voor Gorinchem* te Gorinchem overgenomen door Nederlandse Dagblad Unie.
- *Merwesteijn* te Dordrecht omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Scheveningsche Courant* wordt tevens gratis huis aan huis verspreid.
- *Sassenheimse Krant* omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Nieuwe Brielse Courant* overgenomen door Sijthoff Pers (in combinatie met Rotterdams Nieuwsblad).
- *Nieuwe Vlaardingse Courant* te Vlaardingen overgenomen door de Nederlandse Dagblad Unie, tevens gratis huis aan huis verspreiding.
- *Nieuwsblad voor Zuid-Holland en Utrecht* (Schoonhovense Krant) te Schoonhoven overgenomen door Sijthoff Pers.
- *De Botlek* te Spijkenisse overgenomen door Sijthoff Pers en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Rijswijkse Courant* te Rijswijk overgenomen door Nederlandse Dagblad Unie en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Voorburgse Courant* te Voorburg overgenomen door Nederlandse Dagblad Unie en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Leiderdorps Nieuwsblad* te Leiderdorp omgezet in een gratis huis-aan-huisblad en inmiddels opgeheven.
- *De Duinstreek* te Noordwijkerhout (Den Haag) omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Eilandennieuws* te Middelharnis overgenomen door dagblad *De Stem* te Breda (Audet-concern).
- *De Merwestreek* te Sliedrecht overgenomen door Wegener's Couranten Concern en Nederlandse Dagblad Unie.
- *Nieuwsblad voor de Hoeksche Waard* te Oud-Beijerland overgenomen door Sijthoff Pers.
- *De IJssel- en Lekstreek* te Rotterdam overgenomen door Sijthoff Pers.

ZEELAND

- *De Schakel* te Breskens opgeheven.
- *Axelse Courant* te Axel opgeheven.

NOORD-BRABANT

- *Het Hollandsch Diep* te Zevenbergen overgenomen door en opgegaan in het nieuwsblad.
- *De Westhoek* te Klundert. Inmiddels zijn beide bladen opgegaan in het huis-aan-huisblad *Journal Leven en Wonen* (uitgeverijen *De Grondwet* te Roosendaal en *De Stem/Audet* te Breda).
- *Nieuwsblad voor het Land van Heusden en Altena, de Langstraat en de Bommelerwaard* te Heusden overgenomen door Brabants Dagblad te Den Bosch en later weer zelfstandig geworden. (VNU-conc.)
- *Boxmeers Weekblad* te Boxmeer omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Het Kanton* te Oosterhout/Breda overgenomen door dagblad *De Stem* te Breda (Audet-concern) en samengevoegd met het gratis huis-aan-huisblad *Journal Leven en Wonen* (uitg. *De Grondwet* te Roosendaal en *De Stem/Audet* te Breda).
- *De Echo van het Zuiden* overgenomen door Brabants Dagblad te Den Bosch (VNU-concern) en inmiddels opgeheven.

LIMBURG

- *Echter Weekblad* te Echt opgeheven.
- *De Zuid-Limburger* te Kerkrade overgenomen door Audet-concern en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Weekblad Maas en Mijn* te Sittard overgenomen door De Limburger (Audet-concern) en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Het Land van Weert* overgenomen door Audet-concern en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.

B. Periode 1972-1981

1972

- Het weekblad *De Gelderse Bode* en *Geldersche Achterhoeker* te Groenlo worden overgenomen door Uitgeverij en Drukkerij Winkelaar te Winterswijk.
- *De Rijswijkse Courant* te Rijswijk wordt overgenomen door Het Vaderland B.V. en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- Het weekblad *Veluws Nieuws* te Epe wordt opgeheven.
- Het weekblad *De Wijheenaar* te Wijhe wordt opgeheven.

1973

- *Dordrechts Nieuwsblad* (insteekkrant Rotterdamsch Nieuwsblad - Sijthoff Pers) wordt opgeheven.
- Het weekblad *De Andijker* te Andijk wordt overgenomen door Drukkerij De Jong aldaar en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- Het weekblad *De Bloembollenstreek* te Hillegom wordt opgeheven.
- *De Zandvoortse Courant* te Zandvoort wordt opgeheven.

1974

- Het weekblad *Liemers Lantaern* te Zevenaar wordt overgenomen door drukkerij Liemers aldaar en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Ons Weekblad* te Lisse wordt opgeheven.
- Het weekblad *Gilze-Rijen* te Rijen wordt overgenomen door drukkerij De Jong te Baarle-Nassau en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- Het weekblad *Het Noord Oosten* te Hardenberg wordt overgenomen door uitgeverij J.J. Tijl B.V. te Zwolle.
- Amstelland Pers B.V. (Uitgeefster van o.a. *Amstelveens Weekblad*, *Buitenveldertse Courant*, en de *Nieuwe Bijlmer*) wordt overgenomen door Perscombinatie N.V. te Amsterdam.

1975

- *De Drachtster Courant* te Drachten wordt overgenomen door Laverman B.V. aldaar en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- Het weekblad *De IJsselbode* te Oudewater wordt overgenomen door Drukkerij Heno aldaar en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *Oprechte Dalfser Courant* te Dalfsen wordt overgenomen door uitgeverij J.J. Tijl B.V. te Zwolle.
- *De Diemer Courant* te Diemen wordt overgenomen door Perscombinatie N.V. te Amsterdam.

1976

- Het weekblad *De Betuwe* te Elst overgenomen door Eurosell B.V. te Nijmegen en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- *De Yersekesche Courant* te Yerseke wordt opgeheven.

1977

- Het weekblad *Frisia* te Grouw wordt opgeheven.

1978

- *Het Goois Nieuwsblad* te Bussum wordt opgeheven.

1979

- Uitgeverij Van Lonkhuyzen (uitgeefster van o.a. het nieuwsblad *De Nieuwe Zeister Courant*) wordt overgenomen door Holding Utrechts Nieuwsblad b.v. Bij die overneming wordt dit nieuwsblad omgezet in een dagelijks verschijnend kopblad van het *Utrechts Nieuwsblad*.
- *Het Nieuwsblad* te Sappermeer wordt omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.

- Het weekblad *De Noord- en Zuidbroekster te Noordbroek* wordt opgeheven.
- Het weekblad *Wieringermeerbode* te Hippolytushoef wordt overgenomen door Drukkerij Bosker aldaar.

1980-1981

- Het weekblad *Franeker Courant* te Franeker wordt overgenomen door B.V. Friese Pers te Leeuwarden en omgezet in een huis-aan-huisblad.
- Het weekblad *Nieuwe Brielsche Courant* te Brielle, (Sijthoff Pers B.V.), wordt opgeheven.
- *Het Nieuwsblad voor de Hoeksche Waard*, IJsselmonde en Putten te Oud-Beijerland, (Sijthoff Pers B.V.), wordt opgeheven.
- Het weekblad *Nieuwe Tielsche Courant* te Leerdam wordt opgeheven.
- Het weekblad *Schoonhovense Courant* te Schoonhoven, (Sijthoff Pers B.V.), wordt opgeheven.
- *Het Zandvoorts Nieuwsblad* te Aalsmeer wordt overgenomen door Weekmedia B.V. te Amsterdam.
- Het weekblad *Aalsmeerder Courant* te Aalsmeer wordt overgenomen door Weekmedia B.V. te Amsterdam.
- Het weekblad *Merwestreek* te Sliedrecht wordt overgenomen door De Dordtenaar B.V. te Dordrecht en omgezet in een gratis huis-aan-huisblad.
- Het weekblad *De Nieuwe Weesper* te Bussum wordt overgenomen door Weekmedia B.V. te Amsterdam.

NOTEN

1. H.J. Prakke: *De groepskrantjes der opkomende voorhoede*, stiefkinderen der publicistiek, Assen, Van Gorcum, 1956.
2. Zie hiervoor onder meer: J.M. de Meij: *Overheid en uitingsvrijheid*, voorstudie M 1 in de serie: Voorstudies en achtergronden mediabeleid, gepubliceerd door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1982; L. Lichtenberg: 'Het persbeleid van de overheid', in: *Intermediair* van 12 september 1980, nr 37, pag. 47-63; L. Lichtenberg: 'Overheid en pers', in: *Economisch Statistische Berichten* van 1 september 1982, nr 3370, pag. 920-929.
3. Nader gegevens hierover zijn onder meer te vinden in de eerste hoofdstukken van M. Schneider en J. Hemels: *De Nederlandse Krant 1618-1978*, Baarn, Het Wereldvenster, 1979.
4. Blijkens gegevens vermeld in de *Informatiemap* voor het Festival van de vrije stadskrant op 27 november 1982 te Utrecht, uitgeverij Trezoor, 1982.
5. Bijvoorbeeld: J. Bierhoff: Journalistiek op de vierkante meter, in: J. Bardeel en J. Bierhoff: *Media in Nederland*, Deel 2, Amsterdam 1982 pag. 155 e.v.; J. Hemels: *Massamedia als tegenspelers*, Utrecht, Aula-paperback 74, 1982, pag. 54 e.v.; J.H.F. Fischer: *Vijf dorpskranten in het Oldambt*, Nijs oet 't Loug, diss. Utrecht 1973; 'Der Markt der Anzeigenblätter, Versuch einer Bestandsaufnahme', in: *Media Perspektiven* 6/82, pag. 365-383; Wolfgang Beywl en Hartmut Brombach: 'Kritische Anmerkungen zur Theorie der Alternativpresse' in: *Publizistik*, Heft 4, 27. Jahrgang 1982, pag. 551-569; Wolfgang Beywl: 'Lokale Alternativpresse – eine erste Bestandsaufnahme' in: *Media Perspektiven* 3/82, pag. 184-190; Petra E. Dorsch: 'Die Alternativzeitungen – Ihr Markt und Ihre Macher', in: *Media Perspektiven* 10/82, pag. 660-667; Wolfgang R. Langenbacher: *Lokalkommunikation*, München, 1980.
6. Voor een bespreking van het belang van lokale media voor de groep, ook: *Many Voices, One World*, report by the International Commission for the Study of Communication Problems (Sean MacBride, president), Paris, Unesco, 1980, pag. 55 e.v. en 169.
7. Volgens de tekst van de instellingsbeschikking van de minister van CRM d.d. 25 maart 1971, weergegeven in de toelichting op het *Memorandum van de Commissie Bedrijfsfonds voor de Pers* d.d. 2 juni 1971, Tweede Kamer zitting 1971, 11326, pag. 8.
8. Blijkens een verklaring van het Commissielid mr. M.P. Bajetto, *Memorandum a.w.*, pag. 8.
9. *Memorandum*, pag. 9.
10. Mede met het oog op die interpretaties reikte het bestuur van het Bedrijfsfonds voor de Pers de toenmalige minister van CRM aanbevelingen aan gericht op één nieuwe algemene omschrijving van de werkingsfeer van het fonds: Advies d.d. 23 juli 1980, *Jaarverslag Bedrijfsfonds voor de Pers over 1980*, Rijswijk 1981, bijlage 10, en Advies d.d. 18 december 1981 over mogelijke wijzigingen van de huidige statuten en richtlijnen van het fonds, *Jaarverslag Bedrijfsfonds voor de Pers over 1981*, Rijswijk 1982, bijlage 6).
11. Deze commentaren en de integrale tekst van de Medianota zijn opgenomen in de publikatie: *Media zeggen neen tegen nota Van Doorn*, Amsterdam, NOTU, 1975.
12. De achtergronden en resultaten van deze studie zijn uitvoerig beschreven in het *Nader advies* van het bestuur van het Bedrijfsfonds voor de Pers aan de minister van CRM over een compensatieregeling voor dagbladen d.d. 27 november 1981, Rijswijk 1981, in het bijzonder bijlage 1. De ingevoerde regeling is met de juridische basis van het Bedrijfsfonds weergegeven in de brochure: *Overzicht voorwaarden en behandelingsprocedure van aanvragen voor financiële bijstand aan persorganen*, Rijswijk, Stichting Bedrijfsfonds voor de Pers, januari 1983.
13. Advies van de Persraad d.d. 1 maart 1979, in: *Staatscourant* van 29 maart 1979, nr 63.
14. Advies van de Persraad over WRR-nota Samenhangend Mediabeleid d.d. 25 februari 1983, in: *Staatscourant* van 22 maart 1983 nr 57. Advies van het bestuur van het Bedrijfsfonds voor de Pers over hetzelfde onderwerp d.d. 23 februari 1983, in: *Staatscourant* van 23 maart 1983, nr 58.

14. Buitenlandse studies inzake het mediabeleid en met name het persbeleid van de overheid geven voorbeelden te zien van onderzoek naar kleinschalige persorganen. Zie bv. *Periodicals and the Alternative Press*, Research Series 6 van de Royal Commission on the Press 1974-1977, London, HMSO, July 1977.
15. E.H. Hollander: *Kleinschalige massacommunicatie*, lokale omroepvormen in West-Europa, WRR-voorstudie M 2, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1982.
16. Hierover bracht de Persraad in 1973 advies uit aan de minister van CRM, besproken in het *Jaarverslag van de Persraad over 1974*, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1975, pag. 25-27. Dit vraagstuk is recentelijk ook besproken in: J.H. Boom: 'Tariefnormen voor hah-bladen kunnen dagbladen weghouden van Bedrijfsfonds voor de Pers', in: *Adformatie* van 24 maart 1983, nr 12, pag. 25-26.
17. *Samenhangend Mediabeleid*, rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid aan de Regering, Den Haag, Staatsuitgeverij, nr 24, augustus 1982, pag. 21.
18. Advies bestuur Bedrijfsfonds in *Staatscourant* van 23-3-1983, nr 58, a.w.
19. J.H. Boom in *Adformatie*, a.w.
20. Een interessante gedachte gericht op het voorkomen van dergelijke schade is naarvoren gebracht in: J.H. Boom: *Model voor de exploitatie van lokale omroeprecl-* Meppel, januari 1983.
21. *Nijs oit de klothoek*, een onderzoek naar het functioneren van het plaatselijk weekblad *De Streek*, Kath. Universiteit Nijmegen, Instituut voor Politicologie, Vakgroep Bestuurskunde, juni 1975; *Jaarverslag Bedrijfsfonds voor de Pers over 1977*, pag. 11 e.v.: 'De exploitatie van een onafhankelijk informatieblad, conclusies uit een onderzoek naar *De Streek*', door M. Laurijssens, Economisch Instituut Tilburg, verschenen als appendix bij het *Jaarverslag Bedrijfsfonds voor de Pers over 1978*.
22. In het bijzonder in een scriptie van K. Salverda: *Vrije Westfriese Krant*, een illusie na een fusie?'. Deze scriptie is vervaardigd aan de Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Massacommunicatie.
23. Bijvoorbeeld in het kader van gedecentraliseerde samenlevingsopbouwprojecten.
24. Zo verkreeg het Friese opinieblad *De Nije* van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een aanvangssubsidie in het kader van de zgn. Experimentele Arbeidsprojecten voor Jeugdige Werklozen.
25. WRR-rapport *Samenhangend Mediabeleid*, a.w., pag. 261.
26. WRR-rapport *Samenhangend Mediabeleid*, a.w., pag. 268.

Jan Bierhoff

Stadskranten; een tegenbeweging

Opkomst, ontwikkeling en verschijningsvormen van de alternatieve pers

De afgelopen tien, vijftien jaar hebben we kunnen kennismaken met een nieuw fenomeen op het terrein van de informatieverstrekking. Naast de gevestigde media, werkend binnen vaststaande en vertrouwde kaders, ontwikkelde zich een bont skala aan alternatieve plaatselijke communicatiekanalen. De verschillen met de bestaande media, met name de regionale dagbladen, zijn te fundamenteel om deze ontwikkeling alleen te interpreteren als een voortgaande schaalverkleining of geleidelijke uitbreiding van de lokale informatieverstrekking. Stadskranten, videogroepen, in zekere zin ook de radio- en tv-piraten, tot aan de graffiti-muren toe zijn eerder een veelstemmig antwoord op het tekortschieten van de traditionele media.

De vrijheid die ieder heeft om zijn of haar¹⁾ mening kenbaar te maken, blijkt in de praktijk maar zeer gedeeltelijk te bestaan, en voor sommigen zo goed als afwezig te zijn. Deze situatie gaat met name op voor diegenen die maatschappelijke verandering nastreven op een niet algemeen geaccepteerde wijze, gericht op thema's en omstandigheden die onze samenleving liever niet ter discussie stelt.

De alternatieve stadskranten zijn tot op dit moment het meest perspectiefvolle antwoord vanuit de vernieuwingsbeweging zelf op de lacunes in het plaatselijke mediamenue. Men kan ze omschrijven als regelmatig verschijnende publikaties, zich richtend op grotere of kleinere delen van de lokale gemeenschap, met de bedoeling om een brede in de zin van niet thema-specifieke aandacht te geven aan opvattingen en gebeurtenissen die plaatselijk adequate publiciteit ontberen.

Meer organisaties claimen deze rol. Lokale radio – dan wel televisiestations, videocentra en filmgroepen zijn

naar inhoud, doelstelling en werkwijze vergelijkbare initiatieven. Dit artikel concentreert zich echter op de gedrukte alternatieve media. Alhoewel het verschijnsel stadskrant ook in de omliggende landen niet onbekend is, soms zelfs verder ontwikkeld dan in Nederland, wil ik me om een tweetal redenen toch beperken tot de vaderlandse situatie. Om te beginnen zijn er elders wel parallele ontstaansgronden aanwijsbaar, maar verschillen de politiek-maatschappelijke verhoudingen dermate, en daarmee de uitingsvormen van de radicale pers, dat inperking tot één gebied het doen van concrete uitspraken vergemakkelijkt.²⁾ Verder is er hier, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Engeland of Duitsland, nauwelijks gesystematiseerde informatie, laat staan onderzoek voorhanden, direct betrekking hebbend op de alternatieve stedelijke nieuwsvoorziening. Naast de algemene theorievorming over kleinschalige media, is er juist en eerst behoefte aan een feitelijk overzicht. Daarom geeft dit verhaal prioriteit aan een analyse van de opkomst, ontwikkeling en verschijningsvorm van de Nederlandse stadskrant.³⁾

Ontstaansgronden en kenmerken van de vrije bladen

Stadskranten zijn voor alles een vrucht van het nieuwe sociale élan, dat wisselende groepen voor een groeiend aantal zaken in het geweer brengt, en in konflikt met de bestaande waardepatronen en maatschappelijke instituties. Dat verhaal lijkt me al vaak genoeg verteld, en behoeft nu geen nadere adstruktie. Ik wil volstaan met de konstatering dat de 'tegenbeweging' zich steeds heeft uitgekristalliseerd, en dat nog doet, in sub-kulturen, *aktiegroe-*

pen en andere organisatievormen die een aanzienlijke uitingsdrang gemeen hebben, en daarvoor geen uitweg vinden in de aanwezige communicatiesystemen. Die ervaring brengt de pro-vo's uit de jaren zestig op een lijn met de christelijke vredesgroepen uit het vorige decennium of de krakersbeweging van vandaag de dag. Kranten en omroepen negeren of onderwaarden het bestaan van deze initiatieven, halen activiteiten uit hun verband of twijfelen aan de intenties.

Op lokaal nivo richt deze kritiek zich met name op de aanwezige persstructuur. De gemiddelde aktievoerderervaart al gauw dat de plaatselijke of regionale dagbladen, ondanks hun nabijheid, zeer ontoegankelijk kunnen zijn. Ze verspreiden nieuws naar eigen criteria en tonen weinig behoefte om als podium voor debat, als communicatiemedium voor lezers te dienen.

De aard van het geschrevene stemt over het algemeen ook niet tot gerustheid. Waar de tegenbeweging op zoek is naar mogelijkheden tot het verstrekken van achtergronden, is de traditionele berichtgeving gebonden aan incidentele gebeurtenissen. In datgene wat vervolgens wél gepubliceerd wordt, toont de plaatselijke pers zich nogal eens argwanend ten opzichte van nieuwe ideeën, en overdreven volgzzaam bij officiële reacties.⁴⁾

De media-ontwikkelingen van de afgelopen decennia versterken deze situatie alleen maar. Onder druk van economische omstandigheden gaan kranten over tot steeds *grootschaliger samenwerkingsverbanden*. Dezelfde financiële druk leidde tot het ontstaan van een groot aantal 'one-paper-cities', en bijgevolg tot dagbladen die het zich kunnen permitteren om geheel naar eigen inzichten te handelen.

Deze kompakte, subjektieve sfeertekening, overigens te ondersteunen met een vracht aan empirisch onderzoek, maakt begrijpelijk dat stadskranten zichzelf vaak karakteriseren als de 'media van het verzwegen nieuws'. Hun aanwezigheid is voorlopig het eni-

ge, goed realiseerbare alternatief voor een gesloten systeem van informatieverstrekking. De overblijvende mogelijkheden, ofwel verandering van de bestaande media-instituten, ofwel de stichting van 'eigen' massamedia (dagbladen), vallen immers buiten het perspectief van sektor in de samenleving die naar progressieve mentaliteit wel één is, maar verder juist gekenmerkt wordt door een schakering aan doelen en methoden.

Behalve noodzaak is het bestaan van stadskranten in hun huidige vorm ook een gevolg van eigen wensen. Wat ook de verschillende invalshoeken mogen zijn, de vernieuwingsbeweging verzetste zich steeds tegen voortschrijdende rationalisering, grootschaligheid en de tendens tot dehumanisering van de samenleving. Eigen activiteiten behoren daarmee overzichtelijk te zijn, persoonlijk getint en ervaringsgebonden. Kleinschalig handelen, met andere woorden, is niet alleen een reaktiepatroon, maar maakt deel uit van een ideologie.

Naast bovengenoemde *ontstaansgronden* groeiden de afgelopen tijd ook de mogelijkheden voor een eigen, alternatieve pers. De beweging zelf ontsproot het stadium van puur pamflettisme, legde in steeds mindere mate de nadruk op ideeën alleen maar ging ook aan vormgeving en overdracht aandacht schenken. Op het technische vlak was de intrede van de offset-techniek essentieel: een verhoudingsgewijs goedkope, kwalitatief hoogstaande druktechniek, bereikbaar dus voor financieel weinig draagkrachtige groepen en uitermate geschikt voor de produktie van kleine oplages. Een laatste faktor vormt de aanwezigheid van een alternatief distributie-apparaat, bestaande uit een keten progressieve boekhandels, café's en buurtcentra, waarmee publikaties snel onder de aandacht kunnen worden gebracht van een vaste kern afnemers.

Onafhankelijke koers

De resultante van voornoemde ontwikkelingen is de aanwezigheid momenteel van een grote variëteit aan bladen, onderling afwijkend in omvang, thematiek en journalistieke werkwijze. De grote massa puur groepsgebonden bladen uitzonderend (plaatselijke of landelijke publikaties van bijvoorbeeld krakers, anti-kernenergiegroepen, vrouwenbeweging, ethnische minderheden en milieugroepen) zijn er op dit moment in Nederland zo'n 35 stadskranten aanwijsbaar. Men treft ze aan in alle grote steden en provinciale centra en een groeiend aantal kleinere plaatsen. Landelijke regio's zijn sterk ondervertegenwoordigd. Meer dan de helft van de bladen is pas de laatste twee jaar gestart. De oplagen variëren tussen de 500 en 2000 exemplaren in de meeste gevallen, met enige uitschieters naar boven, waarover later meer. De verkoopprijs ligt rond de 1½ à 3 gulden; het gros van de stadskranten heeft een basis-abonneebestand. Tensamen vormen de radikale bladen een aparte, duidelijk te onderscheiden geleding in de informatieve sektor, doorgaans gevangen onder de verzamelterm 'tegenopenbaarheid'. Waarin onderscheidt deze sfeer zich nu precies van de gevestigde media? Een afdoende antwoord op deze vraag vereist voor alles een opsomming van *kenmerken* op verschillende nivo's. Allereerst dat van de *makers*. Zij zijn uiteraard voor het merendeel afkomstig uit de maatschappelijke tegenbeweging. Het feit dat ze hun werk op ideële gronden, vrijwillig en onbetaald doen, maakt hen tot een apart soort informatieverstrekkers: niet boven, maar temidden van hun potentiële publiek staand. Ze definiëren hun lezers ook niet in media-termen maar als medeburgers in een gegeven maatschappelijke (achterstand-)situatie. Het neemt niet weg dat ze in menig opzicht toch te onderscheiden zijn van de mensen voor wiens belangen ze opkomen. Stadskrantmedewerkers

zijn doorgaans jong, relatief hooggeschoold, hebben actie-ervaring en zijn in staat tot het flexibel omgaan met hun tijd. Bij iedere krant hebben bovendien een aantal van hen ervaring met grafisch of journalistiek werk.

Het *lezersbestand*, voorzover daar informatie over bekend is,⁵⁾ kent een vergelijkbare opbouw. Stadskrant-lezers zijn voor een aanzienlijk deel werkzaam in de sociale sektor, stemmen links, hebben sympathie voor acties en zijn op sommige punten niet tevreden met de reguliere persinformatie. Deze typering geldt het feitelijk publiek; de meeste stadskranten beogen een groter, diverser bereik.

De *werkwijze* van de onderscheiden redakties vertoont ook een aantal opmerkelijke verschillen met de gebruikelijke journalistieke aanpak. Voor een deel vloeit dat voort uit het feit dat alleen vrijwilligers verantwoordelijk zijn voor het eindproduct. De routines en normpatronen van de beroepsmatige schrijverij zijn voor hen niet vanzelfsprekend. Waar dagbladen sterk hiërarchisch en produktgericht georganiseerd zijn, worden de alternatieve pendanten zonder uitzondering kollektief vervaardigd. De eindverantwoordelijkheid voor het maakproces is een gezamenlijke; taken rouleren en specialisaties worden zoveel mogelijk vermeden.

Afmerkend is verder dat slechts één afhankelijkheid wordt erkend, die van het lezerspubliek. Ten aanzien van zowel politieke als commerciële belangengroepen nemen stadskranten grote reserves in acht. Vandaar de in eigen kring gehanteerde aanduiding 'vrije bladen'. Door een konsekvent buitenparlementaire opstelling, in sommige opzichten ook anti-parlementair, zijn subsidiemogelijkheden vanuit diverse overheden niet gewenst en ook niet voorhanden. Vanuit de behoefte om ongebonden te kunnen reageren zijn inkomsten uit commerciële hoek evenzeer taboe. Advertenties ontbreken, of zijn aan een laag maximumpercentage gebonden, en dienen

getoetst op ideologische aanvaardbaarheid: niet de projektontwikkelaar, wèl de middenstander op de hoek of het plaatselijk vegetarisch restaurant. Produktiekosten worden uiteindelijk gedragen door het lezersbestand zelf. Zo bezien is de stadskrant letterlijk bezit van het publiek.

In de mate waarin makers, lezers en uitgangspunten vergelijkbaar zijn, zullen ook de *journalistieke produkten* een gemeenschappelijke noemer hebben. Ondanks plaatselijke variaties wordt het gros van de stadskranten gekarakteriseerd door:

– een maandelijke of tweewekelijkse verschijningsfrequentie; ze claimen de rol van progressief opinieblad op lokale schaal.

– naast eenmalige behandeling van actuele zaken continue aandacht voor een beperkt aantal onderwerpen; acties, wantoestanden in bedrijven, buurten of scholen, emancipatiestrijd, diskriminatie en falend bestuur zijn regelmatig terugkerende thema's in bijna iedere stadskrant.

– een betrokken schrijfstijl, stelling nemend waar nodig en anderen aanmoedigend dat ook te doen.

– een open instelling ten aanzien van bijdragen van buitenaf; informatie of standpunten vanuit groeperingen, vaak daartoe uitgenodigd door de redactie.

– een onorthodoxe vormgeving, waarbij beeldmateriaal (foto's, tekeningen, fotomontage's) en een creatieve lay out een grote rol spelen.

Theorie en praktijk; een schets van de interne debatten

Door de algemene toonzetting in de vorige paragraaf zou het vermoeden kunnen ontstaan dat de alternatieve pers een duidelijk omschrijfbaar categorie is, per plaats wellicht wat anders vormgegeven, maar in opzet toch vergelijkbaar. Die indruk is dan onjuist. Ik heb de gemeenschappelijke achtergronden en algemene kenmerken willen schetsen, wat echter niet weg-

neemt dat er in de praktijk grote verschillen tussen de diverse bladen bestaan. Om greep te kunnen krijgen op de achtergronden van die variëteit is meer kennis vereist van de pretenties van redakties en de daaruit voortvloeiende interne debatten over de functie van het medium. Daarna moet het mogelijk zijn, de veelvoud terug te brengen tot enige handzame typen stadskranten.

De *diskussies* over de koers van de krant concentreren zich op een tweetal punten van principiële aard en een drietal punten van afgeleide aard. Bij de *principiële vragen* verschilt de wijze van benadering, maar gaat het steeds over de *positie* die het medium moet innemen, *tegenover* respectievelijk haar nieuwsbron en natuurlijke achterland, de *linkse beweging*, en tegenover haar lezersbestand. De keuze ten aanzien van de nieuwsbron is globaal of een redactie zich opstelt als spreekbuis voor actiegroepen en andere initiatieven, of een eigen informatiebeleid voert waarbij de gebeurtenissen aan het aktiefrent de belangrijkste inspiratiebron zijn. De eerstgenoemde mogelijkheid is uiteraard het meest dichtbij voor een redactie die deels is opgebouwd uit (eerdere) aktievoerders. Een variant is de pretentie, behalve spreekbuis ook platform te zijn voor de linkse beweging, ten behoeve van onderlinge informatie-uitwisseling en strategie-diskussies.

Binnen het bestek van de vraagstelling zijn uitschieters naar beide zijden mogelijk. Enerzijds zijn er redakties die niet zozeer spreekbuis willen zijn voor actiegroepen, maar liever de voorhoede daarvan. Muurkranten bijvoorbeeld voeren eerder een agitatie- dan een informatiestrategie. Aan de andere zijde zijn er ook stadskranten die hun onderwerpen niet tot het aktiegebieden willen beperken, maar vanuit een onafhankelijke positie een progressief medium willen presenteren dat algemeen van inhoud is.

De tweede principiële vraag heeft betrekking op de *positie* van het *lezerspubliek*. Fungeert dat, grof gezegd,

als uitgangspunt of als eindstation van de redactionele inspanningen?

Sommige stadskranten kiezen voor een relatief klein publiek, opgebouwd uit lezers die op de een of andere manier binding hebben of hadden met vernieuwende activiteiten ter plaatse. De onderwerpenkeus kan dan beperkt blijven en nadere uitleg summier, want de lezers zijn vaak niet minder ingevoerd dan de makers van het blad. Andere stadskranten kiezen voor een breder samengesteld publiek, opgebouwd uit diegenen die geïnteresseerd zijn in plaatselijke akties. De betreffende redakties verbinden consequenties aan hun keuze, door het produkt zo toegankelijk mogelijk te laten zijn. Zoiets houdt in dat er aandacht moet zijn voor de leesbaarheid van de artikelen, de variatie in het aanbod, en de vormgeving van het geheel.

Ook hier zijn er uitschieters ten opzichte van de doorgaans gemaakte keus. Sommige bladen buigen zich hoege-naamd niet over de publiekssamenstelling. De makers willen zich uiten. Over wie dat vervolgens onder ogen krijgt maken ze zich geen zorgen; de uitdrukking van meningen staat centraal.⁶⁾ Anderzijds zijn er bladen die als doelstelling kiezen, de gehele bevolking in een bepaald verspreidingsgebied te bereiken. Deze redakties zoeken hun referentiepunt bij het lezersbestand van de – als gebrekkig ervaren – reguliere pers.

Leesbare verhalen

Naast de permanente ideologische positiebepaling, en vaak ook als gevolg daarvan, buigen stadskranten zich regelmatig over een drietal meer *konkrete* vragen: de journalistieke formule die voor het blad gehanteerd moet worden, de redactionele organisatievorm, en de financiële basis van de stadskrant.

Greep krijgen op de voorkomende *formules* is uiterst moeilijk; de uitkomsten zijn gewoon te weinig onderling vergelijkbaar. Enig houvast biedt de formulering van uiteinden op een denkbeel-

dige schaal, die loopt van sterk inhoudsgericht naar sterk leesbaarheidsgericht. Stadskranten bevinden zich steeds ergens tussen beide uitersten.

De inhoud van het gebodene staat voorop als bladen 'vollopen' met artikelen, al naar gelang van het tijdstip van binnenkomst. Als de lengte er niet zo toe doet en verhalen qua opzet en zwaarte vergelijkbaar zijn. Het uiterlijk komt op de tweede plaats; ruimtegebrek gaat ten koste van de illustraties. Beeldelementen functioneren niet afzonderlijk. Als er afspraken gemaakt zijn over de formule wordt daar niet strak de hand aan gehouden. De individuele aanpak overheerst; per slot zijn alle medewerkers vrijwilligers, en kunnen de eisen aan hen niet te hoog zijn.

Indien aan de leesbaarheid van de stadskrant veel waarde wordt gehecht, valt dat met name af te leiden uit de diversiteit van artikelen, consequentie van een vooraf gemaakte planning. Feitelijke verhalen staan naast achtergrondbeschouwingen en niet-informatieve onderdelen, zoals strips en rubrieken. Tussen tekst en beeld bestaat evenwicht. Foto's en tekeningen zijn belangrijk; behalve als illustratie worden ze ook gehanteerd om gebeurtenissen en verhoudingen te visualiseren.

Het laatstgenoemde concept zal uiteraard voor veel redakties het aantrekkelijkst zijn. Maar het vergt zonder twiffel ook de meeste organisatie en arbeidsdiscipline. Die verlangens raken al snel op gespannen voet met het uitgangspunt van *kollektieve produktie* en roulering van functies. Een keus tussen hiërarchische organisatie of kollektieve opbouw is bij stadskranten een gepasseerd station. Eerder wordt gezocht naar het vermijden van de nadelen, die opdoemen bij een organisatieprincipe dat in ieder geval een gelijke verdeling van rechten en plichten mogelijk maakt, en ruimte laat voor debat.

Maar een periodiek maken impliceert hoe dan ook het aksepteren van regel-

maat, deadlines, pieken in het werk en daarmee het strikt nakomen van een reeks afspraken.

De praktijk echter toont nog altijd de aanwezigheid van harde en incidentele werkers, en mensen met een verschillend verantwoordelijkheidsgevoel. Uit de afwezigheid van duidelijk vastgelegde wederzijdse verplichtingen kan een informeel leiderschap groeien. Gunstig voor de continuïteit van het blad, want iemand moet er toch aanspreekbaar zijn. Maar het resulteert tegelijkertijd toch in machtsposities, in een hiërarchie die moeilijk bespreekbaar is omdat ze officieel niet mag bestaan.

En het kollektieve ideaal vertoont nog meer haarscheurtjes. Roulering van taken stagneert maar al te vaak; redaktieleden ontwikkelen inhoudelijke voorkeuren of specifieke vaardigheden. Hun motivatie hangt ten nauwste samen met het feit of ze naar eigen voorkeur kunnen functioneren. Doorgaans ontstaat een wankel evenwicht tussen wens en realiteit. Soms slaat de wijzer door naar de eisen die het productieproces stelt, maar even vaak staat het belang of de arbeidsvreugde van individuele redaktieleden op de eerste plaats.

Een laatste, gezichtsbepalend discussiepunt betreft de financiering van de stadskrant. Als gevolg van het eerder aangehaalde streven tot een zo onafhankelijk mogelijke positie, zijn inkomsten uit de hoek van overheid en bedrijfsleven niet voor de hand liggend. De vrees voor het hellende vlak leeft sterk bij stadskranten, en neemt soms karikaturale vormen aan. Het geheel achterwege laten van advertenties kan slechts een enkel blad zich permitteren. Daarom wordt gekozen voor een begrensde omvang (bijvoorbeeld 10 procent van de plaatsruimte) en toetsing op eventuele strijdigheid met de uitgangspunten van het blad.

De prijs voor onafhankelijkheid is echter een behoorlijk bedrag per gedrukt exemplaar, geheel te dragen door de lezers. Omdat het stadskrantenpubliek nergens de neiging vertoont tot onge-

breidelde groei, houdt dat in dat redakties chronisch krap bij beurs zitten. De zuiverheid is gegarandeerd, maar de armslag blijft gering. Voor een daadkrachtig gezelschap een moeilijk te verteren gegeven. Vandaar de groeiende belangstelling voor een 'monsterverbond' tussen commerciële en ideologische informatie, zoals bij sommige huis aan huisbladen het geval.

Kategorieën stadskranten

Alhoewel de nu geschetste discussie-thema's zonder twijfel sporen nalaten bij het gros van de redakties, wil dat nog niet zeggen dat het beleid bij stadskranten gekenmerkt wordt door weloverwogenheid. Persoonlijke standpunten en toevallige ontwikkelingen, plaatselijke omstandigheden ook, spelen een even grote rol. En eigenlijk ontbreekt ook steeds de tijd tot een gezamenlijke koersbepaling. Medewerkers denken niet verder dan de deadline van het aankomende nummer. Voor verder strekkende zaken is slechts bij enkelingen, bij tussenpozen belangstelling. Als gevolg van deze geringe hang naar reflectie, en het lokale karakter van stadskranten, leidend tot weinig onderling contact, kent de alternatieve pers geen eigen indeling. Toch is het wel mogelijk, met deesignaleerde impliciete keuzes als leidraad, om de veelheid van bladen terug te brengen tot enkele categorieën stadskranten.

Om te beginnen zijn er de typische *uitingsbladen*. Centraal staat dan de behoefte van een groep mensen om een gegeven mening te ventileren, of maatschappelijke ontwikkelingen van commentaar te voorzien. De inhoud van het blad wordt geheel naar eigen maatstaven samengesteld. De stadskrant moet zichzelf maar verkopen, met andere woorden de publiekssamenstelling is een toevallig proces.

Het credo van een Nijmeegse stadskrant, getiteld *Wij Eisen Geluk*: 'persoonlijke ervaringen doorgeven uit de marge van de samenleving, van ieder

die zich verzet tegen dogma's, ook van links, en een geïnstitutionaliseerd bestaan. Geen groeps- of partijstandpunten bediskussiëren, maar het oorspronkelijke 'ik' aan het woord, dat reageert op de werkelijkheid'.

Een tweede categorie vormen de *platformbladen*. Deze stadskranten leggen zich toe op de onderlinge communicatie tussen actieve groeperingen. Uitwisseling van gegevens, strategiedebatten, reacties op het plaatselijk beleid. De redactie stelt zich op als spreekbuis voor de linkse beweging; het publiek bestaat ook grotendeels uit mensen die op enigerlei wijze plaatselijk actief zijn.

Een redakteur van *Breda in Actie* over de beginperiode van dit blad: 'Een redactioneel beleid werd niet gevoerd. We fungeerden in feite als een berichtenspons, die eenmaal per maand werd leeggeknepen. Medewerkers tikten binnengekomen kopy achter elkaar, dat was eigenlijk alles'.

De makers van *Kleintje Muurkrant*, een blad dat in Den Bosch uitkomt, zijn allen zelf actief, met name in anti-militarismegroepen, de vrouwenbeweging en bij kraakacties. Ze zien hun werk bij Kleintje als een noodzakelijk verlengstuk van de strijd, omdat het plaatselijk dagblad hun activiteiten doodzwijgt of in diskrediet brengt.

Als derde groep kan men de *alternatief nieuws-bladen* onderscheiden. In dit geval staat de berichtgeving, met name over acties, nog steeds in het middelpunt van de belangstelling. Maar de artikelen zijn feitelijker van aard, niet in hoofdzaak, zoals bij de platformbladen, reagerend op ontwikkelingen. De redactie voelt zich betrokken bij acties, maar wil daar vanuit een eigen positie over berichten. Dat impliceert ook ruimte voor kritiek, en een selectief plaatsingsbeleid. Belangrijk criterium bij de samenstelling van het blad is de behoefte, er een zo breed mogelijk publiek mee te bestrijken. In de praktijk komt dat neer op aandacht voor begrijpelijkheid, compleetheid van verhalen en een niet al te uitbundige lay out. Het feitelijk pu-

bleik bestaat uit het linkse potentieel ter plaatse.

Een medewerker van de Groningse stadskrant *De Lawine*: 'Het is niet anders. Als je op de markt de krant staat te verkopen, dan weet je dat die vrouw met de zware boodschappentas je blad niet zal kopen, en die jongen met de buttons op waarschijnlijk wel een exemplaar meeneemt'.

Kommercieel knechtschap

Vierde categorie vormen de *progressieve dagblad-alternatieven*. Deze bladen leggen hun criteria eerst en vooral bij het gewenste bereik van hun blad. Ze benaderen daardoor de reguliere journalistiek het dichtst, willen daar eigenlijk deel van uitmaken. Uitgangspunt is de realisatie van een breedgelezen medium, waarin veranderingsprocessen, maatschappelijke vernieuwingsbewegingen en plaatselijke knelpunten ruime en systematische aandacht krijgen. Op een betere wijze in ieder geval dan in de bestaande dagbladen het geval is.

Een gehele regio bestrijken vereist de nodige maatregelen, die dit type stadskranten sterk doet verschillen van de voorgaande categorieën: veel geld, een hoge verschijningsfrequentie, en professionele krachten. Om die reden is er eigenlijk maar één verschijningsvorm aanwijsbaar, het progressieve advertentieblad.⁷⁾ De schroom voor het commerciële knechtschap en het taboe op betaalde krachten zijn daar niet langer aanwezig. In deze bladen komt ook een aanzienlijke hoeveelheid algemeen nieuws, human interest en ontspanning voor.

Het ligt voor de hand dat stadskranten met deze formule de nodige tegenwind krijgen, ook uit linkse hoek. De redactie van *Stadsnieuws*, een Tilburgse informatiekraant die huis aan huis verschijnt: 'We krijgen te horen dat we reaktionair zijn. Maar het is eigenlijk meer behoudend om vast te houden aan een situatie die veel linkse blaadjes kenmerkt: preken voor eigen

parochie, nooit een grotere groep bereiken, met een prima boodschap toch in de marge blijven hangen. Wij nemen onze lezers serieus, maar bijvoorbeeld ook de politici die we aanpakken. Misschien zijn hun ideeën verwerpelijk, maar dat moet je dan maar aantonen door ze af te zetten tegen andere ideeën of de praktijk die er het gevolg van is'.

Lang niet alle stadskranten zijn probleemloos bij een van de vier categorieën onder te brengen. Elementen worden gekombineerd, en er is op zijn beste sprake van een tendens in de ene of andere richting. Daarnaast komen bewuste *mengvormen* voor. Een drietal daarvan is het noemen waard. – De combinatie uitingsblad – platformblad. Vaak wordt een stadskrant opgericht en enige tijd gedragen door de meest vitale groepering ter plaatse. Juist die aktievoerders hebben een sterke uitingsbehoefte, en geven dat stempel mee aan een naar formule breder georiënteerd blad. Recente voorbeelden zijn te vinden bij stadskranten die voortspruiten uit de kraakbeweging. Het spontane element is daarbinnen overheersend, met duidelijke konsekwenties voor organisatie (veel improvisatie) en inhoud (veel intern debat) van de publikatie.⁸⁾

Het Haagse *Grondarchief de Luxe* (een woordspeling op het ambtenarenjargon voor prullebak) over hun lezers: 'We denken er meestal niet zo over na; een paar jaar terug kenden we ze nog persoonlijk, nu zijn het er teveel. We vragen wel eens om ingezonden reakties, maar dat aantal blijft laag. Kommentaar op de inhoud van de krant krijgen we vooral mondeling, in de kroeg'.

– De combinatie platformblad-alternatief nieuwsblad. Eigenlijk wordt in dit geval een wezenlijke beleidskeus uit de weg gegaan, voor het gemak of om pragmatische redenen. In wat grotere steden is de linkse 'scene' omvangrijk genoeg om het bestaan van een typisch aktieblad naast een meer journalistiek initiatief mogelijk te laten zijn.

Op andere plaatsen ontbreekt die ruimte en vervult de stadskrant een dubbelfunctie omdat de behoefte aan beiderlei aanpak kenbaar wordt gemaakt. De Delftse stadskrant *Blauwdruk* ontstond tijdens een van de nabesprekingen van de grote Doodewaard-demonstratie, eind '81. Een redaktielid: 'We ervoeren dat onze akties in de gewone pers werden gekriminaliseerd. Een stadskrant zou de informatiecloof tussen ons en de niet-aktievoerders kunnen overbruggen. De onderwerpenkeus zou heel breed moeten zijn, van anti-fascismestrijd tot onderwijsstaking, van problemen rond de gistfabriek tot steun aan de Vietnambeweging. Als maar een grotere kring iets van onze beweegredenen zou begrijpen'.

– De combinatie van elementen uit elk der categorieën. Met name in *kleine plaatsen* en landelijke gebieden, waar de aktiekultuur nauwelijks omvang aan kan nemen, heeft de alternatieve pers een afwijkende verschijningsvorm en functie. Het uitdragen van bepaalde radikale standpunten is daar welhaast een daad van verzet, een steen in de anders zo rimpelloze vijver. Deze bladen willen eerder tot aktie oproepen dan informatie doorsluizen naar een breder publiek. Toch kan, als gevolg van de hechte sociale structuur, een in kleine kring verspreide mededeling grote delen van de bevolking bereiken en discussie forceren.

Een voorbeeld is het in Veenendaal verschijnende blad *De Veense*, dat een calvinistische bevolking periodiek vergast op een portie prikkelende mededelingen. Een redaktielid: 'Veel kranten van alternatieve snit hebben toch een soort spreekbuisfunctie. Maar Veenendaal kent geen aktiegroepen. We hebben ook niet de intentie om dat te veranderen. We maken voor onze lol een ludiek en leesbaar produkt. Als we daar af en toe een flinke rel mee kunnen veroorzaken, zijn we al dik tevreden'.

Ontwikkeling en effecten van stadskranten

Alhoewel de alternatieve bladen door de jaren zeventig heen aanwezig zijn geweest, is de doorbraak van de stadskrant toch vooral de afgelopen vijf jaar waarneembaar. Voorheen kenmerkte de alternatieve pers zich door een sterke themagebondenheid: iedere beweging zijn eigen papieren exponent. Die trend zet nog steeds door. Vooral in de verstedelijkte regio's blijft ruimte voor deze *circuit-bladen*, begrensd in onderwerp, bereik en vaak ook levensduur. De stadskranten komen vooral in de tweede helft van de jaren zeventig op als een poging om plaatselijk een gezamenlijke publiek-tiemogelijkheid voor aktievoerenden te creëren, waar andere media het laten afweten.

Uit de beginselverklaring van het Utrechtse blad *De Onderste Steen*: 'We willen onafhankelijk politiek en cultureel maandblad maken waarbij de nadruk ligt op achtergronden van akties en motieven van aktievoerders. De Onderste Steen wil een stimulans zijn voor de basisbeweging die streeft naar een socialistische maatschappij'. Dit type stadskrant betekende een stapje verder in de zelforganisatie van de linkse beweging, dat wel, maar met evenredig toenemende organisatieproblemen. Vandaar het komen en gaan van titels. Het wegvallen van gezichtsbepalende individuen, het luwen van aanvankelijk zeer aktieve stromingen of domweg de afwezigheid van voldoende geld; de redenen voor opheffing van een blad waren en zijn legio.

De stadskrant *Nieuw Amsterdams Peil*, de naam spreekt voor zich, struikelde na vier succesvolle jaren over een verhoging van de verschijnings-termijn van maandelijks naar veertien-daags. Het blad was in de loop van haar bestaan steeds algemener van aanpak geworden, en poogde met het opvoeren van de frekwentie het ideaal van een progressief lokaal opinieblad zo dicht mogelijk te benaderen. Maar

helemaal lukte dat niet, herkenbaar voor de oorspronkelijke achterban – aktievoerend Amsterdam – was het evenmin nog, waardoor het NAP tussen wal en schip belandde en verdere publikatie moest staken.⁹⁾

De bladen die kunnen bogen op een langer leven hebben bijna allemaal de overstap van platformblad naar alternatief nieuws-blad wél met sukses kunnen uitvoeren. Daarmee is aangegeven dat er, alhoewel schoksgewijs en zeker niet gepland, toch sprake is van een *groeiproces* dat algemeen als zinvol wordt ervaren. Ook bij recent opgerichte bladen is de krant zelf eerste drijfveer, niet de uitingsbehoeften van de tegenbeweging. Stadskranten worden zo minder een voorziening van radikaal links, en meer een informatiebron voor eenieder die gevoelig is voor maatschappelijke vernieuwing. Bijna zeven jaar lang verschijnt in Groningen de *Martinikoerier*. Ondanks een redelijke oplage en een bevredigende financiële positie heft het blad zichzelf begin '82 op. Een oud-medewerker: 'De Koerier was niet slecht, maar veel te zwaar. Massa's politieke verhalen, analyses en dergelijke. Misschien vergelijkbaar met een Groene Amsterdammer op plaatselijk nivo'. De boedel gaat meteen over naar het eerdergenoemde blad *De Lawine*, dat de Groningers voorhoudt vanuit een linkse visie leesbare informatie te zullen brengen voor ook de mensen in de wijken.

Er zijn aanwijzingen, dat stadskranten in toenemende mate zullen uitgroeien tot een waardevolle aanvulling op de bestaande media-systemen. Het aantal initiatieven groeit de laatste jaren explosief. Ook de onderlinge kontakten beginnen op gang te komen. In '80 en '82 vonden er 'Festivals van de Vrije Pers' plaats, ontmoetingspunten waarop voor het eerst samenwerkingsmogelijkheden en toekomstkansen serieus werden overwogen.¹⁰⁾

De Amsterdamse stadskrant *Bluf* maakt zich sinds kort sterk voor een gezamenlijke aanpak van de nieuwsvoorziening bij grote landelijke akties.

Verder blijken redakties steeds hechter georganiseerd, roept specialisatie niet langer alleen negatieve associaties op, en kan eindverantwoordelijkheid overgedragen worden aan individuen binnen het kollektief. Aan de *Nijmeegse Stadskrant* bijvoorbeeld, veertiendaags verschijnend, werken ruim 70 vrijwilligers mee. Ze zijn verdeeld over tien deelredakties, die zich met een bepaald terrein bezighouden. Deze 'sektorgroepen' werken zelfstandig in hun artikelenkeus, met eigen kontaktpersonen binnen diverse organisaties. Een kollektieve eindredactie brengt het materiaal bijeen, en zorgt voor verdere verwerking.

Tenslotte groeit de sympathie, neemt liever gezegd de vrees af voor stadskranten die vanuit een autonome maar geëngageerde positie een breed scala aan plaatselijke onderwerpen coveren voor de gehele bevolking. Het eerdergenoemde Tilburgse advertentieblad kent inmiddels pendanten in een zestal gebieden.

Kwaliteitsverbetering

De hier gesignaleerde ontwikkelingen wettigen de veronderstelling dat er binnen de alternatieve pers sprake is van een zeker professionaliseringsproces. Zowel omvang als kwaliteit nemen toe. Kan dat ook gezegd worden van de *maatschappelijke draagwijdte* van de gemiddelde stadskrant? Duidelijkheid daarover bestaat in ieder geval op het *nivo* van de *produktie*. De aanwezigheid van stadskranten garandeert een ruimer informatie-aanbod, omdat traditioneel verzwegen thema's en invalshoeken nu openbaar worden. Alternatieve bladen voegen niet alleen informatie toe, ze introduceren ook een ander nieuws-koncept: het niet sensatiegericht, betrokken en kontinu behandelen van de aktualiteit. De aanwezigheid van een stadskrant garandeert verder, hoe marginaal ook, een open kommunikatiekanaal voor een bepaald type mededelingen. En niet in de laatste plaats straalt een

stadskrant een zekere mentaliteit uit; de inhoud is een voortdurende uitnodiging aan de lezers om zelf vorm te geven aan de eigen leefomstandigheden, in plaats van de ontwikkelingen passief te ondergaan.

Aanzienlijk minder duidelijk is vooralsnog de neerslag van alle inspanningen op *publieksnivo*. De meeste bladen krijgen weinig ingezonden reacties, nodigen daar ook niet zo toe uit. Onderzoek op dit punt ontbreekt volledig. De enige handreiking komt uit informele kontakten van de redactie met de meest gemotiveerde lezers, het actiefrent zelf. Bij de representativiteit daarvan mag men vraagtekens zetten. Het enige controleerbare gegeven betreft de omvang van het publiek, en dat is nog steeds gering. Alleen daarom al is het goed om terughoudend te zijn over de uiteindelijke rol van de alternatieve pers. Tegenopenbaarheid is een verschijnsel in ontwikkeling; de effecten zijn nog verre van optimaal.

Dat dit een reële inschatting van de situatie is, valt ook af te lezen uit de *reacties* van de plaatselijke *dagbladen*. Die kunnen het zich permitteren, de aanwezigheid van een stadskrant grotendeels te negeren. Slechts in enkele gevallen blijkt een alternatief blad in staat, om op te treden als breekijzer voor regelmatige en akseptabele behandeling van bepaalde thema's in de gewone pers. Op het vlak van milieukaties en de vredesbeweging zijn daar voorbeelden van aanwijsbaar. Dagbladen op hun beurt kunnen stadskranten wél gebruiken als marktverkenners. Blijkt er perspektief te zitten in een onderwerp, dan kan men er altijd nog zelf achteraan.

Het moet gezegd dat de meeste medewerkers bij stadskranten zich bewust zijn van deze situatie. Uit de gesignaleerde verschuivingen blijkt een besef van de noodzaak tot kwaliteitsverbetering, tot het loslaten van belemmerende produktievoorwaarden en ideologische posities. Het betrekkelijk primitieve stadium waarin de tegenopenbaarheid zich nog bevindt,

kan slechts verlaten worden als de *opzet* van stadskranten *professioneler* wordt dan tot nu toe.

Alhoewel breed gewenst, staat een dergelijke uitgroei nog lang niet vast. Het vereist bijvoorbeeld de overschrijding van een kritische grens van vrijwillige naar deels betaalde krachten. Er zijn ook om andere redenen grote sommen geld voor nodig. En maatschappelijk gezien zou het een tegendraadse ontwikkeling zijn. Alle andere instituties, de media inclusief, vertonen de tendens tot steeds grootschaliger organisatiemodellen. Daarvoor zijn de voorwaarden optimaal, niet voor een arbeidsintensieve, specifiek plaatselijke groei.

Bovendien is een meer vakmatige aanpak niet zonder *risiko's*. Het is immers geen direct belang voor actielinks, dat over het algemeen liever een controleerbare spreekbuis bij de hand heeft. Toch kan geen enkele stadskrant goed uit de voeten zonder intensieve contacten met aktievoerders. Verder is het niet ondenkbeeldig dat onafhankelijk opererende redakties, hoe progressief van instelling ook, gaan lijden aan dezelfde vervreemdingsverschijnselen als de journalistiek waartegen ze zich juist afzetten.

Suggesties voor nader onderzoek

De in dit artikel gegeven karakteristieken berusten op niet meer dan een verkennend onderzoek, en komen dan ook enkel indikatieve waarde toe. Het zou een goede zaak zijn, nu de betekenis van de alternatieve pers groeiende is, om een begin te maken met een systematische analyse van het verschijnsel. Ik wil afsluitend enige onderzoeksvelden benoemen, die nadere studie behoeven. De wens daartoe leeft in ieder geval bij veel stadskrantredakties, omdat gedetailleerde kennis van de betreffende aspecten een verantwoorde voortzetting van de alternatieve bladen zal vergemakkelijken.

– Om te beginnen is er het probleem van de redactionele organisatie.

Langs welke weg kan *vrijwilligerswerk* ingepast worden in een strak werkschema? Hoe lang houden, ook gemotiveerde mensen dit vol? Wat zijn persoonlijke motieven voor afhaken en bij-schuiven?

– Dan ligt bij welhaast alle bladen met een ruime oplage de vraag naar de preciese *publieksamenstelling* ter tafel. Wat zijn de redenen voor een abonnement of losse aankoop van een nummer? Wat is het oordeel over de inhoud?

– Verheldering behoeft verder de relatie tussen alternatief en regulier medium. Welk nieuws blijft precies onvermeld; kompenseert een stadskrant deze lacune of heeft ze een eigen, *parallelle berichtenstroom* over geheel andere zaken? Gaan dagbladen met een zekere regelmaat, of juist bij abrupte en explosieve ontwikkelingen in de fout?

– Ook *case-studies* die nader bezien hoe een stadskrant raakt ingebed in een plaatselijke sociale structuur, welke initiatieven er na en naast elkaar bestaan, verruimen het beeld van de alternatieve pers.

Onderzoeksgegevens op deze en andere punten kunnen substantieel bijdragen aan de uitbouw van de alternatieve pers. Maatschappelijke omstandigheden die hier eveneens positieve invloed op zullen uitoefenen zijn de toenemende hoeveelheid vrij besteedbare tijd en de bij het publiek te verwachten behoefte aan tegenwicht voor een steeds grootschaliger media-aanbod. Naast alle negatieve effecten, aan miniaturisering en automatisering verbonden, moet ook gesteld dat daardoor een generatie produktie- en reproductiemiddelen aan de markt zal komen, die stadskrantredakties in staat stelt tot druk in eigen beheer. Zo bezien zal dit verhaal, naar ik hoop, op korte termijn door de feiten zijn achterhaald.

NOTEN

1. Voor de mannelijke persoonsaanduidingen in dit artikel dienen tevens de betreffende vrouwelijke aanduidingen gelezen te worden.
2. Voor een oriëntatie op de situatie in Duitsland zie:
 - Claus Eurich, 'Gegen-oder Komplementär-Medien?', in: Otfried Jarren (hrsg), *Stadtteilzeitung und lokale Kommunikation*, München, K.G. Saur, 1980.
 - Wolfgang Beywl en Hartmut Brombach, 'Kritische Anmerkungen zur Theorie der Alternativpresse', in: *Publizistik*, 1982, p. 551-569. Zie voor de situatie in Engeland een serie boekwerkjes van de Minority Press Group, waarin productie, organisatie en distributie van de Britse radicale bladen uitgebreid aan de orde komen.
3. Dit artikel is voor een belangrijk deel een nadere uitwerking van: Projektgroep Vrije Pers, *Het nieuws in eigen hand*, stadskranten in Nederland, Utrecht, Trezoor, 1983.
Voor een impressionistische tekening van titels, inhoud en vormgeving zie ook: Berry Tunderman, *De alternatieve pers in Nederland en België*, *Vrij Nederland*-bijlage, februari 1982.
4. Een recent onderzoek dat deze stelling illustreert is: E. van de Beek e.a., *De regels van de Journalistiek*, een onderzoek naar de 'boodschappers' van 30 april 1980, Rijksuniversiteit Leiden, 1983.
5. Slechts weinig stadskranten hebben pogingen ondernomen, een betere indruk te krijgen van hun lezersbestand. Enige alternatieve bladen die niettemin geïmproviseerd een onderzoek hebben ingesteld zijn: Breda in Aktie, Stadsnieuws te Tilburg (ruimer van opzet), en de Stadskrant Leiden.
6. Zie over de achtergrond van deze makers-filosofie ook: W.A.J. Möller, *Openbaarheid tegen de muur*, een analyse van de Arnhemse Muurkrant als vorm van Perifere Openbaarheid, Nijmegen (Instituut voor Massakommunikatie), 1980. (doktoraalskriptie)
7. Voor een meer uitgebreide beschrijving van dit type bladen zie: Jan Bierhoff, *Journalistiek op de vierkante meter; de kleinschalige pers*, in: J. Bardeel en J. Bierhoff, *Media in Nederland*, Amsterdam, van Gennep, 1982, deel 2, p. 152-179.
8. Een treffend voorbeeld hiervan is de productiegang bij de Amsterdamse stadskrant Bluf. De inhoud daarvan bestaat voor een groot deel uit stukken van buitenaf. Het medewerkersbestand dat de kopy verwerkt kent een vaste kern, maar ook een groep van week tot week wisselende medewerkers. Deze groep stelt van week tot week het selectiebeleid vast voor het komende nummer. Er is geen hoofdredacteur of een redactiebeleid om op terug te vallen. Problemen over datgene wat gepubliceerd is moeten achteraf worden uitgesproken.
Het is de vraag hoe lang een krant met een dergelijke verschijningsfrequentie deze open structuur vol kan houden. De praktijk leert dat de regels hoe dan ook komen, formeel of informeel (als werkroutine).
9. Alfred van Cleef en Tejo van Oeffelt, 'Amsterdams stadsblad verzuipt', in: *Kongresmap Festival van de vrije stadskrant*, Utrecht, De Onderste Steen, november 1982.
10. Voor een verslag zie: *Nieuwsbrief 1*, De Onderste Steen, Utrecht 1983.

Wouter Hins

De parlementaire geschiedenis van de regionale radio

Een overzicht van de wetgeving inzake regionale omroep in Nederland

Nederland kent momenteel zes regionale radio-omroepen, terwijl binnenkort een zevende in de lucht zal komen. Van de zes bestaande omroepen werken er vier onder verantwoordelijkheid van de NOS: Radio Noord, Radio Fryslân, Radio Oost en de Regionale Omroep Zuid.

Daarnaast zijn er twee zelfstandige regionale omroepstichtingen: STAD Radio Amsterdam en de Stichting Regionale Omroep Brabant.

Nummer zeven, die binnenkort met uitzendingen zal beginnen is de Stichting Regionale Omroep Rotterdam Rijnmond en omstreken.

De merkwaardige situatie bestaat dus, dat ongeveer de helft van Nederland kan luisteren naar een eigen regionale omroep terwijl de andere helft daarvan verstoken is gebleven. In de regio's waar geen regionale omroep is, staan overigens wel 'initiatiefgroepen' klaar om een zendmachtiging in ontvangst te nemen. Het beleid is al vele jaren om deze initiatieven aan het lijntje te houden, tot dat er op politiek nivo overeenstemming is bereikt over de financiering van regionale omroep in het algemeen. In het geval van Radio Rijnmond moest de rechter er aan te pas komen om een doorbraak te forceren. Het onderstaande geeft weer hoe de wetgeving op dit terrein tot stand kwam. Daarbij komt tevens aan de orde hoe men in de loop der jaren anders ging aankijken tegen de functie van het medium regionale omroep.

Tot aan de Omroepwet (1945-1966)

Als men de eerste radio-experimenten van zendamateurs in de jaren twintig even buiten beschouwing laat, kan men de aanvang van de Nederlandse regionale omroep dateren op 1945. Sinds 1945 verzorgt de Regionale Om-

roep Zuid (ROZ), regionale radio-uitzendingen voor de provincie Limburg. Het jaar daarop gingen de eerste regionale programma's voor Groningen, Friesland en Drenthe van de Regionale Omroep Noord (RON) de lucht in. Bij deze eerste regionale uitzendingen werd gebruik gemaakt van legerzenders die waren blijven staan na de oorlog. De zenders waren opgesteld in het Limburgse Beek en het Groningse Hoogezand. Ze werden in de eerste plaats gebruikt om de programma's van de nationale zender 'Herrijzend Nederland' te relayeren, maar iedere dag werden de programma's ongeveer een uur onderbroken voor regionale uitzendingen.

Toen in 1947 de Stichting Nederlandse Radio Unie (NRU) ontstond als samenwerkingsorgaan van de landelijke omroeporganisaties werden de twee bestaande regionale omroepen daarbij ondergebracht. De regionale uitzendingen kwamen daarmee op één lijn te staan met het zogenaamde 'gezamenlijke programma', dat eveneens door de NRU werd uitgezonden.

Aanvankelijk bestonden er plannen om ook in andere "buitengewesten" (Zeeland, Noord-Brabant, Twente) regionale radio-uitzendingen te verzorgen maar deze plannen werden vooralsnog niet verwezenlijkt.

In 1955 besloot men om Overijssel en de Gelderse Achterhoek aan het werkgebied van de RON toe te voegen, die daarna werd omgedoopt tot RONO (Regionale Omroep Noord en Oost). Vanaf 1965 werd heel Gelderland tot het verzorgingsgebied van de RONO gerekend.¹⁾

De zeer bescheiden positie van de regionale omroep komt ook tot uitdrukking in de toenmalige wetgeving. In de ministeriële beschikking van 15 januari 1947 tot tijdelijke regeling van de bin-

nenlandse radio omroep werd geen aandacht besteed aan de regionale programma's.²⁾

De ontwerp Omroepwet van Cals (1953) en de latere versie daarvan van Höppener (1959) bevatten wel een paragraaf over de regionale omroep.³⁾ Konform de toen bestaande praktijk werd bepaald dat de regionale radio zou worden bedreven door de NRU. De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was de instantie die zou beslissen over de instelling, opheffing, uitbreiding en inkrimping van een regionale omroep.

Volgens de regeling van Cals en Höppener zou een regionale omroep slechts dan ontstaan, "indien gebleken is dat de streek of het gewest waarvoor die omroep bestemd zou zijn, een zo belangrijk eigen kultuurleven heeft, dat het van algemeen belang kan worden geacht de cultuur van die streek door middel van de omroep actief te bevorderen, terwijl zulks door de binnenlandse omroep niet of in onvoldoende mate kan geschieden". Het "eigen kultuurleven" van de regio werd wellicht ten tonele gevoerd om de regionale radio te beperken tot de periferie van ons land.

Het wetsontwerp schreef iedere regionale omroep een Adviesraad voor die de NRU zou moeten adviseren met betrekking tot de inhoud van de uitzendingen. Een algemene maatregel van bestuur zou de zaak verder regelen. Overigens heeft het wetsontwerp Cals-Höppener nooit de status van wet bereikt. De 'tijdelijke' radiobeschikking van 1947 – waarin de regionale omroep niet voorkwam – zou dan ook van kracht blijven tot de inwerkingtreding van het zogenaamde "Overgangsbestel" in 1966.

De kleinschalige omroep kwam wel weer even ter sprake tijdens de schriftelijke behandeling van de Nota betreffende het Omroepbestel in 1965. De Tweede Kamer drong namelijk aan op een beleid op dit punt. Minister Vrolijk reageerde een beetje afhoudend door te stellen dat de zaak nog nader bestudeerd moest worden.⁴⁾

In de regeling van het Overgangsbestel, getroffen op basis van de bovengenoemde Nota, kwamen nog steeds geen bepalingen inzake de regionale omroep voor.⁵⁾

De Omroepwet (1966-1971)

Het wetsontwerp van de huidige Omroepwet werd ingediend op 29 april 1966. Anders dan het voorafgaande ontwerp zou deze wet niet alleen over radio gaan maar ook over televisie. Daarnaast vertoonden de ontwerp-bepalingen over kleinschalige omroep twee verschillen ten opzichte van het ontwerp Cals-Höppener.

Het eerste verschil had betrekking op de aard en de omvang van de verzorgingsgebieden. Terwijl het wetsontwerp Cals-Höppener regionale omroep definieerde als "de omroep bestemd voor streken of gewesten in Nederland" luidde de definitie thans: "de binnenlandse omroep, bestemd voor het publiek in gewesten, streken of steden".

De Memorie van Toelichting wijdde hier nog een kleine beschouwing aan: *"Deze uitzendingen (regionale uitzendingen, AWH) zullen in de eerste plaats grote waarde hebben in die streken waar een eigen kultuurleven een voedingsbodem biedt voor geregelde radio- en televisie-uitzendingen voor die regio.*

*In de tweede plaats kan een "regionale omroep" in grote bevolkingscentra goede diensten bewijzen ter versterking van de band tussen de inwoners vooral door informatie over zaken van gemeenschappelijk belang, verbreding van plaatselijk nieuws e.d."*⁶⁾

Een regionale omroep zou zich dus kunnen richten op een van de grote bevolkingscentra, zelfs op één enkele stad. Daarbij werd ook de functie van het medium breder gezien dan alleen het in stand houden van een folkloristische cultuur in de "buitengewesten". Als nieuwe taak zag men de samenlevingsopbouw.

Een tweede verschil tussen de ontwerp-Omroepwet en het vroegere ont-

werp Cals-Höppener had betrekking op de organisatievorm.

Volgens het ontwerp Cals-Höppener kon de verzorging van regionale uitzendingen uitsluitend worden opgedragen aan de Nederlandse Radio Unie. Deze mogelijkheid bleef onder het nieuwe systeem gehandhaafd, waarbij de NOS de plaats innam van de Nederlandse Radio Unie. Maar daarnaast introduceerde de nieuwe ontwerp-Omroepwet een tweede mogelijkheid: bij algemene maatregel van bestuur zou een regeling kunnen worden getroffen krachtens welke een kulturele instelling buiten de NOS om regionale omroep zou kunnen bedrijven. Helemaal nieuw was deze gedachte niet. Op 15 juli 1963 had de Commissie Radio- en Televisiewetgeving in een uitgebreid advies aan de regering er zelfs voor gepleit de regionale omroep altijd te laten verzorgen door onafhankelijke instellingen.⁷⁾

Bij de behandeling van de ontwerp-Omroepwet in 1966 bleek men verschillend te denken over de vraag welke mogelijkheid de voorkeur verdiende: regionale omroep door de NOS of regionale omroep door een zelfstandige rechtspersoon. Minister Klompé stelde in de Memorie van Antwoord⁸⁾ dat de NOS-konstruktie als hoofdregel moest worden beschouwd maar die houding riep verzet op van de Kamer. Door aanvaarding van een amendement-Voogd c.s. bracht de Kamer tot uitdrukking de twee mogelijkheden als gelijkwaardig te willen zien.⁹⁾

De NOS-konstruktie kreeg een plaats in een onderdeel "A" van artikel 47 van de Omroepwet. De zelfstandige omroepvorm werd geregeld in een onderdeel "B". In het spraakgebruik hanteert men ook vandaag de dag nog de aanduidingen "47 A"- en "47 B"-omroepen, al is de wetgeving inmiddels weer gewijzigd.

De zelfstandige 47 B-omroepen mochten evenmin als de landelijke omroepen een commerciële doelstelling hebben. Uiteraard was dat een teleurstelling voor de vele commerciële gegadigden die in de voorafgaande ja-

ren bij het ministerie hadden aangeklopt. Maar ook het aantal niet-commerciële gegadigden dat in aanmerking wilde komen voor een zendmachtiging was aanzienlijk.¹⁰⁾

De stroom aanvragen vormde een belangrijke reden tot nadere bezinning over de financiële aspecten van kleinschalige omroep.

De bestaande RONO en ROZ waren altijd bekostigd uit de landelijke omroepmiddelen. Ook onder de nieuwe Omroepwet zouden de regionale omroepactiviteiten in beginsel ten laste komen van de algemene omroep.¹¹⁾

Uitbreiding van het aantal regionale radio-omroepen of invoering van regionale televisie zou dus consequenties kunnen hebben voor de landelijke omroep. Nog voordat de ontwerp-Omroepwet in werking trad (op 29 mei 1969) deed minister Klompé de toezegging aan de Tweede Kamer een nota te zullen uitbrengen waarin deze aspecten zouden worden besproken.¹²⁾

De door minister Klompé toegezegde nota is nooit formeel aan de Tweede Kamer aangeboden. In april 1971 lekte wel een concept-versie uit. In deze concept-nota werd de regionale omroep slechts een ondergeschikte rol toegedacht. Voorlopig zouden er niet meer dan 8 regionale radio-omroepen komen, werkend onder de NOS en met maximaal 9 uur zendtijd per week. Regionale STER-reklame als aanvullende financieringsbron werd afgewezen.

Een aangepaste Omroepwet (1971-1978)

De eerste helft van de jaren zeventig leek het er even op dat de politieke belangstelling voor regionale etheromroep zou verflauwen. De lokale experimenten met kabeltelevisie die in deze periode van start gingen trokken een flink stuk van de aandacht naar zich toe.

In 1974 deelde minister van Doorn evenwel mede dat hij van plan was om aan één – of desnoods meer – zelf-

standige regionale ether-omroepen zendtijd toe te wijzen.¹³⁾

Het zou gaan om experimentele zendmachtigingen voor de duur van twee jaar. De eerste gegadigde die in aanmerking zou komen was de Stichting Amsterdamse Draadloze Omroep (STAD). Later zou daarnaast de Stichting Regionale Omroep Brabant (SROB) uitgekozen worden.

Deze twee experimentele omroepen moesten op een drietal punten gaan verschillen van de reeds bestaande RONO en ROZ. In de eerste plaats door hun zelfstandige positie ten opzichte van de NOS. Voor de eerste keer zou artikel "47 B" worden toegepast.

In de tweede plaats zouden STAD en SROB gekenmerkt worden door een kleiner verzorgingsgebied. STAD zou zich richten op de agglomeratie Groot-Amsterdam, terwijl de SROB voorlopig alleen Zuid-Oost Brabant zou bedienen. Het derde verschil tenslotte was van financiële aard.

STAD en SROB was een veel lager budget uit de omroepmiddelen toegedacht dan de bestaande NOS-omroepen.

Het streven naar kleinere verzorgingsgebieden bracht minister van Doorn ook op een ander front tot uitdrukking. De oude RONO, waarvan het verzorgingsgebied reikte van Rottumeroog tot Culemborg, werd in drieën gedeeld: Radio Noord (voor Groningen en Drenthe), Radio Fryslân (voor Friesland) en Radio Oost (voor Overijssel en Gelderland).

De zendtijdoewijzingen voor STAD en SROB traden achtereenvolgens in werking op 5 januari 1976 en 1 september 1976.¹⁴⁾

De driedeling van de RONO kreeg een eerste juridische basis op 10 mei 1978, maar zou pas formeel worden afgerond op 5 oktober 1981.¹⁵⁾

Daarnaast kwam minister van Doorn met een principiële beleidswijziging, ten aanzien van de kleinschalige omroep in het algemeen.

Tot dusver was er altijd van uit gegaan dat de kosten van regionale ether-om-

roep gedekt zouden worden uit de landelijke omroepmiddelen (omroepbijdragen en STER-gelden). De Medianota die minister van Doorn op 18 maart 1975 uitbracht brak opeens met deze gedachte.

De Medianota bevatte het voorstel om de regionale ether-omroep evenals de lokale kabelomroep voortaan te laten betalen door de lagere overheden. Als argument voor dit financieringsvoorstel werd aangevoerd dat beide vormen van kleinschalige omroep een "welzijns-voorziening" waren. Omdat het regeringsbeleid erop gericht was de verantwoordelijkheid voor de welzijnssector te decentraliseren, moest ook de zorg voor de kleinschalige omroep verschuiven naar de lagere overheden.

"Ervan uitgaande dat regionale omroep is te beschouwen als een welzijnsvoorziening van en voor de regio, sta ik derhalve op het standpunt dat hij ook uit regionale (gemeentelijke, provinciale) middelen zal moeten worden gefinancierd.

Het is zinvol de regio te konfronteren met de offers die nodig zijn voor behoud van de eigen levensstijl en bevordering van de samenlevingsopbouw. Daarbij dient het nut van een regionale omroep afgewogen te worden tegenover andere prioriteiten in de welzijnssector".¹⁶⁾

In het wetsontwerp tot wijziging van de Omroepwet dat twee jaar later werd ingediend ter uitvoering van de voorstellen uit de Medianota vindt men deze decentralisatiegedachte terug. Volgens de eerste versie van het wetsontwerp zouden regionale omroepen zelfs geen enkel recht meer kunnen doen gelden op enige vorm van financiering uit de omroepmiddelen.¹⁷⁾

Het voorstel om de financiële lasten voortaan te leggen op de schouders van de lagere overheden riep van verschillende zijden protesten op. Negatieve reacties kwamen onder meer van de NOS, de Omroepraad, het FNV, het InterProvinciaal Overleg Cultuur, de Nederlandse Vereniging van Journa-

listen en de Raad voor de Gemeentefinanciën.

In veel reacties werd de vrees tot uiting gebracht dat de regionale ether-omroep zijn journalistieke functie niet meer vrij zou kunnen vervullen, wanneer zijn voortbestaan afhankelijk zou worden gemaakt van de hoogte van de gemeentelijke subsidies.

Mede naar aanleiding van deze reacties werd het wetsontwerp bij Nota van Wijzigingen iets bijgesteld.¹⁸⁾

De minister van CRM kreeg de bevoegdheid om bij wijze van uitzondering te bepalen dat regionale omroep-activiteiten wel geheel of gedeeltelijk zouden worden gefinancierd uit de omroepmiddelen.

Ook minister van Doorn verklaarde overigens een tegenstander van regionale STER-reklame te zijn.

De plannen van Minister Gardeniers (1978-1981)

Het bovengenoemde wetsontwerp tot wijziging van de Omroepwet werd op 21 september 1977 door de Tweede Kamer aanvaard. Een jaar later, op 29 augustus 1978, volgde de Eerste Kamer. Rechtskracht verwierf het wetsontwerp echter pas op 1 februari 1980, toen het Koninklijk Besluit tot inwerkingtreding in het Staatsblad had gestaan.¹⁹⁾

Inmiddels was minister van Doorn echter opgevolgd door mevrouw Gardeniers-Berendsen. Zij stond voor de taak om een antwoord te formuleren op de vele kritische vragen die waren gesteld over de konsekwenties van een eventuele decentrale financiering van de regionale omroep. Naar aanleiding van twee moties die waren ingediend bij de behandeling van het wetsontwerp zegde zij begin 1978 toe de regionale omroep-problematiek nog eens in een aparte nota te zullen behandelen.²⁰⁾

De twee experimentele zendmachtigingen voor STAD en SROB, die volledig uit de omroepmiddelen werden bekostigd, werden in afwachting van

het nieuwe beleid tijdelijk verlengd. Een handeling die in latere jaren nog drie maal herhaald zou worden.

Als CDA-bewindsvrouw onderschreef minister Gardeniers eigenlijk wel de voorstellen van haar ambtsvoorganger. De VVD, die coalitiepartner was, wees een dergelijk systeem echter met klem van de hand en bepleitte een financiering via regionale reclame. De oppositiepartijen PvdA en D'66 ten slotte waren voor financiering uit de omroepmiddelen.

Een ingewikkelde situatie kortom.

De tegenstanders van een decentrale financiering, waaronder de gezaghebbende Omroepraad, voerden het volgende aan. Op landelijk nivo was de programmatische onafhankelijkheid van de omroep gegarandeerd door een afzonderlijke financieringsbron in de vorm van omroepbijdragen en STER-opbrengsten. Het beginsel "gelijke monniken, gelijke kappen" garandeerde bovendien dat niet de ene omroeporganisatie werd bevoordeeld boven de andere. Waarom zou deze bescherming onthouden moeten worden aan de regionale omroepen?²¹⁾

In een beleidsbrief, d.d. 27 maart 1979, later omgezet in een officieel Kamerstuk d.d. 31 oktober 1979, kwam minister Gardeniers de tegenstanders een stukje tegemoet. Zij erkende dat de regionale omroep méér was dan alleen een welzijnsvoorziening. Men zou kunnen spreken van een welzijnsvoorziening met omroep-aspekten of van een omroepvoorziening met welzijns-aspekten.²²⁾

De beleidsmatige konklusie die de minister daaruit trok was dat een mengfinanciering op zijn plaats was: deels uit de centrale omroepmiddelen, deels uit provinciale en/of gemeentelijke middelen.

Tijdens een Openbare Commissievergadering op 28 januari 1980 bleek dat eigenlijk alleen het CDA minister Gardeniers steunde. Een monsterverbond PvdA-VVD-D'66 over de invoering van regionale STER-reklame bleek echter niet haalbaar. De PvdA verlegde daarop haar koers en besloot tot een

"deal" met het CDA.

Het politieke kompromis, d.d. 18 maart 1980 hield in dat de financiering van de regionale omroep 'voorzover niet gedekt door middelen uit de landelijke omroepbijdragen, dient te geschieden door een heffing via opcenten op de nationale omroepbijdragen, waarvan de hoogte door Provinciale Staten wordt vastgesteld'.

De motie van der Sanden c.s., waarin het kompromis was neergelegd, verzocht de regering vervolgens voorstellen voor te bereiden voor de noodzakelijke aanpassing van de Wet op de Omroepbijdragen.²³⁾

De oogst voor het CDA was dat met deze motie toch een element van decentrale financiering was gered. De PvdA kon van haar kant zeggen een financieringsmogelijkheid te hebben gekreëerd die in sterkere mate recht deed aan het omroepkarakter van de regionale omroep.

Minister Gardeniers was uiteraard al lang blij dat zij niet door een Kamermeerderheid was teruggefloten en stelde dat de motie goed bij haar eigen ideeën aansloot. Dat betekende dat de motie werd aangenomen met de stemmen van VVD en D'66 tegen. Minister Gardeniers zou niet meer het genoegen smaken de noodzakelijke wetsontwerpen door het parlement te loodsen. Op 17 februari 1981 stuurde zij de concept-wetsvoorstellen voor commentaar naar diverse organisaties, maar daar bleef het bij.

Enkele maanden later zou een nieuw kabinet aantreden met een nieuwe bewindsman op CRM.

De periode van der Louw (1981-1982)

Op 11 september 1981 trad het nieuwe kabinet-van Agt II aan.

De CRM-portefeuille werd overgenomen door de PvdA-bewindsman van der Louw. In kringen van de regionale omroep gloorde hoop. Het regeerakkoord dat aan het nieuwe kabinet ten grondslag lag, bevatte immers de hoopgevendende passage: "*De regionale omroep wordt verder uitgebouwd*".²⁴⁾

De eerste vraag was: hoe zou het verder gaan met de concept-wetsontwerpen van minister Gardeniers? Op die vraag gaf de minister antwoord in een brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer, d.d. 24 december 1981.

De minister schreef dat hij zich had beraden op de uitvoering van de motie-van der Sanden en de aangekondigde wetsontwerpen, die inmiddels bij de Raad van State waren terecht gekomen. Na enkele vriendelijke woorden aan het adres van minister Gardeniers, stelde de bewindsman dat hij de Kamer eerst een beleidsnotitie wilde aanbieden over de samenhang tussen landelijke omroep, regionale etherradio, lokale etherradio en lokale kabelomroep. Daarna zou een 'marsroute' worden bepaald.²⁵⁾

Het kabinet was slechts een korte levensduur gegund, namelijk tot 29 mei 1982. Toch zou er nog een schriftelijk stuk verschijnen. Reeds in een demissionaire hoedanigheid presenteerde minister van der Louw op 21 mei 1982 een conceptnota onder de titel "Kiezen en Kabelen".

In de concept-nota werd het standpunt verkondigd dat de regionale radio-omroep eigenlijk een landelijke bedekking zou moeten hebben.

De financiering zou moeten geschieden ten laste van de omroepmiddelen. Daarop volgde echter een ontgoocheling: gezien de slechte economische situatie zou vóór 1987 geen verdere uitbreiding van regionale omroepvoorzieningen kunnen plaatsvinden.²⁶⁾

De lokale omroep was in vergelijking daarmee beter af. In tegenstelling tot het regionale nivo, zou op lokaal nivo reclame als financieringsbron worden toegelaten. Overigens wel gebonden aan bepaalde maxima en gedragsregels. Een decentrale financiering op gelijke voet met welzijnsvoorzieningen werd voor de lokale omroep gewenst geacht, maar voor de regionale omroep afgewezen.

Blijdschap was er wel in de regio Rijnmond. De "Stichting Regionale Omroep Rotterdam Rijnmond en omgeving" ontving op 20 april 1982 een

brief van de minister waarin hij schreef de huur en de inrichting van een studiogebouw te zullen bekostigen. Daarmee werd een jarenlange voorbereiding beloofd die in 1979 en 1980 had geleid tot een voorbereidingskrediet van de gemeente Rotterdam van een miljoen gulden en vervolgens in 1981 tot een bereidverklaring van de provincie Zuid-Holland desnoods opcenten te zullen heffen op de omroepbijdrage.

De Boer en Brinkman (1982-1983)

Op het kabinet van Agt II volgde een interim kabinet van Agt III, bestaande uit CDA en D'66. Minister van der Louw werd opgevolgd door zijn staatssecretaris, de CDA-er de Boer. Diens ministerschap duurde nog geen zes maanden, namelijk van 29 mei tot 4 november 1982. Een deel van die periode moest minister de Boer bovendien in het ziekbed doorbrengen, gedurende welke tijd hij vervangen werd door zijn ambtgenoot van Volksgezondheid, mevrouw Gardeniers. Een oude bekende dus op het departement.

Voor de Stichting Regionale Omroep Rotterdam Rijnmond e.o. leek het er even op dat de zaken de verkeerde kant op zouden gaan. Nadat de contracten waren gesloten voor de inrichting van een studio in Rotterdam, liet minister de Boer op 23 september 1982 weten geen vergoeding te zullen geven voor de jaarlijkse exploitatiekosten van het omroepbedrijf.

Daarvoor moest de stichting maar een andere geldgever bereid zien te vinden. Het toewijzen van zendtijd werd vooralsnog geweigerd.

Uiteraard nam Radio Rijnmond geen genoegen met deze beschikking.

Een AROB-procedure met versnelde behandeling was het gevolg.

Reeds op 29 december 1982 deed de Raad van State uitspraak: de ministeriële beschikking was in strijd met de wet.²⁷⁾

De nieuw optredende minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, minister Brinkman, deed wat van hem

verlangd werd. Met ingang van 1 december 1983 wees hij Radio Rijnmond 21 uur radiozendtijd per week toe, volledig gefinancierd uit de omroepmiddelen.²⁸⁾

De uiteindelijke beslissing van CDA-minister Brinkman sloot dus aan bij het financieringsmodel dat in de nota "Kiezen en Kabelen" was bepleit en meer nog bij de reactie van de Omroepraad op dat stuk.

De Omroepraad onderschreef de gedachte van een centrale financiering, maar voegde daaraan toe, het onjuist te achten, dat een verdere uitbreiding van regionale omroepvoorzieningen tot 1987 zou moeten wachten.

"Zoals een regionale pers een eigen functie heeft, zo heeft ook een regionale omroep cultureel en maatschappelijk een betekenis die haar een eigen plaats geven naast – of tussen – de landelijke en een lokale omroep".²⁹⁾

Op grond van de nota "Kiezen en Kabelen", de adviezen van de Omroepraad en de afloop van de zaak-Rijnmond zou men kunnen stellen, dat de regionale omroep inmiddels erkend was als een volwaardige omroepvoorziening.

Die konklusie is echter voorbarig. Er zijn daarnaast ook krachten die de regionale omroep willen terugdrijven naar het hok van de regionale folklore of de samenlevingsopbouw. Met die argumentatie wordt nog steeds een partiële bedekking van Nederland verdedigd of een financiering door lagere overheden.

Een voorbeeld daarvan geeft het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid met de titel "Samenhangend Mediabeleid", d.d. 26 augustus 1982. Terwijl het rapport voor het grootste deel gewijd is aan nieuwe technologische ontwikkelingen wordt ook het medium regionale radio zijdelings aangestipt. De WRR spreekt over de "artikulerende regionale identiteit" als functie van het medium en adviseert op grond daarvan een financiering door middel van regionale opcenten op de omroepbijdragen.³⁰⁾ Een ander voorbeeld biedt de huidige

konfliktsituatie rond de zendmachtiging van de ROZ. De ROZ ziet zichzelf in de eerste plaats als een journalistieke organisatie die in voorkomende gevallen kritische noten kraakt over de provinciale politiek. Onder goedkeurend oog van het provinciaal bestuur heeft zich daartegenover de Stichting Regionale Omroep Limburg ontwikkeld, die als opvolger van de ROZ meer nadruk zou willen leggen op de bescherming van de Limburgse identiteit. Decentralisatie – ook wat betreft de financiering – staat hoog in het vaandel van de SROL.

Het regeerakkoord van het kabinet-Lubbers is over de functie en de financiering van regionale radio volstrekt onduidelijk. De regeringspartners CDA en VVD kunnen elk hun eigen interpretatie aan de desbetreffende passage geven. Het enige dat vaststaat is, dat minister Brinkman van WVC de zaak in een Medianota zal moeten bespreken.³¹⁾

Verschillende concepten voor een dergelijke Medianota zijn in het voorjaar van 1983 uitgelekt. Minister Brinkman lijkt de weg op te gaan van een financiering via opcenten op de omroepbijdragen.

Bovendien lijkt hij een willig oor te hebben voor de Limburgse SROL door als beleid te poneren: bij voorkeur een zendmachtiging voor regionale stichtingen, in tweede instantie pas voor afdelingen van de NOS.³²⁾

Konklusie

In de loop der tijd hebben zich verschillende visies ontwikkeld op de functie van het medium regionale radio. Tot aan het midden van de jaren zestig zag men het medium vooral als een uitingsmogelijkheid voor een specifiek regionaal cultuurleven. Regionale omroep hoorde thuis bij begrippen als de "streekcultuur" en een "niet-randstedelijke" oriëntatie.

Na 1966 – het jaar waarin de Omroep-

wet werd ingediend – komt een nieuw begrip in de mode: de samenlevingsopbouw.

Het medium regionale radio zou "goede diensten kunnen bewijzen ter versterking van de band tussen de inwoners". Met andere woorden: de regionale omroep zou een soort welzijnsvoorziening zijn. Op die manier kwam ook de randstad in het gezichtsveld. Een andere consequentie was dat de regionale radio dreigde te worden meegezogen in de decentralisatiemodellen van het welzijnswerk.

Voor de regionale omroep zou een dergelijke decentralisatie neerkomen op een actieve bemoeienis van de provinciale overheid. Het verzet dat hier tegen omstreeks 1978 ontstond, kwam vooral voort uit de vrees dat regionale omroepen voortaan geen onafhankelijke nieuwsvoorziening meer zouden kunnen verzorgen. De journalistieke functie was inmiddels op de voorgrond getreden.

De huidige praktijk van de zes bestaande regionale omroepen laat vooral deze journalistieke functie zien. Als kleine kontinu-bedrijfjes produceren zij dagelijks nieuws, achtergronden en service-berichten.

Wat de bestaande regionale omroepen dan ook bepleiten is enerzijds een landelijke bedekking en anderzijds een financieringsvorm die de programmatische autonomie onverlet laat.

Het tragische is, dat Den Haag dat niet schijnt aan te durven.

Er zijn periodes dat het regeringsbeleid gericht is op een financiering uit de omroepmiddelen, maar dan vindt men een landelijke bedekking te kostbaar.

Er zijn ook periodes waarin de landelijke bedekking dichterbij komt, maar dan zou de regionale omroep moeten inleveren op het gebied van de programmatische onafhankelijkheid.

Een bizarre keuze.

NOTEN

1. Over de geschiedenis van de regionale omroep tot en met de totstandkoming van de Omroepwet is onder meer geschreven in:
 - 25 jaar Regionale Omroep Noord en Oost. Voorlichting NOS, 1971 (2 delen).
 - Regionale Omroep (enkele aspecten), J. Buddingh, doctoraalscriptie politologie VU 1972.
 - Van Centralisatie naar Decentralisatie, uitgave van de Stichting Regionale Omroep Limburg (SROL), mei 1982.
 - De geschiedenis van de ROZ, uitgave van de Vereniging Vrienden en Vriendinnen van de ROZ, mei 1983.
2. Beschikking van de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen d.d. 15 januari 1947, Ned. St. Crt. 13 februari 1947, 31.
Deze beschikking was gebaseerd op het Tijdelijk Telegraaf-, Telefoon- en Radiobesluit, d.d. 17 september 1944, (Stb. E 188), zoals gewijzigd bij Koninklijk Besluit, d.d. 2 juli 1946 (Stb. G 167).
3. Bijl. TK, zitting 1953-1954, 3344 nr. 2, artikel C 29 t/m C 31.
Bijl. TK, zitting 1958-1959, 3344 nr. 7, artikel B 36 t/m B 38.
4. Bijl. TK, zitting 1964-1965, 8099, nr. 3, blz. 2 en 3.
Bijl. TK, zitting 1964-1965, 8099, nr. 4, blz. 2.
5. KB van 11 november 1965, Stb. 484 ("Radiobesluit 1965").
6. Bijl. TK, zitting 1965-1966, 8579, nr. 3, blz. 15.
7. De Commissie Radio- en Televisiewetgeving werd ingesteld op 4 april 1961 door de staatssecretaris van O.K. en W., mr. Y. Scholten en bracht op 15 juli 1963 een eindrapport uit, gevolgd door vijf minderheidsnota's (Staatsuitgeverij 1963).
8. Bijl. TK, zitting 1966-1967, 8579, nr. 7, blz. 7.
9. Bijl. TK, zitting 1966-1967, 8579, nr. 28.
10. Zie voor een overzicht van in behandeling zijnde zendtijdaanvragen d.d. 5 januari 1967, de bijlagen A en B bij Kamerstuk Bijl. TK, zitting 1966-1967, 8579, nr. 14.
Te betwijfelen valt of dit overzicht compleet is.
De Stichting Regionale Televisie Noord-Brabant was bijvoorbeeld ten onrechte niet vermeld, zo schreef deze stichting in een telegrafisch adres aan de Tweede Kamer (Hand. TK, 17 januari 1967, blz. 1033).
11. Bijl. TK, zitting 1966-1967, 8579, nr. 7, blz. 8.
12. Memorie van Antwoord bij de Ontwerp-wet op de Omroepbijdragen Bijl. TK, zitting 1968-1969, 9627, nr. 8, blz. 3.
13. Mondeling overleg, d.d. 4 september 1974, Bijl. TK, zitting 1974-1975, 11602, nr. 6.
14. Zendtijdtoewijzing STAD bij KB van 16 december 1975, (Stb. 727) juncto beschikking minister CRM, d.d. 30 december 1975, RTP 65.566 I.
Zendtijdtoewijzing SROB bij KB van 23 augustus 1976 (Stb. 447) juncto beschikking minister CRM, d.d. 30 augustus 1976, RTP 66.536 I.
15. Beschikking minister van CRM, d.d. 10 mei 1978 (Ned. Stcrt. 27 juni 1978) en beschikking minister CRM, d.d. 5 oktober 1981 (Ned. Stcrt. 19 oktober 1981).
16. Bijl. TK, zitting 1974-1975, 13353, nr. 2, blz. 67.
17. Bijl. TK, zitting 1976-1977, 14351, nr. 2, artikel 58, lid 1.
18. Bijl. TK, zitting 1977, 14351, nr. 31.
19. KB van 22 januari 1980, Stb. 16.
20. Hand. TK, zitting 1977-1978, blz. 1736.
De desbetreffende moties waren de motie-Keja (Bijl. TK, zitting 1977, 14351, nr. 29) en de motie-Mertens (Bijl. TK, zitting 1977-1978, 14351, nr. 34).
21. Het standpunt van de Omroepraad blijkt o.m. uit de volgende adviezen:
 - advies d.d. 24-03-1977 (Ned. Stcrt. 02-05-1977, nr. 84)
 - advies d.d. 01-08-1979 (Ned. Stcrt. 23-10-1979)
 - advies d.d. 17-09-1979 (ter inzage in de bibliotheek van ministerie WVC)
 - advies d.d. 10-03-1981 (Ned. Stcrt. 10-04-1979, nr. 70)
 - advies d.d. 10-04-1981 (ter inzage in de bibliotheek van ministerie WVC)
22. Bijl. TK, zitting 1979-1980, 15881, nrs. 1-2, blz. 4 en 5.
23. Motie-van der Sanden c.s., Bijl. TK, zitting 1979-1980, 15881, nr. 12. Behandeld in de Tweede Kamer op 18 maart 1980.
(Hand. TK, zitting 1979-1980, blz. 3878-3885).
24. Ned. Stcrt. 22 juli 1981, nr. 137.
25. Bijl. TK, zitting 1981-1982, 17100 XVI, nr. 19, blz. 2.
26. Konzeptnota "Kiezen en Kabelen", Rijswijk 1982, blz. 15, 18 en 19.
27. Uitspraak van de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State, d.d. 29 december 1982, nr. A-1. 1534 (1982) Sp. 313.
28. Beschikking van de minister van WVC, d.d. 11 maart 1983, kenmerk RTP – ZAZ – 78830 II (zie ook Ned. Stcrt, d.d. 22-3-1983, nr. 57).
29. Advies Omroepraad, d.d. 28 oktober 1982 (Ned. Stcrt., d.d. 6-12-1982, nr. 235).
30. Rapport nr. 24 van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, d.d. 26 augustus 1982, "Samenhangend Mediabeleid", Staatsuitgeverij 1982, blz. 227 t/m 229.

31. Regeerakkoord kabinet-Lubbers, paragraaf 12 onder d. (Ned. Stcrt. 28-10-1982, nr. 208 juncto Ned. Stcrt. 21-10-1982, nr. 203)
3. Waar regionale en lokale reclame feitelijk geen begaanbare weg blijkt te zijn, zal – totdat het tegendeel blijkt – de financiering van de lokale/regionale omroep op het lokale/regionale vlak (dienen) te geschieden, danwel via enige aanvulling uit de omroepbijdragen. De medianota geeft hierover uitsluitse!”
32. De Omroepraad had op 11 april 1983 geadviseerd dat een intrekking van de zendtijd van de ROZ in beginsel een inbreuk zou opleveren op de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Een dergelijke maatregel zou alleen mogelijk zijn op basis van een consistent landelijk beleid. (zie ook Ned. Stcrt., d.d. 18-4-1983, nr. 74).

Harry Manders en Pieter de Wit

Lokale omroepactiviteiten in Nederland

Het verhaal over de lokale omroep in Nederland begint eigenlijk in het najaar van 1971. In enkele gemeenten waren kabelnetten aangelegd en sommigen zagen de mogelijkheid om via deze kabelnetten niet alleen de uit de ether opgevangen signalen door te geven, maar ook een nieuw signaal (van een video-camera of video-recorder) op het kabelnet te zetten.

Dergelijke uitzendingen vonden plaats in Eindhoven (Woensel), Amsterdam (Bijlmermeer) en de Limburgse gemeente Melick-Herkenbosch. Met name deze laatste gemeente maakte spraak omdat de uitzending breeduit werd aangekondigd. Nadat de uitzending had plaatsgevonden (overigens een in slechts 20 huiskamers te ontvangen rechtstreekse uitzending van een modeshow en een gemeenteraadsvergadering waarin het besluit genomen werd tot het aanleggen van een gemeentelijk CAI-net) werd de burgemeester op de vingers getikt door de toenmalige Minister van CRM (P.J. Engels, KVP), die stelde dat voor een dergelijke uitzending een vergunning nodig was.¹⁾ Hij verwees daarmee naar artikel 48, lid 5, van de Omroepwet, dat handelt over het gebruik van draadomroepinrichtingen. De door de Minister "te stellen regelen" voor dit specifieke kabelgebruik waren echter niet voorhanden. Reden om dit gat in de Omroepwet zo snel mogelijk te dichten. Dit gebeurde d.m.v. een Beschikking die op 24 december (vandaar doorgaans "Kerstbeschikking" genoemd) 1971 in de Staatscourant verscheen.

Via deze Beschikking werd het uitzenden gebonden aan de toestemming van de Minister van CRM. Deze toestemming zou voortaan slechts gegeven worden voor experimentele uitzendingen. Het duurde nog tot begin 1974 eer uitvoering aan deze Beschikking

werd gegeven, die daarvoor eerst gewijzigd moest worden (in de Staatscourant gepubliceerd op 5 februari 1974). Hierin gaf de toen verantwoordelijke Minister (H.W. van Doorn, PPR) de regels aan waaraan lokale omroepen zich zouden moeten houden.²⁾

De zendvergunning werd door het Ministerie van CRM gegeven aan een culturele instelling met rechtspersoonlijkheid. Deze culturele instelling moest representatief zijn voor het gebied waarin werd uitgezonden. De gemeenteraad werd om een advies gevraagd, alvorens de Minister de vergunning verleende. De lokale omroeporganisatie mocht niet gericht zijn op het maken van winst.

Een zestal lokale omroep-organisaties werd uiteindelijk door Minister van Doorn aangewezen. Dat waren, met de startdata:

Melick en Herkenbosch (R.T.V.), 17 februari 1974

Deventer (K.O.D.), 28 september 1974

Goirle (L.O.G.), 5 oktober 1974

Dronten (V.L.O.D.), 11 januari 1975

Zoetermeer (L.O.Z.), 15 maart 1975

Amsterdam-Bijlmermeer (L.O.B.), 30 augustus 1975

De zes experimenten richtten zich vooral op televisie. Alleen in Goirle werden vanaf het begin ook regelmatig radio-uitzendingen verzorgd. Het Ministerie van CRM subsidieerde deze experimenten onder voorwaarde dat men zich hield aan de bepalingen van de Kerstbeschikking en dat men medewerking verleende aan wetenschappelijk onderzoek dat op initiatief van het ministerie zou worden gehouden. Aanvankelijk werd een subsidie in het vooruitzicht gesteld van f 450.000 voor een periode van 2 jaren. Naderhand werden vanwege verlenging van de experimenten tot eind 1977, aanvullende subsidies verstrekt.

Doelstellingen

De doelstellingen van deze lokale omroepen kwamen in grote lijnen met elkaar overeen, al gebruikte men verschillende formuleringen en werden soms andere accenten gelegd.³⁾ Kort samengevat kan men stellen dat zij zichzelf zagen als een middel ter bevordering van informatieverschaffing en edukatie op lokaal niveau, teneinde de kennis van, betrokkenheid bij en participatie aan plaatselijke gebeurtenissen te verhogen. In Goirle zag men verder de lokale omroep expliciet als een "medium ten dienste van de in de samenleving aanwezige creativiteit". Opvallend was dat men lokale omroep nergens een duidelijke functie als amusementsmedium toedacht.

De uitwerking van deze doelstellingen in concrete programma's nam in de zes gemeenten verschillende vormen aan, van een vaste "horizontale" programmering, zoals bijvoorbeeld in Goirle, tot een werkwijze waarbij geen vaste programmering was bepaald, maar de apparatuur ter beschikking werd gesteld aan degenen die er iets mee wilden doen zoals in Deventer. Bij deze laatste aanpak stond het zelf doen voorop. Het uitzenden kwam pas op de tweede plaats en was vaak ook niet mogelijk omdat Deventer nog geen gemeentelijk kabelnet bezat. De programma's werden in voorkomende gevallen alleen vertoond in de wijken via GAI-en, in wijkgebouwen of op markten e.d.

De zes experimenten werden per 31 dec. 1977 als beëindigd beschouwd. Dat hield in dat de subsidie van CRM gestopt werd. Alleen de L.O.B. ontving, vanwege haar late start, nog tot april 1978 geld. De zendvergunningen werden niet ingetrokken, maar zijn tot op heden telkenjare verlengd. Sindsdien is gemeentelijke subsidie de belangrijkste inkomstenbron geworden. Dat betekende voor de L.O.B. dat zij eind 1978 moest ophouden. Het gemeentebestuur van Amsterdam, dat nooit veel in deze lokale omroep had

gezien, wilde geen subsidie verlenen. Zij was overigens in 1975 door Minister van Doorn gepasseerd toen deze de L.O.B. toch een zendvergunning verleend, ondanks dat het gemeentebestuur niet bereid was het in de Kerstbeschikking genoemde advies over representativiteit te geven.

Resultaten van de experimenten

De Minister van CRM had aan het verlenen van de zendmachtiging de voorwaarde verbonden dat de lokale omroepen mee zouden werken aan een vergelijkend onderzoek dat gegevens zou opleveren voor een evaluatie. Aanvankelijk ontstond enige commotie rond het aanwijzen van de onderzoekers. Met name in Deventer en in Amsterdam werd twijfel uitgesproken over de opzet van het door Diemer en Stappers ingediende onderzoeksvoorstel.⁴⁾ De uitgesproken vrees dat dit onderzoek te zeer het karakter zou krijgen van een eenvoudig kijk- en luisteronderzoek leidde ondanks tegenwerpingen na uitvoerige discussies tot een in drieën gedeeld onderzoek.⁵⁾

De resultaten van het onderzoek kan men het best als volgt samenvatten. Het is mogelijk gebleken dat zelfs in vrij kleine gemeenschappen een lokaal omroepprogramma gemaakt wordt door amateurs/vrijwilligers. Deze programma's mogen op een redelijke belangstelling rekenen bij de plaatselijke bevolking. De kijkdichtheid lag gemiddeld tussen de 20 en 30%, de luisterdichtheid gemiddeld tussen 5 en 10%. Dit is hoger dan de cijfers voor vergelijkbare programma's van de landelijke zenders. Gebleken is verder dat niet steeds dezelfde mensen kijken, maar dat er een gedifferentieerde belangstelling bestaat voor lokale uitzendingen. Ook is het publiek niet eenzijdig samengesteld, bijvoorbeeld hoofdzakelijk jongeren of autochtonen, eerder vormt het een representatieve afspiegeling van de totale gemeentelijke bevolking. Het onderzoek levert onvoldoende inzicht op om eenduidige conclusies te

kunnen trekken met betrekking tot het realiseren van de doelstellingen. Wel kan men stellen dat de lokale omroep voor menigeen een informatiebron is geworden die men niet graag meer zou willen missen. Sommigen zijn beter op de hoogte geraakt van wat zich in de gemeenschap afspeelt en met name voor gemeentepolitiek is een groeiende belangstelling geconstateerd. In hoeverre bepaalde gevolgen blijvend zijn of in nog sterkere mate zullen gaan voorkomen is nog moeilijk te zeggen. Daarvoor was de duur van de experimenten en ook van het onderzoek te kort.⁶⁾

Bij de beëindiging van de experimenten was er op CRM inmiddels een nieuwe minister benoemd (Mevr. M.H.M.F. Gardeniërs-Berendsen, CDA). Bij haar eerste begrotingsbehandeling in de Tweede Kamer (15 maart 1978) deed zij een uitspraak over lokale omroep die zij in een nota over regionale omroep (oktober 1979) herhaalde: "Overigens bestaat er in beginsel van de zijde van de rijksoverheid geen bezwaar tegen het gebruik van centrale antenne-inrichtingen voor het overbrengen van lokale radio- of televisieprogramma's door voor de lokale gemeenschap representatieve culturele instellingen, aan wie voor dit doel een zendmachtiging kan worden verleend". Uit dit standpunt spreekt een duidelijke bereidheid om lokale omroep onder bepaalde voorwaarden ruim baan te geven. Toch is er sindsdien slechts één nieuwe zendmachtiging voor langere duur verleend, en wel aan de vereniging Transmedia in Zaltbommel.⁷⁾

Zendvergunningen voor korte duur, variërend van 1 dag tot enkele weken, werden wel regelmatig verstrekt. Het betrof hier dan uitzendingen van bijvoorbeeld de ingebruikneming van het kabelnet, inhuldiging van de burgemeester, eeuwfeest van de stad of dorp, en dergelijke. Vergunningen voor dit soort uitzendingen werden verstrekt aan allerlei soorten organisaties, als de gemeenteraad er maar mee accoord ging. Zendmachtigingen

werden zo onder meer verstrekt aan jeugdorganisaties, ziekenomroepen, speciaal en tijdelijk opgerichte stichtingen, en zelfs aan Colleges van B & W. Eenduidigheid in het beleid was niet te constateren. Verzoeken aan het Ministerie om de exacte procedure om een zendmachtiging te verkrijgen werden afgedaan met steeds dezelfde doodoener: er zou een nieuwe regeling komen, en wel "over een paar maanden".

De werkelijkheid was dat Minister Gardeniërs niet bereid was om een nieuwe regeling te treffen die mogelijk ook weer tijdelijk was omdat er een nieuw "samenhangend mediabeleid" zou komen. Dit nieuwe beleid zou worden beschreven in een nieuwe media-nota, en deze nota wachtte weer op een advies van de WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid). Om dit advies had Minister Gardeniërs op 27 maart 1979 gevraagd. Dit advies kwam later dan beoogd (26 augustus 1982), en inmiddels was er weer een andere bewindsman op CRM geweest: A.A. van der Louw (PvdA). Deze had zich voorgenoemd met een duidelijk mediabeleid te komen, ook voor lokale omroep. Uit de regeringsverklaring: "Nagegaan zal worden hoe de beletselen voor de lokale omroep kunnen worden weggeruimd en welke financieringswijze hiervoor het meest in aanmerking komt".⁸⁾ Vooruitlopend op de (na het WRR-advies) te verschijnen media-nota, zei Minister van der Louw een overleg toe aan de Tweede Kamer over lokale en regionale omroep. Dit overleg is er nooit gekomen omdat van der Louw samen met de andere PvdA-ministers op 12 mei uit het Kabinet van Agt II stapte. Op de valreep echter publiceerde hij de nota "Kiezen en Kabelen", die kennelijk bedoeld was voor het overleg.⁹⁾

Zijn opvolger, J. de Boer (CDA), heeft zich met het mediabeleid niet meer bemoeid, wetende dat hij spoedig weer door een ander zou worden opgevolgd. Op de beleidsvoornemens van deze, zesde "Cultuur-minister" in

elf jaar tijd (L.C. Brinkman, (CDA)), komen we verderop terug.

Piraten

De rond 1980 opkomende golf van omroep-piraterij betekende een volgende bijdrage aan de discussie rond lokale omroep. Men kan stellen dat deze piraten hebben aangetoond dat het betrekkelijk simpel en kennelijk niet duur is om een klein omroep-station te laten functioneren. Vooral radio lijkt weinig problemen op te leveren.

Verder toonden zij aan dat voor een bepaalde soort van programma's een vrij grote belangstelling bestaat.¹⁰⁾ Ook bleek dat lokale adverteerders de mogelijkheden van lokale omroep-reclame inzagen.

De activiteiten van de Radio Controle Dienst ten spijt is nog steeds een groot aantal piraten actief en zal het een hels karwei worden om deze illegale omroep een halt toe te roepen. Voor diegenen onder de piraten die omroep bedrijven vanwege de ongebondenheid, zal een gereguleerde lokale omroep geen oplossing bieden.

De OLON

Het aarzelende overheidsbeleid was de aanleiding tot het oprichten van een belangenorganisatie voor lokale omroep. Na afloop van een uitzending op 17 november 1981 van de L.O.G. te Goirle, waarin gediscussieerd werd over de toekomst van de lokale omroep in Nederland, werd door enkele deelnemers afgesproken de mogelijkheid van een bundeling van krachten te onderzoeken. Op een vergadering van 2 december te Utrecht werd besloten tot het oprichten van Organisatie van Lokale Omroepen in Nederland (OLON).

Het doel van de OLON is:

1. de bevordering van lokale omroep; in de ruimste zin van het woord, in het algemeen en spreiding daarvan over heel Nederland, binnen het kader van ter zake geldende wetgeving;
2. overleg, samenwerking en dienst-

verlening bij de ontwikkeling en uitbouw van lokale omroep.¹¹⁾

Deze organisatie, die al spoedig door het Ministerie van WVC werd beschouwd als gesprekspartner namens de lokale omroepen, heeft in korte tijd haar bestaansrecht bewezen.

Reeds binnen een jaar had de OLON in meer dan 100 gemeenten in ons land initiatieven voor lokale omroep opgespoord. Over het algemeen bleek daarbij dat er een grote onkunde heerste met betrekking tot de mogelijkheden voor lokale omroep. In het eerste jaar van zijn bestaan hield de OLON 2 studie-dagen en presenteerde zich verder tijdens de Firato in Amsterdam (26 augustus t/m 3 september 1982). De OLON werd enerzijds geconfronteerd met onduidelijkheid in het beleid, maar anderzijds met een diversiteit aan initiatieven. De zich aanmeldende leden kan men in een drietal categorieën onderbrengen:

1. *Lokale omroepen met enige jaren ervaring.* Dit zijn de vijf overgebleven lokale omroepen uit de experimentele periode.

2. *(Ex-)omroep-piraten die hun activiteiten in de toekomst op legale wijze willen voortzetten.* Hierbij zijn enkele subcategorieën te onderscheiden:

a. Omroeppiraten die nagenoeg uitsluitend muziek (verzoekplaten) willen draaien. Vaak zijn dit kleine groepen, soms zelfs eenmans omroepen.

b. Muziekzenders die echter ook informatie in hun programma's willen opnemen. Vergelijkbaar met programmeringen als Veronica of sommige Hilversum III-programma's.

c. Actie-gerichte zenders van bepaalde belangengroeperingen, zoals de befaamde Radio De Vrije Keizer, de "krakers-omroep" uit Amsterdam.

3. *Nieuwe initiatieven uitgaande van een rijk geschakeerd gezelschap van initiatiefnemers:*

a. Media-gebonden, d.w.z. mensen die al op een of andere manier ervaring hebben met het maken van programma's of andere vormen van journalistiek bezig zijn, zoals medewerkers van huisomroepen, producenten

van audio-visueel materiaal, omroep-medewerkers, journalisten (soms van lokale bladen), e.a.

b. Initiatieven vanuit het opbouwwerk, hulpverlening of andere vormen van welzijnswerk, die in de lokale omroep een nieuw hulpmiddel zien voor hun activiteiten.

c. Categorale zenders die een speciale soort programma's willen gaan uitzenden, zoals de Concertzender in Amsterdam.

d. Initiatieven uitgaand van gemeentebesturen of -ambtenaren. Enerzijds ziet men mogelijkheden in het kader van overheidsvoorlichting, anderzijds tracht men door het aanbieden van een lokaal programma het abonnement op het gemeentelijk kabelnet aantrekkelijker te maken.

Plannen voor een nieuw media-beleid

Omdat eind augustus 1982 het lang verbeide advies van de WRR verscheen kon men verwachten dat het na de verkiezingen van september 1982 aan te treden kabinet eindelijk ernst zou maken met plannen voor een nieuw media-beleid. Het regeerakkoord bevat een paragraaf "media-beleid" waarin ook enkele opmerkingen gemaakt worden over lokale omroep.¹²⁾ De nieuwe Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, L.C. Brinkman (CDA) liet er geen gras over groeien en bleek al spoedig bezig te zijn met een nieuwe nota. Vanaf half maart 1983 begon de ene pagina van het concept na de andere uit te lekken. Uit deze conceptteksten bleek dat Minister Brinkman van plan was de lokale omroep meer ruimte te geven. Wat hem voor ogen stond was een "vrijmakend" beleid. In grote lijnen kwamen de plannen neer op een model dat overeen kwam met de Kerstbeschikking: één zendgemachtigde per gemeente, nl. een representatieve culturele instelling, waarover de gemeenteraad een advies kan uitbrengen. Reclame werd niet toegestaan. Medio mei publiceerde de VVD een ei-

gen media-nota waarin ze onder andere reclame als inkomstenbron voor lokale omroep zagen. In een later concept van Brinkman werden experimenten daarmee aangekondigd, zij het onder zeer stringente voorwaarden die beoogden de lokale en regionale pers te beschermen. Een andere essentiële verandering was de volledige decentralisatie van het vergunningenbeleid: gemeentebesturen zouden zendmachtigingen kunnen gaan verlenen. Bij het afronden van dit artikel (eind juli) was de medianota nog niet verschenen, maar de geruchtenstroom wilde dat de bewindsman toch weer op deze laatste wijzigingen was teruggekomen: dus geen lokale reclame en geen volledige decentralisatie van het machtigingenbeleid.

Enkele hoofdpunten van beleid

Naar onze mening zijn de volgende vragen bij een beleid voor lokale omroep belangrijk:

1. Wie krijgt een zendmachtiging voor lokale omroep?

De formulering uit de Kerstbeschikking (zie begin van dit artikel en voetnoot 2), is kennelijk overgenomen van artikel 47B van de Omroepwet, waarin de mogelijkheid geopend is om een regionale instelling zendtijd te geven (STAD-Amsterdam en SROB-Noord Brabant zijn daarvan voorbeelden). De concept-medianota bevat het plan om dit model ook voor lokale omroep te gaan toepassen. De Kerstbeschikking gaat deel uitmaken van de Omroepwet, zo zou men kunnen zeggen. In de loop van de jaren zijn echter ook andere ideeën ontwikkeld over de organisatie van lokale omroep en het orgaan dat de zendmachtiging zou moeten krijgen. Sommigen pleiten voor een commissie ex artikel 61 van de Gemeentewet. Van der Louw wees een dergelijke commissie af, maar de WRR ziet er weer wel een mogelijkheid in (al is niet helemaal duidelijk of dit alleen geldt voor televisie of ook voor radio).¹³⁾ Ook de OLON wijst zo'n con-

structie af omdat zo'n commissie alleen controleerbaar is door het gemeentebestuur, de leden worden door haar benoemd. En dat zal de onafhankelijkheid van de lokale omroep niet ten goede komen.

Ook categorale zenders claimen een lokale zendmachtiging, zoals bv. de Concertzender in Amsterdam en de hulpverleningsorganisaties aldaar.¹⁴⁾ Bovendien zijn er gemeentebesturen die naar een eigen zendmachtiging streven. Zij willen bijv. gemeentelijke voorlichtingsprogramma's op de kabel zetten. Aan het verlenen van zendmachtigingen aan (lokale) overheden kleven echter principiële bezwaren.¹⁵⁾ Wanneer de overheid meer dan één zendmachtiging per gemeente gaat toewijzen is te verwachten dat er een grote versnippering gaat plaatsvinden: categorale zenders, persondernemingen, kerken, zuilen, en anderen. Dit lijkt niet bevorderlijk voor een goede ontwikkeling van lokale omroep. Zinvoller lijkt het verlenen van één zendmachtiging per gemeente (of deel daarvan) aan een onafhankelijke rechtspersoonlijkheid bezittende instelling. Bij deze instelling moet interne pluriformiteit gegarandeerd zijn, enerzijds door haar deze taak wettelijk op te leggen, anderzijds door deze instelling "representatief" samen te stellen. Representatief betekent dat de diverse stromingen, categorieën en dergelijke van de lokale samenleving vertegenwoordigd moeten zijn in het belangrijkste beleidsbepalende orgaan. Bij het bepalen van de representativiteit moet de gemeenteraad in de gelegenheid gesteld worden te adviseren.

2. *Distributie via ether of kabel?*

In het begin van dit artikel is geschetst dat het ontstaan van lokale omroep gekoppeld is aan de invoering van de kabelnetten. Toch kleven aan deze koppeling enkele bezwaren. Bewoners in de periferie van plaatsen, waar aansluitingen "onrendabel" zijn, kunnen die omroep dan niet ontvangen. Naar lokale radio kan dan niet via een autoradio of een portable radio geluis-

terd worden. Bovendien zijn een aantal gebieden nog niet bekabeld. In elk geval voor radio zou lokale omroep via de ether mogelijk moeten zijn.¹⁶⁾

Tijdens het OLON-symposium van 20 november 1982 heeft ir. H.K. de Zwart (PTT) voorgerekend dat het theoretisch mogelijk is om in ons land circa 550 zenders te plaatsen, elk met een klein vermogen (50 à 100 watt; reikwijdte circa 5 km).¹⁷⁾ Hiervoor is slechts 2 Mhz frequentie-ruimte nodig. En die is er tussen 100 en 108 Mhz. Op de tweede zitting van de RARC (Regional Administration Radio Conference) moet over een nieuwe frequentie-indeling overeenstemming bereikt worden. De WRR adviseert voor lokale radio de ether en voor lokale televisie het kabelnet. In de concept-medianota wordt lokale omroep via "zenders met een klein vermogen" mogelijk geacht voor gebieden waar geen of een te klein kabelnet ligt. In dit verband is het Texelse experiment van 17 juni jl. vermeldenswaard. Dit lokale ether-radio experiment werd door de plaatselijke initiatiefgroep in samenwerking met de VARA uitgevoerd.

Het is dan ook te verwachten dat, wanneer het overleg op de RARC gunstig verloopt, over een aantal jaren een groot aantal lokale ether-radio's te beluisteren zal zijn. Bij televisie is de frequentieschaarste nog groter, een ontwikkeling op dit gebied ligt hier minder voor de hand.

3. *Wie verleent de zendmachtiging?*

Op dit moment worden zendmachtigingen verleend door de Minister van WVC. Er zijn echter organisaties, die op dit punt willen decentraliseren. Gemeentebesturen zouden een eigen mediabeleid moeten gaan voeren en naar eigen inzichten machtigingen verlenen. De NOS is van mening dat het verlenen van zendmachtigingen uit cultuur-politieke overwegingen gedelegeerd moet worden aan het gemeentebestuur, zij het dat zij eerst een studie over de bestuurlijke implicaties wenselijk acht.¹⁸⁾ Ook de WRR is een voorstander van decentralisatie.¹⁹⁾ De

Omroepraad heeft "twijfels met betrekking tot de suggestie de vergunningverlening aan gemeentebesturen over te laten (. . .) Niet in alle gemeentebesturen zal deskundigheid aanwezig zijn om verantwoord de nodige beleidsbeslissingen te nemen, terwijl politieke wisselingen in de besturen een degelijk en 'objectief' vergunningenbeleid in de weg kunnen staan".²⁰⁾ Zoals hierboven werd aangegeven, veranderde Minister Brinkman van standpunt tijdens de totstandkoming van de media-nota.

De OLON blijft van mening dat een volledige decentralisatie ongewenst is. Dit wordt vaak uitgelegd als een gebrek aan vertrouwen in de werking van de lokale democratie. Echter, in een democratisch bestel hebben de media onder meer tot taak de burgers voor te lichten over het beleid van de overheid en dit beleid kritisch te volgen. Wanneer dan diezelfde overheid kan gaan bepalen wie deze informatie over het beleid mag geven, kan er van een onafhankelijke opstelling van de media tegenover de overheid geen sprake meer zijn. Er dreigt een vorm van zelfcensuur, omdat de media moeten werken met de onzekerheid of zij hun taak in de toekomst kunnen blijven uitvoeren.

4. Hoe is de verhouding tussen lokale omroep en de andere lokaal opererende media?

Over het algemeen worden weinig problemen gezien in de verhouding t.o.v. de regionale omroep. Het gebied dat door de regionale omroep bestreken wordt is zo groot dat een professionele organisatie en ether-distributie noodzakelijk zijn. De regionale omroep zal zich van het maken van lokale of wijk-programma's moeten onthouden, zodra er lokale omroep is. Het experiment van STAD met buurradio toont aan dat een lokale omroep "op wijkformaat" een zinnige zaak is. Maar men moet dit dan ook aan de lokale omroep over laten. Als er landelijke omroepgelden aan lokale programma's besteed kunnen worden, kan men ze be-

ter rechtstreeks aan de lokale omroepen ter beschikking stellen.

Plannen voor een regionaal-samenwerkingsverband van lokale omroepen zoals de Stichting Lokale Radio en Televisie (S.L.R.T.) West-Brabant en de SLRT Zuid-Oost-Brabant hebben niet tot doel regionale omroep te bedrijven.²¹⁾ De bedoeling hiervan is dat lokale omroeporganisaties uit een aantal kleine gemeenten tot een samenwerking komen waarbij zij bijvoorbeeld gezamenlijk apparatuur aanschaffen en exploiteren, elkaar helpen bij het maken van de programma's, gezamenlijk opleidingen verzorgen, en dergelijke.

Een andere vorm van kleinschalige omroep die op lokaal niveau actief is, is de zogenaamde huisomroep (bejaarden-omroep, zieken-omroep, e.d.). Ook hier liggen mogelijkheden voor samenwerking: gebruik maken van elkaars ervaring en eventueel apparatuur en studio-ruimte. Via de lokale omroep kunnen ook zieken en bejaarden thuis bereikt worden. De ervaring is echter dat huis-omroepen enige huiver hebben om met lokale omroep-initiatieven samen te werken.

Ook een samenwerking met piraten wil over het algemeen niet vlotten. Deels willen de piraten "vrije jongens" blijven en zich niet laten inkapselen door allerlei wettelijke regelingen. Daarnaast bestaan er ook fundamentele verschillen van inzicht over de aard van de te brengen programma's. Piraten menen te hebben aangetoond dat er vooral "behoefte" is aan verzoekplaten-programma's met nederlandstalige muziek en dat praatprogramma's weinig belangstelling oogsten. Dit in tegenstelling tot andere initiatiefnemers die primair een informatieve en culturele zender willen opbouwen.

De verhouding ten opzichte van de lokale en regionale pers is van tweeërlei aard: journalistiek/informatief en commercieel. Zoals de regionale en lokale bladen willen informeren over de woonplaats, zo wil ook de lokale omroep dat doen. Evenals er naast landelijke dagbladen en weekbladen ook

een landelijke omroep gerechtvaardigd is, zo is het streven naar lokale omroep niet af te doen met de opmerking dat er al lokale bladen zijn. Het voert te ver om hier de verschillende mogelijkheden van radio, tv en pers met elkaar te vergelijken, maar zinvol is het te constateren dat ook op lokaal (en regionaal) niveau de omroep aanvullend kan werken en een bijdrage kan leveren aan de pluriformiteit van berichtgeving. Over het algemeen liggen op dit punt ook niet de problemen. De WRR bijvoorbeeld erkent, met name voor de zogenaamde "one-paper-cities", de mogelijke bijdrage van de lokale omroep aan een pluriforme informatievoorziening.²²⁾

De dagblad- en de nieuwsbladwereld zien de grootste dreiging van de lokale omroep in de concurrentie op de advertentiemarkt. De concurrentie in de informatieve sfeer denkt men het hoofd te kunnen bieden door participatie aan regionale en lokale omroep, en door toegang tot de kabel.²³⁾

5. Wie krijgt toegang tot de programma's?

De organisatie, die de zendmaching heeft, moet intern pluriform zijn. Dat betekent dat eigenlijk iedereen toegang tot dat medium moet hebben. Een gemeentebestuur zou bv. ook programma's aan kunnen bieden. De concept-medianota spreekt in dit verband van een "Postbus 51"-constructie, door de overheid samengestelde programma's worden hier onder verantwoordelijkheid van de NOS uitgezonden.

Aan de andere kant dient de lokale omroep ook in haar eigen programmering pluriform te zijn, zij zal aan uiteenlopende groepen, problemen en dergelijke in de lokale samenleving aandacht moeten besteden.

Naast deze reguliere programmering kan de openheid ook geregeld worden in een zogenaamde "public access"-mogelijkheid. Daar kunnen dan alle programma's, die aangeboden worden, van eventuele vakantiefilmpjes tot videoprodukties van actiegroepen, uit-

gezonden worden. In alle gevallen worden de programma's onder verantwoordelijkheid van de lokale omroep uitgezonden.

6. Hoe kan lokale omroep worden gefinancierd?

Er wordt nogal verschillend gedacht over hoeveel lokale omroep zal gaan kosten. De verschillende schattingen hangen samen met ideeën over opzet en zend-frequentie. De Nederlandse Dagbladpers (N.D.P.) neemt als uitgangspunt voor de kosten van lokale omroep in Nederland de berekening voor Frankfurt. Daar schat men de jaar-exploitatie op f 16.000.000 (f 24.000 per uur televisie . . .) Een dergelijke professionele opzet is niet nodig en past niet binnen de uitgangspunten van de meeste lokale omroepen. Het werken met vrijwilligers en met eenvoudige apparatuur maakt het mogelijk om voor minder dan f 100.000 per jaar lokale radio en televisie te maken (Goirle). Voor radio alleen hoeft hiervan slechts een klein gedeelte te worden opgebracht.

Dat lokale omroep voor een deel betaald dient te worden uit lokale middelen is inmiddels een algemeen aanvaard uitgangspunt: contributies en donaties moeten aangeven in hoeverre de plaatselijke bevolking in het medium is geïnteresseerd. Een systeem van lokale opcenten op de omroep-bijdrage lijkt uitvoerbaar en opcenten op het kabelabonnement zijn mogelijk.

Een noodzakelijke bron van inkomsten zal de overheidssubsidie zijn. De lokale omroep levert een bijdrage aan een betere en pluriforme berichtgeving, kan de belangstelling voor de lokale politiek verhogen en bevordert de uitingsmogelijkheden voor de plaatselijke cultuur. Evenals bijvoorbeeld sportorganisaties en culturele verenigingen een financiële ondersteuning krijgen, zo kan ook de lokale omroep gesteund worden.²⁴⁾ Een groot gevaar van gemeentelijke subsidie blijft natuurlijk de afhankelijke positie, waar dan een lokale omroep in verzeild raakt. Zodra zo'n subsidie een instru-

ment wordt om de omroep te beïnvloeden, zal zij deze subsidie principieel moeten afwijzen en dan maar liever met wat minder middelen moeten zien rond te komen.

Ook bovenlokale overheidssteun behoort tot de mogelijkheden. De provinciale en landelijke overheden kunnen de waarde die zij hechten aan een goede lokale informatie-voorziening en cultuurbevordering uitdrukken in de vorm van subsidiëring van met name infrastrukturele voorzieningen.

Als er over enige jaren in een groot deel van de Nederlandse gemeenten een of andere vorm van lokale omroep is, valt te overwegen om ook uit de omroepgelden bijdragen te reserveren voor lokale omroep. De gelden die nu ter beschikking gesteld worden aan slecht beluisterde zenders als Hilversum II en IV zouden, zeker in kwantitatief opzicht een betere bestemming hebben bij de lokale omroep.

De meest controversiële financieringsbron is de lokale omroep-reclame. Reeds eerder gaven wij aan dat dit een van de hete hangijzers is in de discussie over lokale omroep, m.n. wanneer de verhouding tot de andere lokale media aan de orde is. Die andere lokale media zijn immers grotendeels afhankelijk van het lokaal beschikbare advertentie-budget.

In de nota "Kiezen en kabeln" wordt lokale omroep-reclame geaccepteerd, zij het dat er een maximum gesteld wordt aan deze inkomsten ("1/3, of eventueel 40%").²⁵⁾ De WRR is van mening dat reclame voor de exploitatie van lokale radio niet, maar voor lokale televisie wel, nodig is. De pers

moet dan wel in de gelegenheid gesteld worden om te participeren.²⁶⁾

Ook de NDP en de Nederlandse Nieuwsbladders (N.N.P.) willen participatie van de pers in lokale omroep en kabel, omdat anders een te groot deel van de advertentie-budgetten verdwijnt.²⁷⁾ De NNP acht anders de invoering van lokale omroep-reclame desastreus voor haar bedrijfstak.²⁸⁾

Minister Brinkman is, zoals wij hiervoor reeds beschreven, enkele malen van standpunt veranderd. Te verwachten valt dat hij in zijn definitieve media-nota lokale omroep-reclame afwijst.

Er dreigt echter een wat overtrokken beeld te ontstaan van de lokale omroep-reclame. Alhoewel er geen duidelijke onderzoeksgegevens voorhanden zijn moeten de verwachtingen ten aanzien van de opbrengst niet al te hoog gespannen zijn, en zal het zeker niet de enige of voornaamste financieringsbron voor lokale omroep kunnen en mogen zijn.²⁹⁾ De concurrentie die de regionale en lokale pers er van ondervinden zou wel eens mee kunnen vallen. Te meer daar sommige deskundigen verwachten dat deze omroep-reclame vooral ten koste van de (gratis) huis-aan-huisbladen zal gaan.³⁰⁾

De toekomst van de lokale omroep in Nederland zal in belangrijke mate afhangen van de ruimte die het nieuwe, samenhangend media-beleid bieden zal. Het enthousiasme en de omvang van de belangstelling, onder andere de snelle groei van de OLON toont dat aan en maakt duidelijk dat de lokale omroep niet meer weg te denken is uit het Nederlandse medialandschap.

NOTEN

1. Het beleid m.b.t. de omroep zit in de ministeriële portefeuille "cultuur". Het verantwoordelijke ministerie heette tot 1 januari 1983: Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) en sindsdien: Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC).
2. Voor een tekst van de Kerstbeschikking zoals die er na twee wijzigingen (5 februari 1974 en 5 juli 1979) uitziet, zie: *Mediarecht*, bijzonder nummer van *Ars Aequi*, januari 1983, pag. 215-216.
3. Voor overzichten van doelstellingen, zie: Jankowski, N.: *Lokale Omroep Bijlmermeer*. Eindverslag van een veldonderzoek. SISWO, Amsterdam, 1982, pag. 49-58. Koole T., J. Oorburg en W. Waitena: *Lokale Televisie in Deventer*. Een experiment-begeleidend onderzoek. Groningen, 1976, pag. 6-8. Stappers J.G., E.H. Hollander en H.J. Manders: *Onderzoeksproject Lokale Kabelomroep*. Interimrapportage: Nijmegen, 1976, pag. 29-41.

4. Stappers J.G., e.a.: a.w. pag. 1-7.
5. Voor verslagen van dit onderzoek, zie: Jankowski, N.: a.w., Koole T., e.a.: a.w., Stappers J.G., e.a.: a.w., Stappers J.G., E.H. Hollander en H.J. Manders: *Vier experimenten met lokale omroep*. Nijmegen, 1977.
6. Zie verder de in noot 5 genoemde onderzoeksverslagen, of: Hollander E.H.: *Kleinschalige massacommunicatie: lokale omroepvormen in West-Europa*; Den Haag, 1982.
7. Het betreft hier een vergunning om 5 jaar te mogen experimenteren met alle mogelijke vormen van "kabelcommunicatie" via een zogenaamd twee-weg-net. Het maken van lokale omroep is een van deze vormen. Het experiment ging op 6 september 1982 officieel van start.
8. *Regeringsverklaring*, 16 november 1981.
9. Ministerie van CRM: *Kiezen en kabelen*, conceptnota inzake lokale en regionale omroep; Rijswijk, 1982, niet-officiële getypte versie.
10. Bekkers W.: *Radiopiraten en hun publiek*; Hilversum 1981.
11. Artikel 3 van de Statuten.
12. Uit de *Nederlandse Staatscourant*, nr. 208 van 28 oktober 1982, par. 12 onder d:
"Bij de uitbouw van de regionale en lokale omroep kunnen pers, uitgeverij en niet-commerciële instellingen worden toegelaten. Daarbij dient tot uitgangspunt: 1. geen commerciële invloed, noch bestuurlijk, noch feitelijk, op het programmabeleid; 2. waarborging van pluriformiteit bij regionale en lokale pers; 3. waar regionale en lokale reclame feitelijk geen begaanbare weg blijkt te zijn, zal – tot dat het tegendeel blijkt – de financiering van de lokale/regionale omroep op het lokale/regionale vlak te geschieden, danwel via enige aanvulling uit de omroepbijdragen. De Medianota geeft hierover uitsluitel".
13. *Samenhangend Mediabeleid*; rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag, 1982, pag. 237.
14. Het vrouwblad van de Stichting Concertzender te Amsterdam en het symposium "*Hulpverlening en lokale media*", Stichting Ombudsman, 17 mei 1983.
15. Cohen Jehoram H.: *Vrijheid van expressie en informatie, grondslag van het mediarecht*. In: *Mediarecht* a.w., pag. 5-11.
16. *De Ontwikkeling van Lokale Omroepen*, nota van de OLON, februari 1982, pag. 18.
17. Zwart H.K. de: Technische mogelijkheden van lokale etheromroep. In: *Verslag 2e OLON-symposium*, Nijmegen, 20 november 1982.
18. NOS: *Omroep over de kabel*; Hilversum 1982, pag. 29-32. In de concept-nota: "*Omroepen versus piraten – reactie van de omroep op illegale zenders en legitieme publiekswensen*" van de Raad van Beheer heeft de NOS dit standpunt verlaten en kiest voor: "... een combinatie van plaatselijke zware adviesbevoegdheid en landelijke beslissingsbevoegdheid ...". Hilversum, 12 juli 1983, pag. 11.
19. *Samenhangend Mediabeleid*, a.w., pag. 267-268.
20. Omroepraad: *Advies aan de Minister van WVC inzake het WRR-rapport "Samenhangend Mediabeleid"*, Rijswijk, 21 februari 1983, pag. 12.
21. Koch H. & A. van Kolck: *Structuurschets voor Lokale Omroep in West-Brabant*; Uitgave van de Stichting LRT West-Brabant, Prinsenbeek, februari 1982. Voort G.F. v.d., m.m.v. N. v. Eijk & H. de Klerk: *Lokale Omroep. Een inleidende beschouwing*. Eerste nota van de Stichting Lokale Radio en Televisie; Eindhoven, maart 1982.
22. *Samenhangend Mediabeleid*, a.w., pag. 48.
23. *Dagbladen en Mediat toekomst*; nota van de Vereniging de Nederlandse Dagbladpers; Amsterdam, november 1981.
Lokale Omroep en Lokale Pers; nota van De Nederlandse Nieuwsbladpers; 's-Gravenhage, oktober 1982.
24. De L.O.G. uit Goirle heeft in haar beleidsplan "*Beleid Belicht*" (1981) een overzicht opgenomen van de verdeling van de gemeentelijke subsidiepot voor welzijnsvoorzieningen over de jaren 1980 en 81. Hieruit blijkt dat de L.O.G. met een bedrag van f 50.000 per jaar, minder dan 3% van het totale budget krijgt.
25. *Kiezen en kabelen*, a.w., pag. 70.
26. *Samenhangend Mediabeleid*, a.w., pag. 230 en 239.
27. *Dagbladen en Mediat toekomst*, a.w., pag. 10. *Reactie van de Nederlandse Dagbladpers op het WRR-rapport over Samenhangend Mediabeleid*; Amsterdam, januari 1983.
28. *Lokale Omroep en Lokale Pers*, a.w., pag. 7. Boom J.H.: *Lokale omroep en lokale pers*. Model voor de Exploitatie van lokale omroepreclame; Meppel, januari 1983.
29. Heisterkamp Th.W.A.M.: Reclame alleen biedt lokale omroep onvoldoende draagvlak. In: *Ariadne*, oktober 1982, nr. 12, pag. 8-12.
30. Stoeltinga B.: Mogelijkheden en consequenties van lokale omroepreclame. In: *Verslag 2e OLON-symposium*, Nijmegen, 20 november 1982.

Pieter van Harberden

De ontwikkelingsgang van de Lokale Omroep in Goirle in sociologisch perspectief

In het begin van de jaren zeventig was Goirle¹⁾ de eerste gemeente die een centrale antenne-inrichting (CAI) liet aanleggen. De vinding van de CAI maakte een eind aan de wildgroei van PAI'en (particuliere antenne-inrichtingen) en GAI'en (gemeenschappelijke antenne-inrichtingen). Een woud van antennes, op sommige plaatsen zo dicht dat men door de antennes het hemeldak niet meer zag, kon worden gekapt.

De CAI bracht ook de mogelijkheid om met behulp van tamelijk eenvoudige middelen zelfgemaakte radio- en televisieprogramma's naar de aangesloten woningen uit te sturen. Ook in Goirle werd een eigen, lokale omroep als een waardevol goed ervaren. Een aantal mensen had de moed te gaan werken aan de oprichting van zo'n lokale kabelomroep. Het vele pionierswerk werd in 1973 beloofd door de toezegging van de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) Goirle aan te wijzen als experimenteergemeente voor de lokale omroep. De Lokale Omroep Goirle (LOG) kon aan de slag in kabeltjesland.

In de periode 1973-1977 is in Goirle – en nog vijf andere gemeenten – "geëxperimenteerd"²⁾ met lokale kabelomroep. Dit werd financieel mogelijk gemaakt door subsidie van het Ministerie van CRM. Na afloop van deze experimentele fase (1977) is de LOG op eigen, Goirlese kracht, doorgegaan.

Voortzetting van lokale omroep in Goirle werd met name mogelijk gemaakt door een gemeentelijke subsidie voor een periode van drie jaar. Begin 1981 werd het voortbestaan van de LOG verzekerd door een financiële injectie van de zijde van de lokale overheid; hierdoor kon de (versleten) zwart-wit apparatuur worden vervangen door

kleuren-apparatuur. Daarnaast werd de LOG een jaarlijkse subsidie toegekend. Aldus kon men in Goirle lokale omroep blijven bedrijven.

In dit artikel besteden we aandacht aan de ontwikkelingsgang van de Lokale Omroep Goirle. Hierbij gaat onze interesse vooral uit naar die factoren die essentieel zijn (geweest) voor deze ontwikkelingsgang. Naar onze mening is het dan zinvol om aan te sluiten bij de institutionaliseringstheorie.

Institutionalisering als vertrekpunt

Het institutionaliseringsbegrip behoort tot het standaardjargon van de sociale wetenschapper. Dit betekent evenwel nog niet dat het daarmee een ondubbelzinnig te hanteren begrip is geworden. Integendeel, het is een begrip dat op verschillende wijzen is uitgewerkt. Gesteld kan worden dat in het denken over institutionalisering in de sociologie tenminste vier stromingen te onderscheiden zijn: de fundamenteel /cultureel-antropologische stroming (Zijderveld, 1966 en 1983) de individualistische stroming (Zollschan en Perucci, 1964), de stroming die het ruil aspect centraal stelt (Eisenstadt, 1965) en de empirische/actie stroming (Peper, 1972 en van Voorden, 1975).

Toch is er een gemeenschappelijk kernelement. In alle omschrijvingen van het begrip is te lezen dat het bij institutionalisering gaat om het ontstaan van sociale handelingspatronen. Het begrip verwijst naar het feit dat in het sociale handelen van de mens verdichting, patroonvorming, standaardisering optreedt (Peper, 1972). In concreet gaat het dan om gewoonten, mores, maar ook om instituten.

Institutionalisering wordt vervolgens in verband gebracht met het oplossen van sociale problemen danwel het rea-

liseren van bepaalde doelstellingen (waarden). Uit het maatschappelijk bewustzijn van sociale problemen (doelstellingen, waarden) ontwikkelen zich instituties. Instituties zijn dan te beschouwen als complexen van normen en waarden die de functie hebben activiteiten die worden aangewend ter oplossing van een sociaal probleem c.q. ter realisering van een bepaald doel, te kanaliseren. Het bestaan van een problematische situatie c.q. een nastrevenswaardige doelstelling is een *conditio sine qua non* voor de ontwikkeling van een institutie. Het is evenwel geen voldoende voorwaarde; daar is bepaald meer voor nodig.

In 1962 merkten Van Doorn en Lammers (1962) op dat de vraag naar de omstandigheden waaronder zich zo'n institutionaliseringsproces voltrekt in de sociologie nauwelijks is gesteld, laat staan beantwoord. Twintig jaar later constateren we dat er diverse pogingen zijn gedaan om dit gat in onze kennis over het fenomeen institutionalisering op te vullen. In de literatuur over institutionalisering worden verschillende factoren genoemd die beschouwd moeten worden als noodzakelijke voorwaarden voor de initiatie en ontwikkeling van een institutionaliseringsproces.

Het is de verdienste van Van Voorden (1975) dat hij de voorwaarden die gelden bij een institutionaliseringsproces systematisch op een rijtje heeft gezet. Hij brengt ze onder in vier categorieën:

- A. Voorwaarden met betrekking tot het probleem, de doelstelling of waarde.
- B. Voorwaarden met betrekking tot de omgeving.
- C. Voorwaarden met betrekking tot de achterban.
- D. Voorwaarden met betrekking tot de mechanismen.

Wil institutionalisering optreden dan dient aan deze voorwaarden in combinatie te worden voldaan.

De ontwikkeling van de LOG als een institutionaliseringsproces

We reflecteren hier op het institutionaliseringsproces van de Lokale Omroep Goirle in relatie tot deze vier categorieën voorwaarden.

Het betoog is grotendeels gebaseerd op de ervaringskennis³⁾ die de auteur van deze bijdrage verwierf als voorzitter van respectievelijk de programmaraad en het bestuur van de Lokale Omroep Goirle.

De LOG en de doelstellingen

Wil een institutionaliseringsproces op gang komen, dan dient er sprake te zijn van een urgent probleem voor een groepering (Van Doorn en Lammers, 1962), dan moet er de mogelijkheid zijn om een bepaalde behoefte in één of meerdere doelstellingen te articuleren (Van Voorden, 1975).

Wat betekent dit nu voor de Lokale Omroep Goirle? Waarom wilde men in Goirle lokale omroep gaan bedrijven? Welke doelstellingen waren voornaam? Vanuit welke waarden is het bestaan en voortbestaan van de LOG gerechtvaardigd?

De minister van CRM liet de experimenten met lokale omroep van start gaan binnen het kader van het *massamediabeleid* (Gorter e.a., 1978). Tijdens de experimenteerfase gaat men lokale omroep steeds meer zien als onderdeel van *welzijnsbeleid*. Lokale omroep als welzijnsvoorziening, een vondst van Ton van Doormaal (Lokale Omroep Bijlmermeer), is na verloop van tijd een dominante visie op deze kleinschalige omroep geworden.

In "Video en vrijblijvendheid" (1979) heeft Van Doormaal de oriëntatie op de samenlevingsopbouw verantwoord. Van Doormaal: "Bij velen (lees: initiatiefnemers van lokale omroep) bestond er vrees voor de NOS (. . .). De afstand tot de NOS kan natuurlijk het best worden vergroot door de kabel-TV uit de mediasfeer te halen en wat in de welzijnsfeer te trekken. Daardoor

kan men zich aan inhoudelijke en technische bevoogding van de NOS onttrekken en mogelijk ook het kijk- en waarderingsonderzoek ontlopen. Een andere factor was dat ondanks de 'video-euforie' een 'verheven doel' noodzakelijk was. Immers, zij die de mogelijkheden zagen van het kabelnet hadden het nog niet zo gemakkelijk met het motiveren van de wenselijkheid van subsidiëring en experiment. Wijdsse en inspirerende perspectieven moesten worden geschilderd: voor de publieke opinie en de subsidiënten". Kortom, het zich toeien met een welzijnsideologie door de lokale omroep was in die dagen louter ingegeven door tactische, subsidietechnische overwegingen. Logisch is dan ook dat men in een later stadium, toen voortzetting van deze tactiek geen zin meer had, zeer nadrukkelijk afstand nam van de welzijnsideologie als het vaarwater voor de lokale omroep. De LOG heeft hierbij voorop gelopen. Lokale omroep is geen welzijnsvoorziening in de specifieke zin van het woord, geen instrument van samenlevingsopbouw, maar een medium voor massacommunicatie op kleine schaal, aldus het toenmalige LOG-bestuur (Van Harberden e.a., 1981).

Belangrijk is hier de constatering dat de LOG al in een zeer vroeg stadium van de experimentele fase, meer dan een jaar vóór de eerste TV- en radiouitzendingen (oktober 1974), haar ideologische koers heeft vertaald in een zogeheten *LOG-filosofie*, dat wil zeggen in doelstellingen en normen voor het maken van programma's. In deze LOG-filosofie, begin 1973 geformuleerd en thans nog van kracht, wordt gesteld dat de programma's moeten bijdragen tot het gezond functioneren van de Goirlese samenleving. Dit betekent concreet "dat de programma's:

- zullen moeten registreren wat er in Goirle aan de hand is,
- de mensen moeten uitnodigen zich hierover een mening te vormen en hun mening te zeggen,
- de mensen tot actieve betrokkenheid bij het gemeenschapsleven moe-

ten bewegen,

- ertoe moeten bijdragen, dat mensen elkaar beter begrijpen" (Beleid belicht, 1981).

Over de functies van deze LOG-filosofie voor het institutionaliseringsproces kunnen we kort zijn. Naar de omgeving toe was het een sterke troef om maatschappelijke steun te verwerpen. Wie relevante groeperingen wil overtuigen van de betekenis van een noviteit moet geloofwaardig overkomen. Een concreet verhaal is dan niet onbelangrijk. Naar de achterban, de potentiële deelnemers toe was de LOG-filosofie een gewichtige informatiebron c.q. een toetssteen in het mobilisatieproces. Mensen laten zich immers niet gemakkelijk strikken door een club met vage, abstracte doelstellingen.

Hoe heeft de Goirlese gemeenschap gereageerd op de introductie van dit nieuwe medium?

De LOG en de omgeving

Galtung (zoals besproken door Peper, 1972) heeft erop gewezen dat, wil een bepaalde activiteit zich institutionaliseren, deze "wortel moet schieten" c.q. geaccepteerd moet worden door de sociale structuur waarvoor zij is bedoeld. Het belang van deze notie wordt ook door Van Doorn en Lammerens genoemd. Bij deze auteurs (1962) heet dit de aanwezigheid van een bepaald "fond" van gemeenschappelijke cultuur.

Hoe heeft de Goirlese samenleving gereageerd op het streven van enige Goirlenaren om een eigen lokale omroep te stichten? Hoe heeft Goirle gereageerd op de producties van de LOG?

Allereerst constateren we dat er voor LOG een betrekkelijk gunstige voedingsbodem was: in het *Goirlese culturele klimaat* zijn elementen aanwijsbaar die aannemelijk maken dat het LOG-initiatief kon aanslaan. Zo is daar de gemeenschapsgerichte traditie van de Goirlenaren, die tot uitdrukking komt in het van ouds rijke verenigingsleven en de moeite die men zich ge-

troost om dit gemeenschapsleven in stand te houden en te stimuleren. Geen wonder dan ook dat een initiatief dat mensen tot actieve betrokkenheid bij het gemeenschapsleven wil bewegen positief werd bejegend en aldus goede slaagkansen had. Het gaat bovendien om een *initiatief met een zekere voorgeschiedenis*. Anders gezegd, in de Goirlese situatie van de jaren '70 geldt de lokale omroep niet geheel en al als een "vreemd" gebeuren.

Als de LOG begin jaren 1970 van start gaat is de Goirlese gemeenschap in redelijke mate vertrouwd met activiteiten die erop gericht zijn om mensen uit te nodigen zich een mening te vormen over lokale gebeurtenissen en deze mening te ventileren. Kracht en tegenkracht zijn vanouds in de gemeenschap ingebakken.

We noemen hier bijvoorbeeld het Goirles Belang en het Goirles Nieuwsblad, een tweetal plaatselijke huis-aan-huis bladen die de lokale democratie levend willen houden door te opiniëren over belangrijke lokale aangelegenheden. In elk geval was er in Goirle een traditie van publieke discussie over zaken die er voor Goirlenaren toe doen.

Zollschan en Perrucci (1964) hebben erop gewezen dat institutionalisering van een activiteit gemakkelijker is, als er sprake is van een activiteit met een verleden. Dit geldt voor wat betreft de LOG. De twee plaatselijke krantjes zijn te beschouwen als wegbereiders voor de lokale omroep. Ze hebben de ontwikkelingsgang van de LOG vergemakkelijkt.

Het op gang komen en blijven van een institutionaliseringsproces is mede afhankelijk van *maatschappelijke steun* (Peper, 1972). Hoe heeft de Goirlese samenleving zich opgesteld ten opzichte van de LOG?

Allereerst maken we melding van het feit dat er vanuit *politiek-bestuurlijke kring* (Burgemeester & Wethouders en gemeenteraad) meer samenspel dan tegenspel is gekomen. Niet onbelangrijk is hier het gegeven dat de gemeentelijke overheid (lees: B&W) be-

gin jaren zeventig het initiatief heeft opgestart.

In december 1972 heeft het gemeentebestuur de minister van CRM verzocht om de gemeente Goirle aan te wijzen als experimenteergemeente. B&W, bezorgd over de snelle instroom van veel nieuwe bewoners vanuit Tilburg, zag in de lokale omroep een goede mogelijkheid om de integratie van nieuwkomers in het gemeenschapsleven te bevorderen. Hierbij werd ook gedacht aan het overbruggen van de eventuele kloof tussen bestuur en bestuurders. B&W sprak in dit verband over "een lokale injectie van de plaatselijke democratie".

Nadat officieus bekend was geworden dat Goirle een van de experimenteergemeenten zou worden, heeft het gemeentebestuur zich moeite getroost om het estafettestokje over te dragen aan het zogeheten particulier initiatief. Daartoe was de gemeentelijke overheid ook wel gedwongen. Immers, in de visie van het ministerie van CRM kon slechts een culturele instelling die representatief is voor het kabelgebied als zendgemachtigde in aanmerking komen.⁴⁾

Hoe het ook zij, het gemeentebestuur is erin geslaagd om Goirlenaren te enthousiasmeren voor de idee om in Goirle lokale omroep te bedrijven.

De gemeentelijke overheid heeft zich steeds, zowel tijdens de zogenaamde experimentele periode, alsook daarna positief opgesteld tegenover de LOG. Ook al was er op bepaalde programma's kritiek, steeds gaf men het voordeel van de twijfel aan de jonge organisatie die de LOG was. De gemeentelijke subsidies voor de jaren 1978-1980 resp. 1981 en volgenden (incl. de gelden nodig voor de aanschaf van de nieuwe, kleuren-apparatuur) hebben in belangrijke mate de ontwikkelingsgang van de lokale omroep bepaald.

De gemeentelijke overheid was bereid om in haar beurs te tasten omdat de LOG bewezen had een belangrijke en wezenlijke bijdrage te kunnen leveren bij het stimuleren van de betrokken-

heid bij het gemeentelijk gebeuren. Bovendien toonde het omvangrijke leidental van de Vereniging Lokale Omroep Goirle (thans ± 3000 leden) aan dat er in Goirle behoefte was aan een goede omroep, aldus de gemeenteraad. En ook werd (en wordt) er veel waarde gehecht aan het feit dat vele Goirlenaren hun vrije tijd zinvol kunnen besteden als medewerker van de LOG. Tenslotte is er door de gemeentelijke overheid veel vertrouwen gesteld in de personen die in bestuurlijk en programmatisch opzicht aan de touwtjes trokken.

We merken hier nog op dat de subsidiëring niet gepaard is gegaan met pogingen van de zijde van de gemeente om het programmabeleid van de lokale omroep in een bepaalde richting te beïnvloeden. Het gemeentebestuur heeft geen overwegende bezwaren tegen programma's waarin bestuurlijke activiteiten kritisch worden belicht. Zolang het principe van hoor en wederhoor door de programmamakers wordt toegepast is er veel mogelijk, zelfs duidelijke missers.

De LOG zou overigens zijn ontwikkelingskansen zeer verkleinen, ja zelfs zijn voortbestaan riskeren, wanneer men die programma's uit het zendschema zou halen die in de ogen van het gemeentebestuur belangrijk zijn. In dit verband noem ik de integrale uitzending van de gemeenteraadsvergadering en de programma's die worden uitgezonden in het kader van de gemeentelijke voorlichting.⁵⁾ In kringen van de LOG is men zich hiervan terdege bewust. Er zijn hier ook geen kamikaze-neigingen aanwijsbaar.

De LOG heeft vooral ook veel steun vanuit de *Goirlese bevolking* gekregen. Een aanzienlijk deel van de Goirlese bevolking – ruim driekwart van de Goirlese gezinnen – steunt de LOG in financieel opzicht. Dat de lokale omroep door de Goirlese bevolking wordt gedragen blijkt ook uit het feit dat de inwoners steeds enthousiast en in grote getale aan de totstandkoming van de programma's hebben meegewerkt. De positieve relatie tussen LOG en de

Goirlese bevolking heeft zeker te maken met het feit dat de pioniers van de lokale omroep een verstandige keuze hebben gedaan wat betreft de organisatorische en juridische vormgeving. Van meet af aan heeft de LOG gekozen voor een *vrijwilligersformule*; dit om principiële en praktische redenen. Principieel omdat lokale omroep iets moet zijn van de bevolking zelf. In sloganvorm: bij lokale omroep gaat het erom programma's te maken "voor en door Goirlenaren". Praktisch omdat het bedrijven van lokale omroep op professionele basis voor een gemeente als Goirle onbetaalbaar is.

Bij de opzet van de LOG is gekozen voor de *verenigingsvorm*. Dit onder andere om de afstand tussen de vereniging en de Goirlese gemeenschap zo klein mogelijk te houden. Deze keuze heeft duidelijk voordelen gehad: de medewerkers van de LOG weten de Goirlenaar te vinden en de bevolking ervaart de LOG als een eigendom van de gemeenschap.

"Het zijn de programma's die het hem doen", zo luidt een bekende slogan in omroepland. Dit geldt ook de LOG. De lokale omroep heeft zich vooral via haar *programma's* verzekerd van steun in brede lagen van de bevolking. Uit onderzoek van Stappers c.s. (1977) bleek dat de LOG hoog scoort wat betreft luister- en kijkdichtheid, en dat de Goirlenaar de programma's overwegend positief waardeert. Het gaat dan vooral om de programma's die zijn gemaakt over de Goirlese organisaties en verenigingen en – blijkens een recent onderzoek, uitgevoerd in opdracht van de gemeente Goirle (1983) – de uitzending van de gemeenteraadsvergadering.

De steun vanuit de Goirlese samenleving moet voor een deel op het conto van de *lokale en regionale pers* worden geschreven. Na enige aanvaringen in de startfase van de LOG is in goed overleg tussen besturen en redacties van de lokale en regionale pers en de LOG besloten tot "samenwerking waar mogelijk op het gebied van nieuws en berichten". En vastge-

steld kan worden dat de publikaties van Goirles Belang, Goirles Nieuwsblad en Nieuwsblad van het Zuiden in meerdere opzichten belangrijk voor de ontwikkelingsgang van de LOG zijn (geweest).

Belangrijk is hier vooral de legitimeringsfunctie van publiciteit. Positieve publiciteit over programma's, internationale belangstelling voor de LOG,⁶⁾ enzovoort opent deuren en wettigt financiële ondersteuning voor de plaatselijke overheid. Publiciteit is ook belangrijk voor wat betreft de werving van medewerkers en leden, donateurs voor de vereniging.

Volledigheidshalve merken we nog op dat bepaald niet de gehele Goirlese gemeenschap LOG-minded is. Er zijn nogal wat Goirlenaren die, om uiteenlopende redenen, de LOG niet zien zitten.

Zo is er een categorie die weinig goede woorden heeft voor de uitgangspunten waarop het programmabeleid van de LOG is gebaseerd. We noemen hier de volgende:

- programma's moeten er voor Goirle toe doen,
- programma's moeten een hoog informatief gehalte hebben,
- programma's moeten educatieve aspecten bevatten,
- het ontspannend element wordt niet uit het oog verloren.

Bedoelde bevolkingscategorie vindt nu dat de LOG te weinig verstrooiing (shows, film, kwis, sport) biedt.

Achtereenvolgende LOG-besturen hebben zich steeds op het standpunt gesteld dat overaccentuering van verstrooiing de lokale omroep in een concurrentiepositie met de nationale en internationale omroeporganisaties zou brengen. Een dergelijke programmatische ontwikkeling wordt afgewezen. In "Beleid belicht" wordt dan ook gesteld dat de LOG in een spanningsveld van enerzijds de informatieve en educatieve taak en anderzijds de behoefte aan verstrooiing moet blijven opereren. "Omroep is een kwestie van schaal: hoe groter de schaal, hoe groter de vrijblijvendheid en hoe kleiner de

schaal, hoe minder de vrijblijvendheid is en mag zijn", zo leest men in "Beleid belicht" (1981).

Oppositieële geluiden komen ook van Goirlenaren die vinden dat de LOG er in onvoldoende mate in slaagt om zijn programmatische intenties waar te maken. Als het om kwetsbare en principeel liggende onderwerpen gaat, zou de LOG te vaak falen (cfr. het genoemde onderzoek in opdracht van de gemeente Goirle, 1983).

De LOG en de achterban

Van Voorden (1975): "Noodzakelijke voorwaarde voor institutionalisering is dat de achterban wordt gemobiliseerd. Steun uit de omgeving voor een institutionaliseringsproces zonder mobilisering van de betrokkenen plaatst dit proces op lemen voeten".

Zollschan en Perrucci (1964) noemen een drietal voorwaarden voor een succesvol mobilisatieproces:

A. De doelstelling moet de potentiële deelnemers aanspreken ("valence consonance").

B. Er moet consensus zijn over de koers, de wijze waarop het doel bereikt kan worden ("cognitive consonance").

C. De doelstelling en de koers moeten door de betrokkenen als legitiem worden beschouwd ("normative consonance").

We bespreken het mobilisatieproces van de LOG aan de hand van deze condities. Daarbij zullen wij niet de gehele achterban bespreken, maar ons concentreren op de Goirlenaren die als medewerker van de lokale omroep functioneren.

In sloganvorm is lokale omroep te omschrijven als het maken van programma's "voor en door de eigen gemeenschap": de programma's hebben betrekking op zaken die de eigen gemeenschap raken en ze worden door mensen uit die gemeenschap gerealiseerd. Dit betekent dat in principe elke inwoner uit Goirle kan meewerken aan de programma's van de lokale omroep. Feit is evenwel dat de LOG om

redenen van herkenbaarheid en continuïteit in de programmering heeft gekozen voor een vast zendschema: dagelijks is de LOG met een radio- of televisieprogramma op de kabel. Daarom moet de LOG bouwen op een kern van vaste medewerkers. Zij spelen een centrale rol in de productie en realisatie van de programma's en bepaalde aldus in belangrijke mate de kwaliteit van de programma's. De lokale omroep staat dan ook voor de opgave om een aanzienlijk aantal Goirlenaren te mobiliseren, als medewerker in te lijven.

Zoals gezegd, potentiële deelnemers laten zich slechts dan mobiliseren, wanneer de doelstelling bij hen aanslaat. Voor wat betreft de LOG lijkt het er op dat aan deze voorwaarde is voldaan. Men is er steeds in geslaagd om Goirlenaren te werven als medewerker van de lokale omroep. Dit geldt vooral voor de technische medewerkers; aan technisch vernuft heeft het de LOG nooit ontbroken. Bepaald moeilijker is het om medewerkers te krijgen (en te houden) die verantwoordelijkheid willen dragen voor de inhoud van de programma's. Op dit onderdeel van het medewerkersbestand is de LOG kwetsbaar gebleken.

In de literatuur over institutionalisering zijn bouwstenen te vinden voor de stelling dat een mobilisatieproces gemakkelijker verloopt indien er sprake is van een concrete en enkelvoudige doelstelling. Anders gezegd, het mobiliseren van de achterban is een lastige opgave wanneer het gaat om een abstracte doelstelling dan wel een complex van doelstellingen. Peper: "(. . .) omdat de overdracht van één doelstelling gemakkelijker verloopt dan van meerdere. Bij meerdere doelstellingen ("goal set") neemt de kans op herkenning door de personen en groepen waarop zij zijn gericht af".

Kijkend naar de LOG stellen we vast dat de "Founding Fathers" van de lokale omroep er snel – ruimschoots vóór de uitzending van de eerste programma's – in zijn geslaagd om de ideologische koers vast te leggen en

deze te vertalen in de zogeheten LOG-filosofie. Programmamakers in spe kunnen dan ook weten waar zij aan toe zijn, wanneer zij overwegen toe te treden tot de LOG-gelederen.

In dit verband moet toch ook gewezen worden op het feit dat de doelstellingen van de LOG in de normatieve sfeer liggen. Immers, de lokale omroep wil door middel van zijn programma's een aantal functies vervullen: fungeren als brug tussen burgers en bestuurders, stimuleren van het verenigingsleven, de bevolking informeren over het plaatselijk gebeuren en ze activeren om mede vorm en richting te geven aan het gemeenschapsleven.

Het zal duidelijk zijn dat het streven om aldus lokale omroep te bedrijven een beperkende factor is in termen van het mobiliserend vermogen van de lokale omroep.

Volledigheidshalve merken we nog op dat de LOG in het kader van wervingsacties nooit erg veel accent heeft gelegd op de ideologische koers van de lokale omroep. Goirlenaren, op zoek naar een leuke en zinvolle vrijetijdsbesteding, ontdekken pas later, al medewerkend aan programma's, wat de LOG-filosofie inhoudt. Zo bemerken ze dat naarmate een programmamedewerker meer inhoudelijk bezig is een betrokkenheid op het gemeenschapsgebeuren een dwingend eis is. Evident is dat niet iedereen aan deze eis kan en wil voldoen.

Tot zover onze bespreking van de eerste, door Zollschan en Perrucci geformuleerde conditie.

Terecht wijst Hollander (1982) op het gegeven dat de pioniers van de LOG relatief veel tijd hebben genomen om zich intern en naar de bevolking toe goed voor te bereiden. In de opleiding van de medewerkers, de verbouwing van een pand tot studio, de installatie van de technische apparatuur en de bouw van de mobiele regiekamer is veel tijd en energie gestoken. Dat geldt ook voor wat betreft de "culturele infrastructuur" van de vereniging; dit getuige de statuten die een hecht doortimmerd geheel vormen, en de

LOG-filosofie, het programmatisch fundament van de LOG.

Na dit voorwerk kwam de LOG, ideologisch gezien, in een rustig vaarwater. Er kwam dan ook tijd vrij om andere, met name organisatorische en relationele problemen tot een oplossing te brengen.

In de verdere ontwikkeling van de LOG zijn er weinig of geen momenten geweest waarop de LOG-filosofie ter discussie is gesteld. Er is steeds voldoende consensus over de koers van de LOG geweest. Dit duidt erop dat er is voldaan aan de tweede conditie voor een succesvol mobilisatieproces, namelijk die van "cognitive consonance".

Hiermee is niet gezegd dat er nooit discussie is gevoerd over het programmabeleid.

Ging het in de experimentele fase vooral om de aftasting van de technische en organisatorische problemen, in de tweede fase (1978-1980) kreeg het programmabeleid de meeste aandacht. De toenmalige programmaraad,⁷⁾ overtuigd van het feit dat het vertalen van de LOG-filosofie in een concreet programmabeleid om een voortdurende discussie met de medewerkers vraagt, kwam tot de conclusie dat nogal wat medewerkers moeite hadden om die onderwerpen aan te (laten) snijden die er voor Goirlenaren toe doen. Ook bleek dat bedoelde medewerkers er niet goed in slaagden om een evenwicht te vinden tussen de informatieve en educatieve taak van de LOG enerzijds en de geconstateerde behoefte aan verstrooiing anderzijds. Deze categorie medewerkers waren er ook niet altijd op uit om Goirlenaren te betrekken in de productie en realisatie van de programma's. Op het punt van het tweerichtingsverkeer – het publiek als medewerker – reden zij wel eens door het rode stoplicht.

Ook in de huidige fase van ontwikkelingsgang van de LOG is er zorg om de vertaalslag van de LOG-filosofie in de programma's. In "Beleid belicht" wordt er dan ook gepleit voor een bijgesteld programmabeleid. "Om lokale

omroep te ontwikkelen tot een waarachtig communicatiemiddel voor de Goirlese gemeenschap moet er een programmabeleid komen dat gekenmerkt wordt door: informatie, educatie, tweerichtingsverkeer en een programmering die én breed én specifiek (lees: gericht op specifieke doelgroepen) is", zo luidt dit pleidooi.

Vermeldenswaardig is nog een, overigens niet gehonoreerd, initiatief van enige medewerkers, dat het ideologische fundament van de LOG raakte.

Een (klein) aantal medewerkers legde in 1978 een plan op tafel om te komen tot de oprichting van een zogeheten videowerkwinkel, die dan in de lokale omroep geïncorporeerd zou moeten worden. Kern van dit plan: de LOG stelt faciliteiten (apparatuur, studio) en know-how (van programmatische en technische medewerkers) beschikbaar aan groeperingen (buurtorganisaties, actiegroepen, leergroepen) die *zelf* met video willen werken en legt de beslissingsbevoegdheid inzake het al dan niet uitzenden van de videoband via het kabelnet bij deze groeperingen. Kortom, de lokale omroep als facilitair bedrijf ten behoeve van sociale actie⁸⁾ en/of leerdoelen.

Dit plan was in die periode om verschillende redenen geen haalbare kaart. De LOG had in die dagen de handen vol aan de ontwikkeling van zijn identiteit; het idee van een videowerkwinkel paste beheersmatig gezien niet goed in het integratiemodel⁹⁾ dat als structuur voor de lokale omroep goed werkte; en er waren vele praktische bezwaren.

Het gaat hier niet om onoplosbare problemen. Feit is evenwel dat de incorporatie van een videowerkwinkel in de lokale omroep (Goirle, maar ook elders) bepaald geen eenvoudige opgave is.

Over de derde door Zollschan en Perucci geformuleerde conditie, die van "normative consonance" kunnen we kort zijn. De grote mate van steun die de LOG in brede kringen van de Goirlese gemeenschap heeft gekregen vormt naar onze mening een voldoende

de legitimeringsbasis voor potentiële deelnemers om toe te treden tot de LOG-gelederen. Tegelijkertijd is de kritiek op de programma's van – Zollschan – kleine, doch spraakmakende categorie Goirlenaren van beperkende factor in het mobilisatieproces. Dit geldt dan vooral voor medewerkers die verantwoordelijk zijn voor de inhoud van de programma's.

De LOG en de mechanismen

In de institutionaliseringsliteratuur worden nog enige voorwaarden voor de aanzet en voortgang van een institutionaliseringsproces genoemd. Deze zijn door Van Voorden (1975) samen gebracht onder de noemer "voorwaarden met betrekking tot de mechanismen". Belangrijke condities zijn dan: de beschikbaarheid van leidersfiguren (Van Doorn en Lammers, 1962) en de mogelijkheid tot communicatie (Peper, 1972).

In zoverre de initiatie en afwikkeling van een institutionaliseringsproces mede afhankelijk van de inzet en het vernuft van de "institutional entrepreneurs" (Eisenstadt), heeft het de LOG niet aan geluk ontbroken. Zo heeft de LOG van meet af aan en gedurende vele jaren kunnen beschikken over Leo Joosten, een man met vele kwaliteiten, nodig om het LOG-karretje in beweging te krijgen en te houden. We noemen hier zijn vermogen om anderen te leiden en te inspireren en zijn capaciteit om te schipperen zonder af te wijken van de gekozen koers. Hij heeft ook een voorname rol gespeeld bij de kiellegging van de ideologische koers van LOG – en de werving van maatschappelijke steun – de LOG-filosofie is in belangrijke mate zijn geesteskind. Kortom, Leo Joosten heeft een gewichtige bijdrage geleverd aan het institutionaliseringsproces van de LOG.

De LOG is in de loop der jaren uitgegroeid tot een omvangrijk en ingewikkeld bedrijf. Er is een medewerkersbe-

stand van zo'n honderd personen die op diverse wijzen (technisch, programmatisch, administratief, huishoudelijk, bestuurlijk) en in verschillende organisatorische eenheden (thema-groepen, produktieteams, commissies, werkgroepen, enz.) actief zijn. Een krachtige bedrijfsvoering is dan ook bepaald geen overbodige luxe. Duidelijk is dat dit consequenties heeft voor de organisatorische vormgeving¹⁰⁾ en de leiding van het LOG-bedrijf.

Een lokale omroep, zoals die zich in Goirle heeft ontwikkeld, moet kunnen beschikken over leidersfiguren met vele kwaliteiten. We noemen er hier drie: managementkwaliteiten, omgangskunst met vrijwilligers en het vermogen om de LOG-filosofie om te zetten in een concreet programmabeleid.

Het kost weinig fantasie om in te zien dat het vinden van geschikte leidersfiguren een moeilijke opgave is. Feit is evenwel dat de LOG er tot nu toe in is geslaagd, zij het in verschillende mate om mensen met bovengenoemde kwaliteiten te strikken.

Peper (1972) beschouwt *communicatiemogelijkheden* als een voorwaarde voor een institutionaliseringsproces. Ze zijn belangrijk met het oog op de consensusvorming met betrekking tot de doelstelling. Ze hebben tevens een functie in de sfeer van de sociale beheersing.

In LOG-kring heeft men zeer wel het belang van communicatiemogelijkheden onderkend, maar het zou bepaald overdreven zijn te stellen dat men op dit punt creatief en voortvarend te werk is gegaan. Dit geldt vooral voor de communicatie met de Goirlenaren. Gedurende lange tijd kende de LOG slechts twee reguliere communicatielijnen met de Goirlenaren: het algemeen bestuur – hierin hadden sociaal cultureel representatieve verenigingen en organisaties een zetel – en de ledenvergadering. Gebleken is dat deze communicatiemogelijkheden onvoldoende zijn voor een goed gesprek tussen de lokale omroep en de inwo-

ners van Goirle. Vanaf ± 1978 is er dan ook gezocht naar andere mogelijkheden.

In het kader van de voorbereiding van het beleidsplan is ervaring opgedaan met "samenspraakbijeenkomsten". Tijdens deze bijeenkomsten hebben Goirlenaren en programmamakers met elkaar gesproken over de LOG-programma's; dit dan rond bepaalde thema's (politiek, sociaal-cultureel leven, milieu, kerk en religie, sport). Gebleken is dat de samenspraakformule zeer geschikt is om de filosofie achter de programma's te verduidelijken en aldus de identiteit van de lokale omroep te verstevigen. Wellicht kan ook het eigen medium meer benut worden voor dit doel. Op dit punt is de LOG, beducht voor het verwijt van navelstaarderij, al te bescheiden en terughoudend geweest. Een efficiënte bedrijfsvoering maakt een effectieve communicatie met de medewerkers noodzakelijk. Het belang hiervan onderkendend heeft de leiding van de LOG steeds, en met redelijk succes, gezocht naar adequate overlegmogelijkheden. Redenerend dat "the show must go on" ging het leeuwendeel van de vergadertijd op allerlei praktische, organisatorische en relationele problemen. Voor een grondige bespreking van de gewenste programmatische koers van de LOG ontbrak veelal de tijd. Soms ook werd het belang hiervan betwijfeld.

Langzaam maar zeker is men gaan beseffen dat voor een bedrijf als de LOG een regelmatig terugkerende bezinningsdag geen overbodige luxe is; dit op straffe van onnodige conflicten tussen medewerkers en de leiding.

Tot besluit

We hebben gereflecteerd op de ontwikkelingsgang van de lokale omroep in Goirle. Daartoe is aansluiting gezocht bij de institutionaliseringstheo-

rie. We hebben het institutionaliseringsproces van de LOG in kaart gebracht in relatie tot een aantal noodzakelijke voorwaarden voor de initiatie en ontwikkeling van dit proces.

Vastgesteld is dat de LOG al in een zeer vroeg stadium kon beschikken over een concreet uitgewerkt ideologisch fundament. Duidelijk werd ook dat de lokale omroep in de Goirlese gemeenschap veel ankerplaatsen heeft gevonden en er steeds in is geslaagd om Goirlenaren te werven als medewerker. We constateren ook dat de LOG er tot nu toe in is geslaagd om geschikte leidersfiguren aan te trekken. Tenslotte bleek dat er voortgang is geboekt op het punt van communicatiemogelijkheden, zowel intern als ook extern. Kortom, de LOG heeft niet slecht "geboerd".

Ook al is er grond voor tevredenheid over hetgeen er is bereikt, er dient een open oog te zijn voor factoren die de ontwikkelingsgang van de lokale omroep belemmeren. Onze reflectie heeft ook laten zien dat er op een aantal punten nog veel werk aan de winkel is. Bij het sleutelen aan het LOG-karretje moet een hoge prioriteit worden gegeven aan de werving van medewerkers. Hier zit naar onze mening de achillespees van de lokale omroep.

Op dit punt zit de leiding van de lokale omroep evenwel in een lastig pakket. Kern van de problematiek: het werven van medewerkers die in staat zijn om de LOG-filosofie om te zetten in goede programma's zal succesvoller verlopen naarmate de lokale omroep er beter in slaagt om goede programma's te maken. Ook vrienden van de LOG zijn van mening dat er in programmatisch opzicht voortgang geboekt moet worden.

Voor de verdere ontwikkeling van de LOG is het dringend noodzakelijk wegen te vinden om deze vicieuze cirkel te doorbreken.

NOTEN

1. Goirle, een plaats van ruim 17.000 inwoners, is gelegen even ten zuiden van Tilburg.
2. In de eerste fase (1973-1977) ging het vooral om de aftasting van de technische en organisatorische problemen; ook was er aandacht voor programma-inhoudelijke zaken. In zoverre kan men spreken over een experimentele fase. Van experimenten, in de zin van experimentele beleidsvoorbereiding was evenwel geen sprake. Van meet af aan was duidelijk dat het Ministerie van CRM geen beleidsmatige consequenties wilde verbinden aan de uitkomsten van de experimenten met lokale omroep. Deze experimenten kunnen slechts worden gezien als de afkoopsom die het Ministerie van CRM moest betalen voor de zogeheten "Kerstbeschikking" van 24 december 1971.
3. Zie voor een bespreking van het begrippenpaar ervaringskennis-professionele kennis: Borkman (1978).
4. Dit standpunt paste geheel en al in de politieke visie op de relatie overheid en particulier initiatief in omroepeland in de zeventiger jaren. Een standpunt ook dat de minister van WVC niet wil verlaten; dit blijktens de uitgelekte tekst van de medianota (cfr. II. 3.2 van de concepttekst).
5. Sinds april 1981 zendt de LOG voorlichtingsprogramma's van de gemeente Goirle uit. Daarbij kruipt de LOG in de rol van "facilitator" (letterlijk: vergemakkelijker): men stelt aan de gemeente programmatische en technische know-how ter beschikking; voor de programma-inhoud draagt men geen verantwoordelijkheid.
6. Voor de LOG was er veel belangstelling, zowel uit binnen- als buitenland. De LOG heeft deze belangstelling steeds publicitair "uitgespeeld" met het oog op maatschappelijke steun.
7. De programmaraad is te zien als het directievoerend orgaan in de lokale omroep. De leden ervan treden coördinerend op ten opzichte van de programmagroepen en productieteams. Zij bewaken ook het programmabeleid.
8. Zie in dit verband o.a. De Bruin (1981: 39 e.v.) en het artikel van twee NIMO-medewerkers (1983: 49 e.v.).
9. In het integratiemodel ligt de verantwoordelijkheid voor de programma's bij een representatieve culturele instelling waarin maatschappelijke, politieke en religieuze groeperingen zijn vertegenwoordigd. Zie voor een heldere uiteenzetting over dit model en zijn tegenhanger het coördinatenmodel: Hollander, 1982: 116-118).
10. Zie voor dit punt: Beleid belicht (1981: 58 e.v.).

LITERATUUR

- Bruin, M., Social action broadcasting, radio en TV kabelen problemen door, in: *Welzijnsweekblad*, jrg. 7, 2, januari 1982, 39-42.
- Borkman, Th., Ervaringskennis: een nieuw begrip voor het analyseren van zelfhulpgroepen, in: P. van Haberdien en R. Lafaille (red.), *Zelfhulp, een nieuwe vorm van hulpverlening?*, 1978, 100-113.
- Doorn, J. van en C. Lammers, *Moderne sociologie*, 1962.
- Doornmaal, T. van, Video en vrijblijvendheid, in: *Katernen 2000*, 6, 1979.
- Eisenstadt, S., *Essays on comparative institutions*, 1965.
- Gemeente Goirle, *Voorlichting, lokale omroep, kabelgebruik*, 1983.
- Gorter, D. e.a., Lokale kabelomroep, in: *Intermediair*, 14e jrg., 35, 1978, 43-53.
- Harberden, P. van e.a., In Goirle bedrijven wij lokale omroep omdat we dat niet laten kunnen, in: *Welzijnsmaandblad*, oktober 1981, 350-355.
- Hollander, E., *Kleinschalige massacommunicatie: lokale omroepvormen in West-Europa*, 1982.
- Hooijdonk, G. van en P. Siebers, Lokale omroep versus meer van hetzelfde, in: *TMW-kwartaal*, jrg. 37, 1, maart 1983, 48-54.
- Lokale Omroep Goirle, *Beleid belicht*, 1981.
- Peper, B., *Vorming van Welzijnsbeleid*, 1972.
- Stappers, J. e.a., *Vier experimenten met lokale kabelomroep*, 1977.
- Voorden, W. van, *Institutionalisering en arbeidsmarktbeleid*, 1975.
- Zollschan, G. en R. Perrucci, Social stability and social process: an initial presentation of relevant categories, in: G. Zollschan and W. Hirsch, *Explorations in sociale change*, 1964, 94-124.
- Zijderveld, A., *Institutionalisering*, 1966.
- Zijderveld, A., *De culturele factor; een cultuursociologische wegwijzer*, 1983, 49-77.

Etherpiraten: een triviale zaak?

Ontstaan van het begrip 'clandestiene zender' ¹⁾

In de eerste jaren na de ontdekking van de draadloze telegrafie waren het vooral bedrijfjes in zend- en ontvangerapparaatuur en amateurs die – zonder enige beperking van bovenaf – boodschappen uitwisselden. Tijdens de eerste wereldoorlog deed men overal ter wereld veel ervaring op met radio als tweezijdig en ook als eenzijdig communicatiemedium. In Nederland kwam aan de onbeperkte ether-vrijheid een einde met de regels die de minister van Openbare Werken in 1921 stelde omtrent uitvoering en gebruik van radio-zenders. In 1928 werd de Telegraaf- en Telefoonwet zodanig aangevuld, dat de overheidsinvloed op de aanleg en het gebruik van radio-verbindingen zijn wettelijke basis kreeg; in 1930 kon (dan ook) bestuurlijk worden bepaald wie wel en wie niet in aanmerking kon komen voor een zendmachtiging. Hoewel misschien een beroep op het recht van vrije meningsuiting theoretisch denkbaar zou zijn geweest bood de grondwet enkel uitdrukkelijk bescherming aan de vrijheid van drukpers derhalve was deze wetswijziging dus niet in strijd daarmee.

Ten aanzien van film, radio en televisie werd in 1983 een wijziging aangebracht: art. 7 van hoofdstuk 1 van de Nederlandse grondwet bepaalt voortaan, dat bij wet regels omtrent deze media mogen worden gesteld. Wat is dan wel het bijzondere ervan, dat '...deze media vanwege hun karakter niet op een lijn kunnen worden gesteld met de drukpers...'? ²⁾

Een objectief argument uit de begintijd was natuurlijk de schaarste aan golflengtes. Had men eerst slechts de beschikking over de lange, de midden-

en de korte golf, waarbij door de ionosferische terugkaatsing zelfs met beperkt vermogen grote afstanden overbrugd konden worden en door het onderlinge storen het aantal zenders sterk beperkt moest blijven, met de nieuwe ultrakorte golf zenders is het in theorie en na afspraak op internationaal nivo mogelijk het land te bedekken met een net van zenders met beperkt vermogen die elkaar niet behoeven te storen.³⁾

Zo heeft de radioluisteraar in elke stad van de V.S. de keuze uit een aantal lokale radiostations.⁴⁾

Een ander argument tegen de clandestiene zenders is dat ze gevaarlijk kunnen zijn omdat ze speciaal ten gevolge van technische inferioriteit, niet alleen zenden op de gekozen frequentie maar omdat ze storen op de zgn. harmonische golflengten die al in gebruik zijn voor communicatieve doeleinden zoals de luchtvaart. Over deze feiten lopen de meningen nogal uiteen: dat clandestiene zenders soms storen wordt ook door luisteronderzoek bevestigd ⁵⁾ maar de hevigheid ervan lijkt toch wel geringer te zijn dan door de autoriteiten wordt voorgesteld.⁶⁾

Dat de historisch gegroeide situatie op het gebied van de ether in Nederland bij het voortschrijden van de techniek niet werd gewijzigd zal (dan ook wellicht) vooral in manifeste dan wel latente politieke factoren moeten worden gezocht: uit de geschiedenis van de omroep is gebleken dat er van hogere hand steeds gevreesd werd dat 'politiek in de ether' de maatschappelijke orde zou kunnen aantasten.⁷⁾ Vandaar misschien dat het begrip 'clandestiene zender' nog steeds een relevant begrip is.

De omvang van het verschijnsel

Over de aantallen clandestiene zenders bestaan slechts schattingen. Deze lopen uiteen van (totaal) 6.000 tot 50.000; de meest nauwkeurige schatting is waarschijnlijk die van Intomart op basis van systematisch luisteren door radio-amateurs: 6.000 stations per jaar. In ieder geval respectabele aantallen dus. Daarbij bestonden duidelijke aanwijzingen dat de omvang in het noorden en oosten veel groter was dan in de rest van het land. Sommige van deze illegale zenders worden betrapt, gevebaliseerd en vervolgens veroordeeld.⁹⁾ Er kan niet zonder meer worden aangenomen dat de groep veroordeelden representatief zou zijn voor alle illegale zenders: waarschijnlijk spelen bij het opsporen allerlei op dit moment nog niet te waarderen factoren een rol.¹⁰⁾ In 1978, 1979 en 1980 waren het aantal veroordeelden voor de FM- en MG-band respectievelijk 763, 964 en 1131. De groep veroordeelden had de volgende kenmerken:

- het Friese zandgebied, de Groninger veenkoloniën, Twente, Amsterdam en Den Haag zijn de regio's die in absolute de grootste aantallen veroordeelden opleveren.
- verhoudingsgewijs zijn er veel jongeren tot 29 jaar onder de veroordeelden, waarbij de vrouwen, hoewel in het totaal sterk in de minderheid, vaker in de wat hogere leeftijdscategorieën vallen.
- de toename van het totaal in het jaar 1979, resp. het jaar 1980 ten opzichte van het voorafgaande jaar vond ook vooral plaats in de wat oudere categorieën.
- verhoudingsgewijs zijn er kwa beroep veel veroordeelden die afkomstig zijn uit de lagere klassen (met uitzondering van de ongeoeffende arbeiders) met daarnaast velen uit de groep werklozen, scholieren en studenten (het aantal huisvrouwen is te verwaarlozen). Verder valt de stijging tussen 1979 en 1980 in de categorie werklozen op.

Zonder publiek zou wellicht voor de

meeste van deze zenders de aardigheid er snel af zijn. Over de omvang van dit publiek zijn enkele schattingen bekend. In 1978 vond men een gemiddelde van 28% van de luisteraars die regelmatig naar piratenuitzendingen zeiden te luisteren met uitschieters (tot 50%) in het noorden en het oosten van het land.¹¹⁾ In 1980 kwam men op een gemiddelde van 38%.¹²⁾ Deze percentages die de vergelijking met die van de reguliere zenders (in 1980 samen ca. 28%) best kunnen doorstaan geven aan dat het zeker wel om een relatief groot publiek gaat. Gezien het grote aantal zenders en het hoge percentage luisteraars kan, moet maatschappelijk gezien, niet over een onbelangrijk verschijnsel worden gesproken.

Theorie

De verwachting dat een dergelijk omvangrijk 'afwijkend gedrag' een ruime plaats in de sociaal wetenschappelijke literatuur zou krijgen blijkt onterecht te zijn. In dit verband past de opmerking van Hofstede in zijn bespreking van het als standaardwerk bedoelde boek 'Media in Nederland': "...Daarmee loopt het kwa informatie en stellingname lelijk achter bij de maatschappelijke realiteit van de jaren tachtig. Zeker wanneer men de doelstelling in aanmerking neemt: het 'gewone volk' tot media betrokkenheid aan te sporen. Want door het gehele land gonst het van de piratenzenders..."¹³⁾

Voorafgaand aan een beknopt literatuuroverzicht geven wij eerst een werkdefinitie, die als leidraad dient bij dit overzicht.

Een illegaal radiostation is een radiozender zonder vergunning en met een beperkt bereik, binnen welk bereik de uitzendingen voor iedereen uit het publiek toegankelijk zijn.

Illegale radio-amateurs die uitwisseling van boodschappen met andere amateurs tot doel hebben, de zgn. illegale 27-MC-ers, vallen buiten ons aandachtsveld. Het gaat ons om die zenders die in het dagelijks spraakgebruik piratenzender worden genoemd.

Specifieke literatuur

Literatuur over het hier boven gedefiniëerde specifieke verschijnsel is er nauwelijks. Op basis van in 1958 verzameld materiaal signaleerde Allersma in 1969 een mogelijk verband tussen een zwakke economische situatie en illegaal zenden. Op het moment dat het zenden, na op het platteland van Twente te zijn begonnen, zich vooral voordeed in Oost-Groningen, Zuid-Drenthe en de Friese Wouden, waren de hoofdkenmerken van de personen, die meededen aan het clandestiene zenden:

beperkte technische kennis, gebrek aan gerichte vrijetijdsbesteding, jongere leeftijd, veelal behorend tot de sociaal-zwakkere groepen en woonachtig in de economisch zwakkere regio's.¹⁴⁾

Deze zeker zinvolle, economisch-psychologische, typering bleek, toch niet uitputtend voor het gehele verschijnsel te zijn. Niet werd verklaard waarom toch zovelen meededen (b.v. scholieren en studenten) waarop de beschrijving niet paste.

In een veel later (1980) verschenen notitie van Bardeel¹⁵⁾ worden de economische-psychologische kenmerken niet meer genoemd; wel komt aan de orde het buurt-aspekt (o.i. een sociaal-economische determinant) van een illegale zender; het zich afzetten tegen de officiële Hilversum-cultuur en daarbij het vervullen van een kennelijke behoefte bij zijn publiek aan verstaanbare liedjes; de commerciële kanten worden aangeduid (het 'pluggen' van Nederlandse liedjes en reclame voor de locale middenstand); en tenslotte komt onder de term 'tegen-cultuur' de illegale zender die zich inzet voor krakers, demonstranten, enzovoort aan bod.

Van Doorn c.s. (1981)¹⁶⁾ stellen dat ondanks de enorme uitbreiding van de zonder examen verkrijgbare vergunningen voor het zenden op de 27-MC band de omroepiraterij een populaire bezigheid blijft. Als belangrijke oorzaak wordt genoemd de behoefte aan

plaatselijke informatie en cultuur. Uitbreiding van de regionale en lokale omroepfaciliteiten zal volgens hen de omvang waarschijnlijk doen afnemen. Als voorlopige oplossing bevelen zij een zogenaamde Vrije Omroep aan: bepaalde frequenties en kanalen mogen door iedereen, mits met goedgekeurde apparatuur, onbelemmerd worden gebruikt. '...Pas wanneer de techniek zover gevorderd is, dat men elkaar niet meer hindert kan de ether geheel vrij worden gegeven, zoals met de drukpers al lang het geval is...' ¹⁷⁾ Brook (1981)¹⁸⁾ probeert de genoemde theorieën aan te vullen met ideeën zoals die uit de vele krantenartikelen van eind '80 – begin '81 te destilleren zijn.¹⁹⁾ Er is bij de zenders zowel als de luisteraars de zucht naar de spanning van de jacht, van het verbodene en deze spanning is een samenbindende faktor in de buurt... het illegale zenden als uiting van de subcultuur, die ten aanzien van de hoofdcultuur een gevoel van achteruitstelling heeft opgebouwd.

Tenslotte doet Intomart in 1982²⁰⁾ verslag van een onderzoek naar het voorkomen van piratenzenders en de inhoud van hun uitzendingen (tamelijk uitgebreid), naar de meningen erover bij het publiek (uitgebreid) en bij een zeer klein aantal van de zenders zelf. Hun conclusies zijn:

- er is een omvangrijk aantal etherpiraten, gespreid over vrijwel het gehele land en voornamelijk werkend op de FM-band. De nederlandstalige muziek neemt binnen de totale inhoud de belangrijkste plaats in.
- er is duidelijk een publiek voor de uitzendingen; het aantal personen dat contact zoekt met de zender is proportioneel ongeveer twee maal zo hoog als bij de landelijke zenders.
- reclame maakt van het totaal-aanbod slechts een klein deel uit.
- als motieven werden door de zenders aangegeven de wens naar een eigen lokale omroep en de wrevet tegen het Hilversumse machtsbolwerk. Op basis van het bovenstaande kan nog moeilijk van een sluitende, uitput-

tende theorie over dit specifieke verschijnsel worden gesproken. We hebben daarom nog meer algemene theorieën die aansluiten bij de elementen uit onze werkdefinitie in beschouwing genomen.

Door onder andere Geissler ²¹⁾ wordt de massa-kommunikatie gezien als een mogelijkheid de democratie in de zin van het meespreken van de mondiale, geïnformeerde burger over alle zaken die hem aangaan, te bevorderen. Daartoe moet wel worden overgegaan tot wat men in dat verband 'basiskommunikatie' noemt: in tegenstelling tot het informeren van de burger enkel 'van bovenaf' dient ook de discussie aan de basis en de informatie van benedenaf gestimuleerd te worden.

De eenzijdige, van-bovenaf-berichtgeving is nog steeds dusdanig overheersend, dat deze door de burger niet voldoende kan worden gecontroleerd, zelfs al zouden het vooral feiten zijn, die worden gecommuniceerd. 'Facts must be respected like the Lord Mayer' zeggen de Engelsen, maar wat moet men in een land als zelfs het respect voor de leden van het koninklijk gezin taant? ²²⁾ Echter, feiten zonder bijbehorende (alternatieve) interpretatiekaders geven geen informatie.

Ten aanzien van de clandestiene radio die zich vrijwel altijd richt op de eigen groep en zich afzet tegen de landelijke zenders zou dit leiden tot de vraag: heeft dit verschijnsel misschien te maken met een behoefte aan een betere 'basiscommunicatie'?

Theorie over sub-culturen

Vrijwel altijd zullen schrijvers over hoofd- en subcultu(u)r(en) deze kenmerken empirisch verbinden aan de sociale klassen. Bij Bourdieu staat het klassebegrip centraal, hij signaleert tussen de verschillende klassen grote verschillen zowel van materiële als immateriële (ideële) aard; ²⁴⁾ cultuurverschillen dus. Terecht is een vroegtijdige waarschuwing dat deze verbanden tussen klassepositie en cultuur niet noodzakelijk of natuurwetmatig behoe-

ven te zijn, op zijn plaats: het gevaar in dat geval de 'natuur' of de betrokkenen zelf de schuld van geconstateerde misstanden te geven is dan groot. ²⁵⁾ Bij Willis ²⁶⁾ hebben degenen die behoren tot de 'subcultuur' hun eigen hiërarchie, waarden en normen, die in ieder geval in concrete toepassing afwijken van de 'officiële cultuur'. Binnen de eigen ideologie speelt alleen mee wat de facto bereikbaar is en als zodanig herkend wordt. De alternatieven die maatschappelijk alleen voor leden van de 'hoofdcultuur' zijn weggelegd worden niet als de eigen doeleinden gezien of als minder waardevol geëtiketteerd. Zo toont Willis aan dat de arbeidersjeugd goede schoolcijfers nauwelijks als nastrevenswaardig kan herkennen, netzomin als een beroep waarbij handarbeid niet de hoofdmoot uitmaakt. Hoofdarbeid en goede schoolcijfers vallen als maatschappelijk mechanisme om bijvoorbeeld status te verwerven buiten het subculturele gezichtsveld.

Men heeft geen wezenlijke behoefte aan informatie waarvan men binnen de eigen subcultuur het nut niet inziet en juist wel aan informatie die daarbinnen als belangrijk wordt ervaren. Macro-maatschappelijk heeft dit wel ten gevolge dat er tussen de klassen niets verandert: de vicieuze cirkel lijkt zich te sluiten.

Veel van de in de kranten-interviews genoteerde uitspraken, doen daaraan denken. ²⁷⁾ We zullen nagaan of de theorie van Willis c.s. in het onderzoeksmateriaal wordt weerspiegeld.

Criminologische theorieën ²⁸⁾

Uiteraard zal de criminologie veel moeten steunen op de andere sociale wetenschappen; men vindt daarbinnen dan ook vaak dezelfde of vergelijkbare theorieën. ²⁹⁾ Zo treft men opmerkingen aan over het tekort schieten in het vervullen van de behoeften van een speciale groepering, waarvan de normen niet automatisch samenvallen met de officiële normen; (dat dit typisch voor enkel de lagere maat-

schappelijke klassen zou zijn is reeds lang als onhoudbaar onderkend).

Een typisch criminologisch element in de verklaring van afwijkend gedrag is de vraag: wat heeft de dader te verliezen? Het zal duidelijk zijn dat voor een werkloos handarbeider het sociaal verlies bij een veroordeling wegens etherpiraterij van minder gewicht lijkt te zijn dan voor bijvoorbeeld een topambtenaar.

Verder is wellicht de term Kavaliersdelikt bruikbaar: zoals binnen de subcultuur van de studenten een duel of schoon verboden niet tot oneer maar juist tot eer strekte, zo zal een veroordeling van een etherpiraat binnen zijn eigen subcultuur juist statusverhogend kunnen werken.

Tenslotte zijn er nog de categorieën waar afwijkend gedrag al naar gelang het karakter ervan onder kan worden gerangschikt, te weten: burgerlijke ongehoorzaamheid, verzet, rebellie. Wij zullen moeten zien of ons onderzoeksmateriaal aanleiding geeft deze categorieën ter verklaring te gebruiken.

Samenvattend: Er zijn naast de economisch-psychologische theorie nog een aantal theoretische noties uit verschillende disciplines waarmee het verschijnsel misschien beter kan worden verklaard dan tot nu toe is gedaan.

Het onderzoek

Hoewel het onderzoek in de eerste plaats gericht was op de 'illegale zenders' zoals eerder omschreven werd teneinde geldige uitspraken te kunnen doen gelijktijdig materiaal verzameld over Radio Noord, Hilversum 3 en zenders op de 27-MC band.

Een beknopte methodologische verantwoording staat in Bijlage I; de bij deze paragraaf behorende tabellen kunnen bij de auteurs worden opgevraagd.

Variabelen

Bij de inhoudsanalyse op de 161 bandopnamen van radio-uitzendingen zoals opgenomen in en rondom de stad Groningen werden o.a. de volgende variabelen gehanteerd (zie pagina 185).

Enkele van deze variabelen behoeven een nadere toelichting:

– leeftijd sprekers: de analyses geven aan dat deze variabele moeilijk te scoren was zodat hier sprake was van een vrij grove schatting.

– zinslengte, lettergrepen, buitenlandse woorden: de analisten dienden gedurende 3 willekeurige minuten van het aan spreken bestede deel van de uitzending de aantallen woorden per zin, de aantallen lettergrepen per woord en het aantal buitenlandse woorden te tellen. Gescoord werden volgens de gemiddelden per zin, respectievelijk woord en het totale aantal buitenlandse woorden.

– kulturele informatie: de analisten waren geïnstrueerd te letten op info over theater, films, muziek, toneel, tentoonstellingen, dans, literatuur, feesten/gezelligheidsbijeenkomsten, en dergelijke.

– kritische informatie: de analisten waren geïnstrueerd te letten op zowel maatschappij-kritische als maatschappij-konformistische informatie. Indien ze meenden deze aan te treffen diende deze omschreven te worden.

– emancipatoire momenten: onder emancipatoire momenten werd verstaan pogingen de ongelijke verdeling van materiële en immateriële 'goederen' in de maatschappij meer gelijk te trekken. De analist moest de door hem/haar gesignaleerde items omschrijven. Het bleek dat deze variabele meer dan gemiddeld problemen opleverde.

Variabelen

- soort uitzending
illegaal FM
Radio Noord
Hilversum 3
27-MC
- tijdverdeling
muziek
spraak
anders
- taal vocale muziek
Nederlands
Engels
anders
- aantal sprekers
- geslacht sprekers
- leeftijd sprekers
jonger dan 30
ouder
- reclame
wel aanwezig
niet aanwezig
- doelgroep
luisterpubliek
collegae
anders
- technische informatie
over apparatuur
over ontvangst
anders
- zinslengte
woorden/zin
- lettergrepen
lettergr./woord
- buitenl. woorden
aantal
- begripelijkheid
Flesch-waarde
- serieuze informatie
politiek
soc.-economisch
cultureel
sport
- kulturele info
wel/niet aanwezig
- sport info
wel/niet aanwezig
- relaties zenders
kent elkaar/niet
- gespreksvorm
monoloog
- gespreksvorm
dialogoog
interview
groeps gesprek
anders
- telefoongesprekken
bestede tijd
- inhoud telefoon gesprekken
plaat aanvragen
groeten
combinatie
raadsels, kwizzen
anders
- weers-info
wel/niet aanw.
- ongelukken
wel/niet ter sprake
- humor
wel/niet aanw.
- drank
wel/niet ter spr.
- sex
wel/niet ter spr.
- dieren
wel/niet ter spr.
- kritische info
wel/niet aanw.
- emancipatoire momenten
komen wel/niet in uitz. voor

Een typologie van de 'illegale FM-zenders' afgezet tegen Radio-Noord en Hilversum 3

– De Illegale zenders die in de steekproef werden aangetroffen (hierna aangeduid als Illegalen) bleken alle van de soort te zijn die door Brook³⁰⁾ werd omschreven als:

muziekzender, veelal afgewisseld door telefonische groeten/verzoekplaten van luisteraars.

– Kwa hoeveelheid muziek wijkt de doorsnee Illegaal niet af van de doorsnee Hilversum 3 uitzending, zulks in tegenstelling tot Radio-Noord waarbij muziek een veel kleinere plaats inneemt.

– Bij de Illegalen was verder kenmerkend dat de geografische zowel als de sociale afstand tussen zender en luisteraar kennelijk niet groot was: bij de Illegalen bleek in 29% van de uitzendingen de communicatie te gaan tussen mensen die elkaar persoonlijk kenden, hetgeen bij Radio-Noord nauwelijks het geval en bij Hilversum 3 verwaarloosbaar was.

Vanwege dit nabijheids- en het muziekaspekt lijkt een verdere vergelijking van de Illegalen met de legale regionale zender Radio Noord en de landelijke muziekzender Hilversum 3 dus – ook achteraf – interessant.

Hierbij valt dan verder op:

– Bij de Illegalen uit de steekproef overheerst inderdaad het Nederlands-talige lied heel duidelijk de vocale muziek in een andere taal, zulks in tegenstelling tot Radio Noord en helemaal Hilversum 3, waar het Engels-talige lied haast het monopolie lijkt te hebben.

Gezien de kleine hoeveelheid muziek zal bij Radio Noord het gesproken woord procentueel het grootste deel van de uitzending vullen; op dit punt verschillen verder de Illegalen en Hilversum 3 niet echt. Opvallend is het grote aantal sprekers dat bij Radio Noord aan het woord komt terwijl dat bij de Illegalen en bij Hilversum 3 weer heel dicht bij elkaar ligt en veel kleiner is.

– Nemen bij Hilversum 3 vrouwelijke sprekers een bescheiden aandeel in de uitzending, bij de Illegalen komen ze net nog iets meer aan bod (ook daar zijn ze overigens t.o.v. de mannen duidelijk in de minderheid) terwijl bij Radio Noord de mannen vrijwel het sprekersmonopolie hebben.

– De sprekers bij de Illegalen lijken het vaakst van jongere leeftijd te zijn, maar Hilversum 3 lijkt daar niet echt voor onder te doen; daarentegen zijn het bij Radio Noord vrijwel steeds de ouderen die het woord voeren.

– Zijn Radio Noord en Hilversum 3 uiteraard geheel op het luisterpubliek gericht, bij de Illegalen werd in meer dan de helft van de gevallen geconstateerd dat men zich – soms zelfs volledig – richtte op collegazenders. Ook zendtechnische informatie werd bij de Illegalen in meer dan de helft van de uitzendingen geconstateerd.

– De uitkomsten van de scores voor zinslengte en aantal lettergrepen zijn samengevat in een begrijpelijkheids-waarde volgens Flesch-Douma. Het blijkt dat in termen van de geijkte interpretatie de Illegalen nog net even gemakkelijker lijken uit te vallen dan Radio Noord en Hilversum 3, maar toch nog steeds het etiket 'tamelijk moeilijk' verdienen. Het opvallend groot aantal buitenlandse woorden bij Hilversum 3 zal wellicht samenhangen met het veelvuldig gebruik van Engelse liedjes?

– Afzonderlijke aandacht werd besteed aan de vraag of er in de uitzending commerciële reclame voorkomt. Tegenover Hilversum 3 met z'n gebruikelijke STER-blokjes die in bijna de helft van de uitzendingen werden aangetroffen zijn de Radio Noord uitzendingen reclamevrij (de op de band gesignaleerde reclame is het gevolg van de zenderwisseling) en bleken de Illegalen uit de steekproef nauwelijks reclame in de ether te hebben gespuid.

– Het gesproken woord in uitzendingen kan diverse vormen hebben (mono-, dialoog, interview, groeps-gesprek, etc.). Bij de Illegalen overheerste de dialoog, bij Radio Noord kwam

de monoloog het meeste voor met het interview als goede tweede. terwijl bij Hilversum 3 de monoloog verreweg het sterkst naar voren kwam.

– Telefoongesprekken zijn indicatief voor het pogen de communicatie van de kant van de luisteraar te bevorderen; als we het gebruikelijke telefoongesprek met Pelleboer over het weer erbuiten laten, dan komen bij de Illegalen telefoongesprekken vrij veel voor, zijn ze bij Hilversum 3 duidelijk zeldzamer en komen ze verder bij Radio Noord hoegenaamd niet voor.

– Kwa inhoud ervan is het duidelijk dat deze zich bij de Illegalen concentreert rond het doen van groeten en het gelijktijdig aanvragen van een plaatje; bij Hilversum 3 is het voornamelijk via de deelname aan puzzles, raadsels, kwizzen dat men als luisteraar via de telefoon in de uitzending terecht komt.

– De plaats van de 'serieuze' informatie in de totaal-uitzending is eveneens vergeleken. Helaas scoorden de Illegalen in de termen waarin deze informatie was gesteld (politieke, sociaal-economische, culturele en sport informatie) zo laag dat een onderverdeling naar soort niet zinvol was. Bij Hilversum 3 is politieke informatie iets belangrijker dan sociaal-economische informatie, hetgeen door z'n regionale karakter begrijpelijkerwijze bij Radio Noord andersom lag.

– Ook het weer is voor de illegalen niet het opmerken waard; daarover geven zoals bekend Radio Noord en Hilversum 3 (zeer) regelmatig informatie.

– Over ongelukken en dieren informeert alleen Radio Noord.

– Humor heeft bij Radio Noord op zaterdagochtend zijn vaste plaats hetgeen in de tabel tot uiting komt; desondanks lijkt het bij de Illegalen zowel als Hilversum 3 weinig minder voor te komen. Over alcohol werd in geen van de drie soorten uitzendingen iets gesignaleerd evenmin als over sex.

– En dan wat door ons als kritische informatie werd aangeduid: het is duidelijk dat daarbij Radio Noord een

goede beurt maakt; de Illegalen en Hilversum 3 verschillen wat dat betreft weinig in hun lage score.

– Tenslotte de emancipatoire aspecten zoals die door de analist, aan de uitzendingen werden gesignaleerd. Ook daarbij steekt Radio Noord beslist positief af ten aanzien van Hilversum 3 en de Illegalen, die daarop wel een lichte score vertoonden maar wel relatief sterk minder dan de eerstgenoemde.

SAMENVATTEND: de uitzendingen van de illegale FM-zenders kenmerkten zich door:

veel muziek met de liedjes allemaal in het Nederlands

jonge mensen
ook vrouwen doen mee

veel contact met luisteraars via de telefoon

vaak in de uitzendingen bekenden onder elkaar

veel verzoekeplaten en/of groeten
minder moeilijk taalgebruik

nauwelijks reclame

weinig serieuze informatie

geen maatschappij-relevante informatie

weinig emancipatoire aspecten in de uitzending.

Men zou dit als volgt kunnen uitdrukken:

de Illegalen koppelen het amusementsaspect

van Hilversum 3 aan het nabijheidsaspect

dat Radio Noord graag zou willen realiseren

En de 27-MC?

Uit de tabellen blijkt nog iets geheel anders: gescoord op de door ons gehanteerde variabelen blijken de 27-MC transmissies van een totaal ander karakter te zijn dan de drie genoemde soorten (die vooral publieksgericht zijn).

Voor de 27-MC banden geldt:

– er wordt vrijwel alleen gesproken

- daarbij treden veel sprekers op
- waaronder relatief veel vrouwen
- en veel jongeren
- men richt zich (uiteraard) op de andere zender
- wisselt veel technische info uit
- en gebruikt van alle soorten de gemakkelijkste taal
- men kent elkaar veelal reeds
- verhoudingsgewijs maakt men veel grapjes
- drank wordt nogal eens genoemd evenals sex, en
- ook dieren komen ter sprake
- maar kritische of emancipatoire aspecten heeft men niet kunnen ontdekken.

Men zou dit kunnen samenvatten als: *bij de 27-MC gaat het enkel om het voeren van gesprekken, voornamelijk over 'alledaagse' zaken.*

Wat wij Illegalen noemden en de 27-MC gebruikers behoren kennelijk tot wezenlijk verschillende categorieën.

Evaluatie

Vergelijking met andere uitkomsten

Vergelijking met de eerdere onderzoeken - Allersma 1969³¹⁾ Bardoel 1980³²⁾ Intomart 1982³³⁾ leidt tot de volgende constatering:

- Kwa geografische spreiding vinden wij ongeveer dezelfde gebieden als Allersma waartoe het verschijnsel zich bij beperkte, maar daarenboven nog - iets kleinere - concentraties in Amsterdam en Den Haag. Dit klopt goed met de gegevens over het luisterpubliek bij Bardoel. De conclusie dat het zenden zich ook naar met name deze gebieden heeft uitgebreid lijkt goed bewezen. Dat Intomart tot veel grotere aantallen in het westen en vooral in de drie zuidelijke provincies komt, lijkt ons, een gevolg van vertekening door hun wijze van berekening die in het geheel niet tot representativiteit behoort te leiden. (Een argument dat het vervolgingsbeleid een zo weinig representa-

tief beeld zou geven dat de grootste concentraties daaruit niet zouden blijken, lijkt ons ook nogal ver gezocht).

- Kwa taal van de gezongen muziek overheerst evenals bij ons ook bij Intomart het Nederlands. Dat daarnaast het Engels bij hun Illegalen iets sterker naar voren komt zou door de plaats van uitzending van onze steekproef kunnen komen, m.a.w. het lijkt ons niet onwaarschijnlijk dat in het westen het Engels ook in de Illegale uitzendingen meer voorkomt.

- Ook het onderdeel 'verzoekplaten en groeten' bij Intomart wijkt niet echt af van onze uitkomsten. Opvallend is dat het aandeel van de reclame, hoewel bij hen iets hoger dan bij ons, ook bij Intomart verhoudingsgewijs zeer gering is, nauwelijks meer dan wat men bij hen noemt 'lokale berichten en streeknieuws'. Op deze punten worden de Intomart-uitkomsten door die van ons in feite bevestigd.

Theoretische evaluatie

Om misverstanden te voorkomen dient hier wellicht herhaald te worden dat onze steekproef (evenals die van Intomart overigens) geen zogenaamde aktiezenders (zenders die ten behoeve van een speciale politiek actie, bijvoorbeeld het kraken van leegstaande panden, zijn opgericht en daarvoor uitzenden) of zogenaamde ideële zenders (zenders die speciaal om een lange-termijn politiek doel, bijvoorbeeld het tegengaan van kernenergie, te bereiken zijn opgericht) omvatte.³⁴⁾ Dit was, gezien de gegevens die er zijn over het relatief bijzonder kleine aantal ervan zeker in vergelijking met de duizenden 'gewone' etherpiraten, ook nauwelijks te verwachten. Onderstaande conclusies slaan dan ook enkel op het massale verschijnsel.

Allereerst dan een duidelijk negatieve conclusie: de theorie der mogelijke emancipatie via de communicatiemediën zoals verwoord in de school van Geissler, Enzensberger³⁵⁾ etcetera, is niet toepasbaar op het verschijnsel

van deze soort illegale zenders. In die zin kan men van dit soort Illegalen onder vergelijkbare omstandigheden ook niets verwachten. De boodschappen vallen simpelweg niet onder het begrip 'basiskommunikatie' wegens het ontbreken van kritische informatie en emancipatoire momenten.³⁶⁾

De categorie 'burgerlijke ongehoorzaamheid' uit de criminologische hoek is volgens ons evenmin toepasbaar. Een zinvol gebruik van deze term zal alleen dan op z'n plaats zijn wanneer sprake is van een belangrijk doel en een overmachtssituatie die het bereiken van dit doel verhindert. Wij achten, gezien het doel van de etherpiraterij deze term niet goed toepasbaar.

– Het commerciële argument dat door sommigen werd aangevoerd moet ter verklaring van de massaliteit van het verschijnsel worden afgewezen: reclame als bron van profijt komt daarvoor in de uitzendingen te weinig voor.

– De economisch-psychologische theorie zoals Allersma die in de eerste publikatie over dit onderwerp omschreef lijkt nog steeds een redelijke verklaring voor het verschijnsel te kunnen geven. Nog steeds zijn de concentraties in economisch zwakke groepen opvallend hoog en bevinden zich onder de veroordeelden opvallend velen uit de door Allersma aangegeven – lagere – beroepsgroepen.

– Het samengaan van het behoren tot een bepaalde klasse en het nabijheidsaspect dat uit het onderzoek weer naar voren kwam is niet strijdig met de economisch-psychologische verklaring van hierboven, doch brengt ons meer specifiek op het begrip 'subcultuur' als verklaringselement voor het hardnekkige en massale verschijnsel 'etherpiraterij'.

Als wij nu pogen de beste verklaring voor het door ons bestudeerde verschijnsel te geven dan komen wij tot het volgende:

– Er is in onze maatschappij een systeem van normen, waarden, gedrags-

patronen en denkbeelden, per sociale klasse is echter dit systeem verschillend uitgewerkt. Is binnen de 'bourgeoisie' illegaal zenden middel tot het cultureel geaccepteerde streven naar statusverbetering, binnen een 'lagere klasse' kan dit duidelijk wel het geval zijn. Het gedragen volgens de eigen subculturele normen heeft geen maatschappijveranderende gevolgen; integendeel het bevestigt de maatschappelijke klassenindeling. Binnen deze subcultuur is illegaal zenden niet een afkeurenswaardig doch een Kavaliers-delict.

Samenvattend: Met illegale zenders zou men puur objectief gezien, maatschappij-kritisch bezig kunnen zijn, zelfs emancipatoir. Bij de weinige actie- en ideële zenders zal dat misschien het geval zijn, maar binnen de grote massa van 'gewone' illegalen is daarvan geen sprake.

Het probleem van illegale zenders is niet in de eerste plaats een communicatie-theoretisch of -technisch probleem; het is een sociaal-cultureel probleem. Puur technisch-juridische veranderingen, die uitbreiding van de mogelijkheden beogen op dit gebied vallen daarom onder het 'Kurieren am Symptom'.

Een andere conclusie: ook hier weer is technologische vernieuwing zonder meer, beslist geen garantie voor ingrijpende sociaal-culturele verandering. Bij het invoeren van lokale TV – ook weer een gebeuren met een sterk nabijheidsaspect³⁷⁾ – was reeds hetzelfde gebleken. Als de vraag is: wat moeten we ten aanzien van sociaal-culturele verandering van de verdere technologische uitbreidingen op communicatie en informatiegebied verwachten? dan lijkt onder overigens gelijkblijvende omstandigheden het antwoord de schrijvers van dit artikel, vooral gezien vanuit hun politieke stellingname, niet hoopvol.

NOTEN, LITERATUUR

1. In het kader van een practicum Inhoudsanalyse werd in mei 1982 aandacht besteed aan het verschijnsel illegale zenders; de deelnemende studenten analyseerden daarbij een aantal radio-opnames. Het onderhavige artikel is voor een groot deel gebaseerd op het onderzoeksverslag, van de hand van Henk Menninga en Thijs de Leeuw, uit februari 1983. Het betrof hier een vergelijkend onderzoek naar emancipatoire aspecten van Hilversum 3, Radio Noord, Illegale FM-stations en 27-mc zenders. Over de uitvoering van het onderzoek wordt geschreven in de bijlage, terwijl de verschillende genoemde tabellen niet alle aan het artikel zijn toegevoegd. Op verzoek zullen zij aan de lezers gaarne worden toegestuurd.
2. Zie voor de geschiedenis van de massamedia b.v. Mey, J.M. de, *Overheid en uitingsvrijheid*, Den Haag, Staatsdrukkerij, 1982, p. 7-12.
3. Kooyman, A. (red.), *Bouwstenen voor een mediabeleid*, Alphen aan de Rijn, Samson, 1977, p. 99.
4. Het idee van dit 'zendernetwerk', werd o.a. naar voren gebracht door dhr. de Zwart (PTT) op een door de organisatie van Lokale Omroepen (OLON) georganiseerd symposium op 20 nov. 1982. Hij kwam op 566 lokale zenders in Nederland.
5. Uit b.v. Statistiek nr. 962 (Source: US Federal Communications Commission) blijkt dat er in het gebied van de stad Washington (kwa oppervlak en bevolkingsaantal vrijwel 2x zo groot als Amsterdam) op 1 januari 1980 in totaal 17 (waarvan 9 FM) commerciële lokale radiozenders opereerden.
6. Intomart, *Etherpiraten in Nederland*, Den Haag, Staatsdrukkerij, 1982, meldt dat 12% van de ondervraagde luisteraars zeiden 'vaak' of 'af en toe' te hebben gemerkt dat een radio-uitzending werd gestoord door een zendpiraat (pag. 44).
7. Een telefonische enquête bij de verkeersleidingen van een drietal vliegvelden gaf als resultaat dat de storingen 'erg meevielen'...
8. Vooral ook van confessionele kant was men erg bang voor 'politiek in de ether'. Niet voor niets maakte de vooroorlogse VARA gebruik van de slogan 'De omroep van het vrije woord' (Bardoel, J. e.a. *Media in Nederland*, Amsterdam, van Gennip, 1981, p. 29).
9. Intomart, o.c., p. 18. De heer Neuteboom, chef Opsporingsdienst Clandestiene Zenders, schatte in 1980 het aantal illegalen tussen de 10 en 20.000. De grotere aantallen waren te lezen in de dagbladen eind '80 begin '81.
10. De lijsten met gegevens per veroordeling zijn ons verstrekt door de Opsporingsdienst Clandestiene Zenders.
11. Zoals bekend reageert de Opsporingsdienst vooral op klachten over storing door illegale zenders. Welke invloed dit precies heeft op de verhouding tussen de aantallen overtreders en de aantallen veroordeelden is niet zonder meer vast te stellen.
12. Bardoel, J., *Illegale zenders in Nederland*, Hilversum, NOS, 1980, p. 10.
13. Intomart, o.c., p. 37. *Kijken en luisteren '79/80*, NOS, p. 101.
14. Hofstede, P., *Stuurman aan de wal*, Groningen, Nieuwsblad van het Noorden, 1982.
15. Allersma, J., 'Geheime zenders' in: *Ned. tijdschrift voor criminologie*, jaargang 11, (1969).
16. Bardoel, J., (1980), o.c.
17. Doorn, H.W. van, e.a., *Aanbevelingen voor een toekomstige omroepstructuur*, Hilversum, VPRO, 1981.
18. Idem, p. 72-73.
19. Brook, O. e.a., *Kleinschalige communicatie: zendamateurs en illegale zenders*, Groningen/Den Haag, 1981.
20. Vooral: E. Verhey en G. van Westerloo, 'Achterop de Antillenstraat' in: *Vrij Nederland*, 14 maart 1981.
21. Intomart, o.c.
22. Geissler, R., *Massenmedien, Basiskommunikation und Demokratie*, Tübingen, Mohr-Verlag, 1973.
23. Nora, S. en Minc, A., *L'Informatisation de la Société*, Paris, Ed. du Seuil, 1978, p. 123.
24. Vgl. Oorburg, J., Wartena, W., Koole T., *Lokale televisie in Deventer*, Groningen/Den Haag, 1976, p. 151.
25. Bourdieu, P., 'Avenir de la classe et causalité du probable' in: *Revue Française de Sociologie* jrg. XV, (1974), p. 3-42.
26. Vgl. ook: Ryan, William, *Blaming the victim*, New York, Vintage Books, 1974, p. 49 e.v.
27. Willis, P., *Learning to labour*, Farnborough, Saxonhouse, 1978 en Willis, P., *The main reality*, Birmingham, intern paper, CCCS, University of Birmingham, 1975.
28. Vgl. Brook, o.c.
29. Met dank aan J. Allersma voor zijn adviezen.
30. B.v. Hirschi, T. en Gottfredson, M., *Understanding crime*, Beverly Hills, Sage, 1980.
31. Brook, o.c., p. 55.
32. Allersma, o.c.
33. Bardoel, (1980), o.c.
34. Intomart, o.c.
35. Brook, o.c., p. 53. Bardoel (1980), o.c. p. 6 (D).
36. Enzensberger, H.M., *Einzelheiten I, Bewusstseinsindustrie*, Frankfurt a/M., Suhrkamp, 1962. Vgl. ook: idem, *Bouwdoos voor de theorie der massamedia*, Amersfoort, Katernen 2000, 1970.
- En: Oorburg, J. en Wartena W., 'Enzensberger en de kleine media', in: *Massacommunicatie*, Nijmegen, jrg. 7, (1979), nr. 4, p. 115-128.
37. Nogmaals zij hier eraan herinnerd, dat de soort illegale zenders waarbij dit hoogstwaarschijnlijk wel zal worden aangetroffen, (elders aangeduid als 'aktiezenders' die immers bij Bardoel per definitie de 'tegen-cultuur' dienen), in onze steekproef niet en in de gehele populatie hoogstwaarschijnlijk ook slechts zeer sporadisch zullen voorkomen.
38. Vgl. Oorburg, Wartena en Koole, o.c., p. 150-151.

37. Nogmaals zij hier eraan herinnerd, dat de soort illegale zenders waarbij dit hoogstwaarschijnlijk wel zal worden aangetroffen, (elders aangeduid als 'aktiezenders' die immers bij Bardeel per definitie de 'tegen-cultuur' dienen), in onze steekproef niet en in de gehele populatie hoogstwaarschijnlijk ook slechts zeer sporadisch zullen voorkomen.
38. Vgl. Oorburg, Wartena en Koole, o.c., p. 150-151.

Bijlage I

Over de generaliseerbaarheid en betrouwbaarheid van de inhoudsanalyse

De bandopnamen van de diverse radio-uitzendingen werden alle in of nabij de stad Groningen gemaakt, in de periode van 29/03/81 tot 22/04/81.

Radio Noord werd iedere dag opgenomen van 18.00 uur tot 19.00 uur en 's zaterdags van 10.00 uur tot 11.30 uur. De illegale FM-zenders en Hilversum 3 werden parallel opgenomen, gestratificeerd naar de dag (09.00 tot 17.00 uur) en de avond (17.00 tot 03.00 uur); in beide strata werd steeds op willekeurige tijdstippen een opname van 45 minuten gemaakt (dus tegelijkertijd van Hilversum 3 en een illegale FM-zender). De 27-MC opnamen werden alle gemaakt in de week van 06/05/81 tot 14/05/81; gestratificeerd werd naar 4 verschillende dagdelen: van 06.30 tot 09.00 uur, van 09.00 tot 16.00 uur, van 16.00 tot 24.00 uur en van 0.00 tot 05.00 uur. In elk van deze strata werd op overigens willekeurige tijdstippen een opname van 45 minuten gemaakt.

Wij vertrouwen dat voor het betreffende gebied (in en rondom de stad Groningen) de steekproef als representatief mag worden beschouwd.

Daarnaast hebben wij, zonder over 'bewijzen' daaromtrent te beschikken, met behulp van onze alledaagse kennis van het verschijnsel 'ether-piraat' kunnen bedenken dat op minstens twee punten de geografische bepaaldheid van de steekproef generalisatie naar andere gebieden in de weg zal staan: in ieder geval de randstad lijkt de hoeveelheid reclame in de uitzendingen beduidend groter en de taal van de liedjes vaker het engels te zijn dan in ons gebied van de middelgrote noordelijke stad Groningen.

Generalisatie van de steekproefuitkomsten naar andere gebieden kan dan ook slechts met de nodige voorzichtigheid.

Binnen de generaliseerbaarheid tot de populatie waarvoor de steekproef dan met de nodige zekerheid representatief mag worden geacht kan verder nog worden gelet op de betrouwbaarheid van de analyse-uitkomsten. Twee factoren zijn daarbij van belang: de steekproefgrootte en de nauwkeurigheid waarmee de analyses zijn verricht.

Om met het laatste te beginnen: ter verkrijging van een indruk van de co-deursbetrouwbaarheid werden alle banden door twee analisten onafhankelijk en zonder onderlinge voorkennis geanalyseerd. Deze twee parallelanalyses werden op verschillende manieren met elkaar vergeleken; tenslotte werd gevonden dat de scoring op enkele objectief te bepalen analyseonderdelen indicatief was voor de kwaliteit van de gehele analyse. Daarom werden de analisten gerangschikt op deze punten en vervolgens werd per analisten-paar de analyse gekozen van degene die het beste rangnummer had.

De totale steekproefgrootte bedraagt 161, de substeekproeven variëren van minimaal 28 tot maximaal 53. Als voor een bepaalde conclusie een paarsgewijze vergelijking van de proporties van twee substeekproeven nodig is dient dit met inachtneming van een bepaalde marge te gebeuren. Deze marge varieert van 6,3%% tot 10,6%%.¹⁾ Als vuistregel kan worden gehanteerd dat het verschil tussen twee steekproefpercentages in het al-

gemeen minstens 10 procent moet zijn om als betekenisvol (=statistisch sig-

nificant) te mogen worden beschouwd.

1. vgl. Wonnacott & Wonnacott, Introductory Statistics, p. 304 e.v.

Tom van Doveren en Ed Hollander

De verhouding tussen buurtradio en streekomroep; kleinschalige omroep in Zweden

Een geregeld naar voren komend probleem in bijna alle landen van West-Europa waar men lokale omroep van de grond probeert te krijgen is de verhouding van de lokale omroep met de regionale of streekomroepen. Streekomroepen opereren doorgaans op het nivo van een regio of provincie en kennen een professioneel-journalistieke werkformule. Hoewel in een aantal landen de laatste jaren de regionalisering van de radio sterk heeft doorgezet – niet in de laatste plaats om nog kleinschaliger omroepvormen de wind uit de zeilen te nemen – maakt toch de kostenfaktor die samengaat met de professioneel-journalistieke werkwijze het doorgaans onmogelijk om op grote schaal lokale radiostations te starten. Dit houdt in de praktijk, communicatief gezien, in dat er ruimte zal blijven voor kleinschalige omroepvormen. Zulks hoeft op zich nog niet tot een problematische verstandhouding te leiden tussen streekomroep en nog kleinschaliger omroepvormen, maar er blijkt weinig voor nodig te zijn – wijzigingen in financiering, onduidelijk overheidsbeleid – om deze verhouding onder druk te zetten. In Zweden deed zich de moeilijkheid niet voor (als politiek probleem) dat men kleinschaliger omroepvormen zou moeten inpassen in een reeds bestaande structuur van regionale omroepen. Bij de invoering van regionale radio in Zweden stond namelijk al vast, dat tegelijkertijd een andere vorm van kleinschalige omroep toegestaan zou worden, de zogenaamde buurtradio. Bij buurtradio komen non-profitorganisaties in aanmerking voor toekenning van een zendmachtiging. Inmiddels is met deze parallelle radiostructuur enige jaren ervaring opgedaan. In dit artikel worden deze ervaringen beschreven en wordt nagegaan hoe de verhouding

tussen buurtradio en streekradio in Zweden zich heeft ontwikkeld.¹⁾

Voorgeschiedenis

In 1925 kreeg de "AB Radiotjänst" (Radiodienst NV.) toestemming radio-programma's uit te zenden.²⁾ Eind jaren zestig kregen kerken de mogelijkheid radiodiensten te verzorgen via het telefoonnet, eerst aan verzorgingshuizen en later aan afzonderlijke huishoudens.

In 1965 kwam het voorstel op tafel voor een zogenaamde "särskild rundradio" (een "bijzondere" radio) naast de nationale uitzendingen van Sveriges Radio (SR), met de bevolking als controlerend orgaan. Onderwijsinstellingen, volksbewegingen en organisaties met ideëel, politiek of religieus karakter zijnde openbare organen, zouden zendmachtigingen moeten krijgen na onderzoek te zijn door een "sändningsnämnd" (zendcommissie). Hoewel het voorstel positief werd beoordeeld door de meeste betrokken instanties, vond de Minister van Onderwijs het voorstel te schetsmatig om te worden voorgelegd aan het parlement.

Het voorstel tot invoering van streekradio, vergelijkbaar met onze regionale radio, werd in 1975 aangenomen.

De radio-onderzoekscommissie van 1974, die haar tussenadvies in 1977 aan het parlement voorlegde, nam het onderzoek naar de "bijzondere" radio (op grond waarvan in 1965 het eerste, genoemde, voorstel ontstond) weer op. Het onderzoek richtte zich nu niet op nationale zendgemachtigden, maar op zendgemachtigden betrokken bij een qua oppervlakte sterk beperkt gebied en dus ook op zenders met een klein bereik. Er werd een proefperiode voorgesteld voor zowel

lokale radio als lokale kabel-televisie. De zendmachtiging werd dit keer voorbehouden aan het verenigingsleven; openbare organen werden van deelname uitgesloten. De voorstellen werden in 1978 grotendeels door de betrokken minister overgenomen in zijn voorstel aan het parlement. De "bijzondere" radio werd hierin voor het eerst buurradio genoemd en vergeleken met een kleine krant of tijdschrift. De uitzendingen begonnen in 1979. Twee jaar tevoren was al de streekradio ingevoerd.

Eind jaren zeventig werden verschillende vormen van de zogenaamde "allemanradio" ontwikkeld onder auspiciën van de SR, in casu de regionale afdeling van de SR. In 1977 werd in Gimo (een plaats iets ten noorden van Stockholm) gestart met proeven met allemanradio. Daarbij werd iemand als producent geplaatst in de lokale samenleving, met als taak het publiek zover te krijgen dat het een eigen radioprogramma maakt, dat de mogelijkheid had uitgezonden te kunnen worden over het regionale radionet. De resultaten in Gimo gaven aanleiding tot uitbreiding van deze werkzaamheden bij andere streekradiostations.

Een derde voorbeeld van de pogingen tot activering van het publiek op mediagebied, bestaat uit een "tapeworkshop" in Malmö, eveneens onder leiding van de SR.

Buurradio

Nadat in 1981 het buurradiocomité voorstellen had ingediend ter zake van continuering van de buurradiowerkzaamheden, maakte de regering op 8 maart 1982 bekend dat de buurradio vastere vormen zou krijgen.³⁾ Volgens deze bekendmaking zou de buurradio worden uitgebouwd. Dit betekende dat de toenmalige experimenten met buurradio op 16 plaatsen mochten worden voortgezet na 1 juli 1982 en dat vanaf de tweede helft van 1982 uitzendingen konden worden gestart in nog meer plaatsen.

De huidige voorlopige wetten zullen worden vervangen door een bijzondere buurradiowet. Bescherming tegen inbreuk op onder andere de persoonlijke integriteit en tegen rassendiscriminatie wordt hierin opgenomen.

Een buurradiocommissie, als opvolger van het buurradiocomité, krijgt de verantwoordelijkheid voor de verdere ontwikkeling van de buurradiowerkzaamheden. De ontwikkeling zal afhankelijk zijn van de financiële middelen en de administratieve ondersteuning die ter beschikking gesteld kunnen worden.

De commissie kan voorrang verlenen aan de ontwikkeling van buurradiostations in dunbevolkte gebieden en in omstandigheden waar de voorbereidingen en de samenwerking tussen de groeperingen (die om zendmachtiging vragen) al gevorderd zijn.

De commissie krijgt volgens het regeringsvoorstel de verantwoordelijkheid voor het volgen en evalueren van werkzaamheden. Na ruimere ervaringen kan de commissie met eventuele voorstellen tot aanvullende richtlijnen komen.

Zendmachtigingen kunnen worden verleend aan lokale ideële verenigingen, Zweedse kerkgenootschappen en scholingsinstituten. Een vereniging dient dan wel een andere werkzaamheid te verrichten als hoofdtaak (een andere dan het verzorgen van lokale omroep) en de vereniging moet al minstens een jaar binnen het door de zender bereikte gebied actief zijn geweest.

Handelsreclame en sponsoring zijn verboden. Het recht om hetzelfde programma over meerdere zenders te verspreiden is aan stricte voorwaarden gebonden. De kosten van de buurradiowerkzaamheden moeten door de zendende organisaties zelf worden opgebracht.

De bedoeling was dat de nieuwe wet in werking trad op 1 juli 1982.

In afwachting van de evaluatie van de lopende experimenten met buurttelevisie (die tegelijk met de buurradio was begonnen) wordt de proefperiode ver-

lengd, doch hoogstens tot eind 1983. In een commentaar op dit voorstel schrijft Hedman⁴⁾ dat het enkele strengere eisen inhoudt. Na 1 juli 1982 moet voldaan worden aan de genoemde ethische normen en de eis dat een vereniging reeds een jaar actief moet zijn geweest in het betrokken gebied. Op basis daarvan zullen waarschijnlijk een of meerdere verenigingen hun uitzendingen moeten beëindigen. De totstandkoming van dit voorstel verliep politiek gezien niet al te gemakkelijk. De sociaal-democraten, die voor invoering van de streekradio hadden gezorgd, wilden wachten met de uitbouw van de buurtradio en wilden de resultaten van de allemansradio-experimenten afwachten (onder regie van de regionale omroepen). "Folkspartiet", de Zweedse politieke partij die enigszins te vergelijken valt met D'66, met als woordvoerder de verantwoordelijke Minister van Onderwijs Jan-Erik Wikström, vindt dat een (groeïende) buurtradio en allemansradio elkaar niet uitsluiten. De rechtse partij "Moderaterna" wil eveneens uitbouw van de buurtradio, terwijl de "Centrumpartij" (Centerpartiet) weifelt. In de felle debatten is de uitdrukking: "permanentisering van de buurtradio" taboe geweest en werden termen als "vastere vormen" gebruikt. Sinds 30 juni 1982 gaat het in de praktijk om vaste buurtradio terwijl in de politiek daarover nog onenigheid heerst.

De voorwaarde dat een vereniging reeds minstens een jaar gewerkt moet hebben binnen de buurt, geldt niet voor de speciaal voor de buurtradio opgerichte groepen, die een brede basis in de samenleving kunnen aantonen, die met andere woorden representatief zijn. Verenigingen zonder enig verband met het lokale leven, kregen geen toestemming tot het uitoefenen van zendactiviteiten. Wel toestemming hebben gekregen onder andere consumentenbonden, huurdersverenigingen, Zweedse kerkelijke groeperingen en studentencorpora. Geen toestemming kregen rechts-conservatieve gemeenten (het lijkt erop dat linkse

gemeenten niet om vergunning gevraagd hebben), gemeentelijke organen en stichtingen (vanwege de minder democratisch geachte rechtsvorm).

Behalve in Stockholm, zijn er in totaal weinig moeilijkheden geweest met de verdeling van de zendtijden. Er zijn zelfs veel extra-uitzendingen voorgekomen.

Tot 30 juni 1980 mocht kostenloos auteursrechtelijk beschermd materiaal worden gebruikt. In september 1980 kwam er een modelovereenkomst tot stand tussen producenten en eigenaars enerzijds en gebruikers anderzijds.

De Zweedse PTT (Televerket) is verantwoordelijk voor de coördinatie van de uitzendingen en de 16 zenders. Deze hadden aanvankelijk een vermogen van slechts één Watt. De lokale radio in Stockholm had op dat moment reeds 20 Watt vermogen voor het verkrijgen van een goede geluidskwaliteit. Na klachten van het publiek werden in de overige plaatsen de vermogens opgeschroefd tot 10 Watt. Voor het merendeel van de (98) studio's zijn de groeperingen zelf verantwoordelijk. De kosten voor de huur van de zender per jaar bedragen 8000 Zweedse kronen.

De vrijheid van meningsuiting in de buurtradio komt in grote trekken overeen met die van de pers. Ieder programma moet een verantwoordelijke producent hebben. De groepering die zendt moet tevens een eventueel plaatsvervangend producent aanwijzen. Een derde verantwoordelijke persoon is de woordvoerder van de groepering met zendmachtiging. Iedere buurradiouitzending moet bewaard blijven op tape gedurende 6 maanden na de uitzending. Degene die zich gekrenkt voelt door een programma, heeft het recht opnieuw te luisteren naar het opgenomen programma of een afschrift daarvan te ontvangen. Er mag echter geen censuur vooraf gepleegd worden door welke buitenstaande instantie dan ook. Tijdens de experimenten zijn drie programma's

aangeklaagd voor gerechtelijk onderzoek. Eén klacht is ontvankelijk verklaard. Het verbod op reclame heeft tijdens de proefperiode vier keer geleid tot onderzoek naar de commerciële inhoud van de programma's. De zendmachtiging is op grond van de gesignaleerde overtredingen niemand ontnomen.

Ontwikkelingen in de Zweedse politiek ten aanzien van de buurradio na de verkiezingen van september 1982.

In een artikel in Svenska Dagbladet (6 december 1981) schrijft de toenmalige, liberale staatssecretaris voor Onderwijs Bert Levin, dat argumenten tegen de buurradio vooral uit twee hoeken komen: de ene hoek is die der werknemers van de streekradio, de andere hoek is die der sociaal-democraten. De eersten willen de buurradio om zeep helpen omdat zij deze, ten onrechte, als een concurrent zien in plaats van als een aanvulling. De sociaal-democraten deinzend terug voor de revolutionaire gedachte dat afzonderlijke verenigingen geheel zonder controle vanuit de samenleving, op eigen verantwoording, een programma mogen maken en uitzenden. Levin noemt het een belangrijke taak, dergelijke bevoogding te bestrijden.

Jan-Erik Wikström, Minister van Onderwijs in de daaropvolgende conservatieve regering, geeft in een artikel in Svenska Dagbladet (11 december 1982, drie maanden nadat de sociaal-democraten weer in de regering hebben plaatsgenomen) een weergave van de veranderde houding van de sociaal-democraten ten aanzien van de buurradio. De sociaal-democraten nemen nu een minder negatieve opstelling in voor wat betreft de uitbouw. Zij doen dit op grond van het feit dat hun vroegere argumenten (er is geen behoefte aan of belangstelling voor zo'n instelling omdat de Zweedse Nationale Omroep al genoeg doet; slechts de grote, kapitaalkrachtige organisaties zouden buurradiouitzendingen kunnen verzorgen), geen bewijsgrond

vinden in de werkelijkheid. Integendeel: vele ideële vernigingen melden zich aan voor de experimenten. Grote vakbonden en politieke organisaties zouden op grond van hun gewoonte om betaalde krachten in te zetten, de eventuele instandhouding van de werkzaamheden te duur gaan vinden. De voortdurend verbeterende zendactiviteiten van de deelnemende organisaties zorgen voor een relatief goedkope public-relations. Vanwege de lage kosten wordt de buurradio door Wikström dan ook het "STENCIL-APPARAAT VAN DE ETHER" genoemd. De sociaal-democratische minister van Cultuur Bengt Göransson, van de in september 1982 aangetreden sociaal-democratische regering, heeft, in antwoord op een vraag uit het parlement, uitdrukkelijk afstand genomen van de negatieve lijn van zijn partij. Hij zegt te geloven dat er groepen in de samenleving zijn die goed gebruik van de buurradio zullen kunnen maken. Duidelijk in strijd met anderen, zoals de communistische partij (VPK) die momenteel willen dat de regering stopt met de verdere ontwikkeling van de buurradio, beweert deze sociaal-democraat dat de toekomst van de buurradio wordt bepaald door de groepen en personen die met buurradio werken en niet door parlamentsbesluiten of organisaties. Hoewel lichtzinnig geformuleerd, doordat hij het parlement uitschakelt waar het de besluitvorming betreft, kan de uitspraak beschouwd worden als een positieve houding ten aanzien van buurradio. Tegelijkertijd met die uitspraak echter, schrijft Göransson in een regeringsvoorstel dat de uitbouw van de buurradio gemotiveerd dient te worden vanuit de wens om verschillende vormen van verenigingsradio uit te proberen. Dit betekent dat de verenigingen die zich reeds serieus hadden voorbereid op de start van de buurradio en op toestemming wachtten, naar een vroeger stadium (d.w.z. dat van experimenteren met nieuwe technische en programmatische instructies, met nieuwe combinaties van medewer-

kers) dienen terug te keren. Behalve dat zulk een vereiste volgens Wikström ongerijmd is, is dit tevens strijdig met de richtlijnen zoals die in de lente van 1982 door het toenmalige parlement zijn vastgelegd.

De genoemde richtlijnen, opgesteld door Wikström, maakten duidelijk dat de uiteindelijke vormen van de buur-radio nog niet gevonden waren en dat nieuwe ervaringen van invloed moeten zijn op de stellen regelingen. Deze onvolledigheid hoeft en mag volgens hem niet leiden tot de hindernissen die de sociaal-democraat Bengt Göransson in zijn nieuwe voorstel opwerpt daar de technische en administratieve bronnen voor een successieve uitbouw over het hele land aanwezig zijn en de buurradio (als instrument voor een vrije meningsuiting) nodig is en geen gevaar oplevert. Bovendien vereist de buurradio geen hoge kosten en stoort het de regionale radio niet in haar ontwikkeling. Tenslotte is de vrees van de sociaal-democraten, dat de buurradio een ongecontroleerde speakerscorner zou zijn, ongegrond. Volgens Wikström moeten de partijen in het parlement, met uitzondering van de communisten, het eens kunnen worden over verdere uitbouw.

Achtergronden bij de instelling van de allemansradio.⁵⁾

Zoals reeds beschreven werden de experimenten met de buurradio door de sociaaldemocraten en in meerdere mate door de communisten bekritiseerd. Een motie van vier parlamentsleden van de "Centerpartiet", heeft ertoe geleid dat het toenmalige (1979) buurradiocomite de opdracht kreeg om in samenwerking met de Regionale Radio (LRAB) experimenten in te stellen met de zogenaamde allemansradio. Tevens diende het comite de discussie met de SR en de LRAB over allemansradio-experimenten te entameren. Uit dat gezamenlijke overleg vloeide in februari 1981 de start met verenigings- en allemansradio voort. Twee gemeenten: Ljusdal en Ängel-

holm, werden aangewezen als experimenteergebieden.

Op lange termijn heeft de LRAB de volgende plannen: Vele regionale radiostations startten reeds in 1977 enige activiteiten waarbij niet-professionele radiojournalisten op een of andere manier mochten meewerken aan de programmaproductie. Dat was geheel in de geest van de voorstellen die ten grondslag lagen aan het invoeren van regionale omroep en waarvoor ook steeds meer aanhang kwam.

In de lente van 1973 verscheen, als resultaat van een onderzoek, de suggestie te komen tot het scheppen van 36 regionale radiogebieden, waarin de producties aangepast dienden te worden aan het zendgebied. De onderliggende bedoeling was de saamhorigheid binnen dat gebied te versterken en de belangstelling voor de eigen streek te vergroten met behulp van onder andere openbare discussies. Deze suggestie leidde tot een regeringsvoorstel in 1975, waarin groter gewicht werd gehecht aan de betekenis van massamedia voor een democratische samenleving en aan het garanderen van een uitgebreide vrijheid van meningsuiting en aan pluriform programmaanbod. Tevens werd de tweewegcommunicatie benadrukt in die zin, dat de burger (als individu of via groeps-lidmaatschap) zijn stem moet kunnen laten horen.

De taken van de LRAB komen het best tot uitdrukking in de afspraken met de staat, hoewel ook daar slechts impliciet wordt aangeduid dat de LRAB middelen ter beschikking moet stellen aan de gemeenschap. Een groep binnen de LRAB heeft een beleid uitgestippeld tot 1986, wat, via een verbeterde communicatie, moet leiden tot een meer democratische samenleving. Evenals andere media zou de regionale omroep een instrument moeten zijn dat door mensen gebruikt kan worden om zich te oriënteren in de realiteit en om onderlinge communicatie te bevorderen. De burgers moeten toegang krijgen tot het medium: een opleiding hoort hen te leren om te

gaan met het medium als consument en als producent en tenslotte moeten zij invloed kunnen uitoefenen op de ontwikkeling van het medium.

Er zijn een aantal (technische en economische) voorwaarden verbonden aan uitzendingen via de allemansradio: Voor de experimenten in Ljusdal en Ängelholm begonnen, had de LRAB reeds mensen benoemd in de genoemde gebieden. Ten behoeve van de experimenten met de allemansradio werden in iedere plaats nog eens drie personen aangesteld: een journalist, een zogenaamde "mediator" met als taken de contacten met de verenigingen te verzorgen, de planning van de door programma's en een adviserende rol bij de programmaproductie door de verenigingen, en tenslotte is er de technicus.

De financiering wordt verzorgd uit de reserves van de SR. De totale kosten worden geraamd op ongeveer drie miljoen Zweedse kronen voor het eerste jaar: 1,7 miljoen ten behoeve van investeringen, 1,3 miljoen voor de werkzaamheden in de loop van het eerste jaar. De Zweedse PTT heeft in de qua oppervlakte grote gemeente Ljusdal vier nieuwe zenders (met vier verschillende frequenties) geïnstalleerd.

De zes nieuwe personeelsleden dienen zelf producties te maken en daarnaast verenigingen en individuen te helpen bij het maken van een eigen programma. Deze service staat gratis ter beschikking. Een grove schatting van de kosten leert dat een programma van een kwartier ruim 300 kronen kost. Desgevraagd maakte een groot gedeelte van de verenigingen die een programma had vervaardigd, kenbaar dat hun financiële draagkracht hen niet zou toestaan zelf voor de financiering op te komen. Onder de individuen was niemand die de productie van radioprogramma's zou hebben willen betalen. Twee kerkrepresentanten zeiden dat zij eventueel wel in staat zouden zijn geweest voor de kosten op te komen, hoewel een van hen dacht dat

dan liever gekozen werd voor de buurtradiovorm.

Bij de buurtradio komen alle kosten in verband met de productie en het zenden voor rekening van de verenigingen. Deze kosten komen gemiddeld neer op 11.500 kronen voor het eerste jaar. Een vijfde deel heeft zelfs opgegeven geen bedrijfskosten te hebben gehad. De investeringskosten beliepen in datzelfde jaar gemiddeld 16.500 kronen. Wederom een vijfde deel gaf op geen investeringskosten te hebben gemaakt. De kosten per kwartier voor buurtradiowerkzaamheden liggen tussen 10 en 22 kronen.

Deze kosten worden niet gemaakt door verenigingen die de allemansradio gebruiken en zouden door de meesten ook niet gemaakt kunnen worden, als dat zou moeten. Toch zouden nog altijd 36% van alle organisaties die hebben deelgenomen of deelname hadden gepland in de allemansradio meegewerkt hebben in het allemansradioexperiment wanneer deze de vorm en de vereisten zou hebben gekend van de buurtradio, 23% zou dit niet gedaan hebben en 41% vond dat hun kennis over het buurtradiosysteem te gering was om een keuze te kunnen maken. Sportverenigingen en religieuze organisaties waren meer dan andere verenigingstypen geïnteresseerd in het uitproberen van de buurtradio.

In Ängelholm stond men positiever ten aanzien van de buurtradio (43% van verenigingen was voor) dan in Ljusdal (22%).

De hulp die door de verenigingen bij het allemansradioprogramma-maken gewenst wordt, heeft uitsluitend betrekking op de technische redactie van de programma's en niet op de planning of op de journalistieke werkwijze. Dit laatste kan berusten op het hebben van contacten met de vaste medewerkers bij de regionale radio, zonder dat daarbij expliciet om die hulp gevraagd wordt.

Vandaag de dag bedrijven 20 van de

24 regionale stations een of andere vorm van allemansradio.

Onderzoek naar het functioneren van de buurtradio

In Zweden is reeds in ruime mate onderzoek gedaan naar het functioneren van de buurtradio. In opdracht van het buurradiocomitee heeft Lowe Hedman van het Sociologisch Instituut van Uppsala, een survey-onderzoek verricht naar het luistergedrag gedurende de week 14-20 april 1980.⁹⁾ 21 april werd een vragenformulier uitgestuurd met vragen over de uitgezonden programma's. Gedurende twee weken na het einde van de onderzoekswEEK werden de gegevens verzameld. Reeds op 23 april kregen alle aangeschrevenen een "herinneringskaart". Op 25 april volgden nog eens telefooninterviews met hen die nog niet gereageerd hadden.

Het ging hier om een random steekproef onder personen in de leeftijd van 15-70 jaar, uit de populatie in stadsdelen die voor meer dan 50% bestreken worden door de zender (straal van 4-5 km.). Uiteindelijk reageerde 70% van de steekproef.

Een follow-up onderzoek, om te kunnen komen tot een verdergaande bestudering van de regelmatige (d.w.z. minstens eenmaal per week) luisteraars, werd gehouden in de plaatsen Kumla, Piteå en Stockholm.

Een korte samenvatting van de resultaten van het onderzoek:

1) De verdeling van de tijd (het aanbod): de religieuze verbanden maken een kwart uit van het aantal verenigingen, terwijl zij voor de helft van het programma-aanbod staan. Bij de politieke partijen zijn deze cijfers respectievelijk 20% en 5%.

2) Tussen de 22% en 43% van allen die de mogelijkheid hebben te luisteren naar de buurtradio, heeft dit ooit gedaan.

3) Het aandeel regelmatige luisteraars varieert van 9% in Karlstad tot 24% in Stockholm, met als gemiddeld cijfer 15%.

4) De luisterdichtheid van de afzonderlijke programma-onderdelen bedroeg 1-2% van de potentiële luisteraars.

5) De uitzendingen bereiken vooral de leden van de zendende organisaties. De luisterdichtheid onder het grote publiek is beduidend lager dan onder leden van een aan het experiment deelnemende vereniging.

6) In twee van de drie plaatsen van het follow-up onderzoek (Kumla en Piteå) bleek dat het luisteren naar buurtradio meer een primaire activiteit vormde dan het luisteren naar de nationale radio. De derde zender (in Stockholm) werd voornamelijk gebruikt als muziekkanaal en als achtergrondmuziek.

7) De publieksvariabelen: de verdeling naar geslacht, opleiding en beroep week niet af van die bij nationale omroepstudies; voor leeftijd ligt het anders. De buurtradio trekt verhoudingsgewijs meer jongeren en meer ouderen dan de nationale radio; zij luisteren ook het meest naar de buurtradio.

8) Het luisteren naar de buurtradio heeft nauwelijks inbreuk gemaakt op andere mediagewoonten. De regelmatige luisteraars zijn over het algemeen, meer dan de niet-regelmatige luisteraars, grootgebruikers van de nationale en de streekradio.

9) Vele onderzochten wilden geen algemene beoordeling geven van het aanbod ten tijde van het onderzoek. Voorzover wel beoordelingen zijn gegeven, zijn deze overwegend positief van aard. Kritiek richt zich voornamelijk op de religieuze dominantie in het programma-aanbod; zelfs bij de leden van de kerken.

10) De (mondelijke) steun van het potentiële publiek aan de buurtradio in de huidige vorm, is minder dan door de onderzoekers verwacht werd en bedraagt 19%. Voor de groep regelmatige luisteraars is dit 65%. Het buurtradio-idee wordt gesteund door anderen, onder de voorwaarde dat men de vorm ervan verandert in de zin van toename van het zendbereik, toename van de deelnamemogelijkheden en

het regelen van de uitzendingen onder het bewind van de regionale en nationale omroepen. In totaal wil 33% van alle luisteraars de buurtradio in de huidige of een andere vorm handhaven. Voor regelmatige luisteraars is dit percentage 86%.

Of de buurtradio succes heeft gehad of niet kon op het moment van studie niet met volle zekerheid gezegd worden. Op zich is een bepaalde luisterdichtheid volgens de onderzoekers, in dit soort onderzoek, nog geen aanduiding voor mate van succes. Een antwoord geven is moeilijk omdat een vergelijking niet goed mogelijk is, vanwege bijv. de andere eisen ten aanzien van de inhoud (bij buurtradio speelt niet de eis van een gebalanseerde inhoud, hoor en wederhoor, en de eis van objectiviteit).

De woordvoerders van de deelnemende verenigingen verklaarden dat de lage luisterdichtheid per programma-onderdeel, hen er niet van weerhield door te gaan met het zenden. Als redenen gaven zij de onmogelijkheid aan van vergelijking met andere kanalen, de korte experimenteerperiode, de noodzaak voor de potentiële luisteraars om het radiotoestel om te schakelen op de juiste frequentie en het probleem van het zich presenteren op de markt. De representanten van de overige (massa)media menen dat de cijfers te laag zijn om de experimenten te continueren.

Onderzoek naar het functioneren van de allemansradio-experimenten 7)

Frequentie

Uit een onderzoek naar de allemansradio-experimenten in genoemde plaatsen Ängelholm en Ljusdal (uitgevoerd door Lowe Hedman), blijkt dat 1) de meeste verenigingen in Ljusdal, die willen deelnemen in de allemansradio, dit slechts eenmaal per kwartaal willen, 2) slechts 2% van de verenigingen in Ljusdal iedere week wil zenden te-

gen in Ängelholm 8%.

Voor de vergelijking: bij de buurtradio wordt de deelnemende groeperingen minstens 15 minuten per week aan zendtijd toebedeeld. 80% van de verenigingen zendt slechts eenmaal per week. In april 1980 was het gros van de buurtradioprogramma's niet langer dan 30 minuten. Weinig programma's waren langer dan een uur.

Een allemansradioprogramma samenstellen van 15 minuten (per week) is voor veel verenigingen een zware opgave. Dit is misschien de reden dat meerdere verenigingen niet de volle zendtijd die hen ter beschikking stond hebben besteed. Bij de religieuze verenigingen kwam een zendfrequentie van een maal per maand het meest voor; 20% van de religieuze verenigingen wilden wel elke week uitzendingen verzorgen.

Opvallend was dat de meerderheid van de religieuze verenigingen een voorkeur had voor een zendtijd van 11-20 minuten bij de allemansradio, terwijl zij bij de buurtradio toch horen tot de organisaties die vaak langer dan 15 min/week zenden. Het waren bovendien vooral de religieuze groeperingen die belangstelling toonden voor vaste uitzendtijden.

Het blijkt dat een buurtradiomodel slechts past bij een bepaald type verenigingen, voornamelijk de kerkelijke. De andere verenigingen vinden het produceren van een wekelijks radio-programma te veeleisend, door hen wordt dan ook een grotere flexibiliteit gewenst dan de buurtradio kan bieden.

Reikwijdte

Vele buurtradio-zendende verenigingen zijn ontevreden over de geldende reikwijdte (4-5 km), waarschijnlijk omdat de nu bereikte grens niet overeenstemt met het bereik van de verenigingen zelf (de hele gemeente). Volgens hen zouden de zenders een groter gebied dekken en op zijn minst een hele gemeente. Dat laatste is nu slechts het

geval in twee van de 16 experimenterplaatsen.

Behalve dat de streekradio op zijn minst dat gebied moet bereiken dat administratief en politiek en gezien de reikwijdte van de verenigingen een eenheid vormt, zal datzelfde gebied ook weer niet groter mogen zijn dan die eenheid. Op die wijze wordt een "natuurlijke eenheid" bevestigd wat zou moeten leiden tot een grotere saamhorigheid, terwijl tevens (door de geringe afstand) voor de mensen de mogelijkheid bestaat op het programma-aanbod invloed uit te oefenen.

Uit het onderzoek blijkt ook dat het grote publiek, meer dan verenigingsleden, het van belang vindt dat de programma's een regionaal karakter dragen. 72% van het publiek vond het verder van belang dat verenigingen betere mogelijkheden krijgen om zich publiekelijk te uiten.

De onderzoeker Hedman komt ten aanzien van de reikwijdte van zenders tot een tweetal conclusies: 1) vooral dient rekening te worden gehouden met de eenheid op economisch en geografisch gebied, 2) de gemeentegrenzen zouden niet overschreden moeten worden, ook al levert dit technische problemen oh.

Motieven

De motieven van de verenigingen voor deelname in de streekradiowerkzaamheden komen vaak voort uit een zuivere informeerbehoefte die niet of slechts in mindere mate via andere kanalen bevredigd kan worden. Vele minderheidsgroeperingen, die grote interesse hebben getoond voor deelname in de buurradio-experimenten zouden eigenlijk het hele land willen bereiken. Hun motieven wijken af van die van andere verenigingen: zij willen hun taalgroep geïnformeerd houden over de Zweedse samenleving, over het land van herkomst en over het algemeen informatie geven die in het geheel niet van regionaal karakter is. Zij komen niet aan bod bij de SR of de LRAB, hebben van huis uit een radio-

luistertraditie en hebben soms grote moeilijkheden met het lezen van de gedrukte, Zweedse informatie. Trouwens zelfs uitwisseling van programma's tussen buurradiostations zou hen nog niet tevreden kunnen stellen in hun behoefte aan informatie.

Onpartijdigheid en objectiviteit

De eisen onpartijdigheid en objectiviteit, gesteld aan regionale omroepen, hebben in samenhang met de allemansradio tot enkele problemen geleid. Ze houden namelijk in dat de journalisten en de "mediatoren" van de regionale radio het laatste beslissingsrecht hebben over de uiteindelijk uit te zenden programma's.

In de twee experimenterplaatsen, Ljusdal en Ängelholm, is enige beïnvloeding van de zijde van het personeel nog niet vastgesteld door de meewerkende verenigingen en het publiek. Geen van de producenten die geïnterviewd zijn, verwacht dat sturing van personeelszijde in de toekomst serieuze problemen zou kunnen geven, als het dan gaat om de personen met wie ze nu samenwerken. Zou dat laatste niet het geval zijn dan bestaat er volgens representanten van kerkelijke organisaties een zeker risico voor sturing. Hiermee wordt bedoeld dat de samenwerking tussen de (kerkelijke) organisaties en het personeel thans naar behoren verloopt.

Het is vooral van religieuze organisaties dat de allemansradioredacties in de toekomst eisen kunnen verwachten voor wat betreft veranderingen in de huidige werkzaamheden; zoals bijv. langere zendtijden en het mogen uitzenden op bepaalde dagen en op bepaalde tijden. Deze eisen worden mede gevoed vanuit de mogelijkheid in de toekomst van de buurradio gebruik te kunnen maken.

Als de buurradio-werkzaamheden in de toekomst aangepast zullen worden aan de ethische regels die in overeenstemming zijn met die, welke reeds bestaan bij andere media, zal een inpassing van de buurradio in de LRAB

Een schematische weergave van verschillen en overeenkomsten tussen buurtradio en allemansradio ziet er als volgt uit:

BUURTRADIO

- 1) klein zendbereik: straal 4-5 km
- 2) formele en juridische verantwoordelijkheid bij de zendende verenigingen
- 3) geen toegang voor individuen; zendrechtverlening aan verenigingen onder stricte voorwaarden
- 4) vaste zendtijden op basis van wekelijkse of tweewekelijkse zendtijd-
- 5) kosten voor de zendende vereniging: tussen 10 en 22 kronen/kwartier zendtijd (gemiddelden naar plaats)
- 6) geen eisen v.w.b. objectiviteit en onpartijdigheid
- 7) geen sponsoring en geen commerciële reclame
- 8) wettelijke regelingen tegen inbreuk op rassendiscriminatie en persoonlijke integriteit
- 9) technische hulp niet aanwezig

N.B.

- 10) voornamelijk steun van de liberale partijen

(met al haar eigen formele regels), eventueel kunnen plaatsvinden. Eer zal dan, volgens Hedman, een inkrimping van het aanbod aan buurradio-programma's gaan optreden.

SLOT

Omdat in Zweden buurtradio en streekradio kort na elkaar zijn ingevoerd kon er weinig sprake zijn van een bestaande omroepstructuur op regionaal nivo die bedreigd werden door invoering van buurtradio. Toch heeft het parlementaire debat zich afgespeeld in een sfeer alsof er een keuze gemaakt zou moeten worden tussen of de ene of de andere vorm van kleinschalige omroep. Tot een dergelijke keuze heeft het (nog) niet hoeven komen.

ALLEMANSRADIO

- ongeveer provinciale dekking
- verantwoordelijkheid bij de LRAB

- zowel groepen als individuen krijgen toegang

- zendtijd op aanvraag; in principe eenmalig

- kosten liggen bij de LRAB: ruim 300 kronen/kwartier

- eisen overeenkomend met die van de reguliere streekradio
- idem

- idem

- voortdurende aanwezigheid van technisch personeel van de LRAB

- steun van de linkse partijen

Een paar van de overwegingen die daarbij gespeeld hebben zijn mogelijk-kerwijze ook voor de Nederlandse situatie relevant.

Buurtradio kent een financiële basis waarbij nauwelijks een beroep op de staatskas gedaan wordt; er is gekozen voor radio, met een gering zendbereik, waardoor het voor deelnemende verenigingen en organisaties zeer goed mogelijk is zelf voor de productiekosten op te komen.

Hoewel de invoering van allemansradio bij de regionale omroep aanvankelijk de indruk wekte als vervanging van buurtradio te willen gaan dienen komt uit de onderzoeken naar voren dat buurtradio en allemansradio meer in elkaars verlengde liggen dan dat ze elkaar vervangen. Sommige groeperingen die met buurtradio beginnen

stappen over naar allemansradio, andere vinden zich met buurtradio adequaat bediend terwijl weer andere groeperingen via allemansradio een publiek aanspreken dat de lokale grenzen overschrijdt.

Dat het daarbij om meer gaat dan de uitbreiding van het bereik dient ook gememoreerd; het gaat om het aanspreken van een eenheid die in het ene geval op lokaal of sub-lokaal nivo, in het andere geval op regionaal nivo ligt.

Belangrijk is het inzicht dat buurtradio

en streekradio eerder in elkaars ver- lengde liggen dan dat ze elkaar ver- vangen. Voorwaarde daarvoor is dan wel dat streekradio zich ook openstelt voor initiatieven van groeperingen en verenigingen. Zulks zou er ook in Ne- derland toe moeten leiden dat in de discussie over lokale en regionale om- roep aan lokale etherradio een minder grote bedreiging voor de regionale omroep wordt toegekend dan dat dit "stencilapparaat van de ether" in wer- kelijkheid inhoudt.

NOTEN

1. Voor gegevens over de beginperiode van buurt- en streekradio in Zweden zie: BOETHIUS, M., Lokalradio in Schweden - nach drei Jahren auf sicheren Basis, *Media Perspektiven*, 8/80, blz. 561-567
SWEDBORG, B., SVARD, S., *Neighbourhood radio and community video in Sweden*, Strasbourg, Council of Europe, 1978 DECS/DS (7B)70. NÄRRADIO, *Summary of the Swedish Neighbourhood Radio Committee-proposal to the Minister of Education*, maart 1981.
2. Deze beschrijving van de voorgeschiedenis is ontleend aan: HEDMAN, L., *Lokal närradio eller nära lokalradio*, Uppsala, Universiteit van Uppsala, feb. 1982.
3. *Utbildningsdepartementet Pressmeddelande. Närradio får fastare former*, Stockholm, Utbildningsdepar- tementet, 8 maart 1982.
4. HEDMAN, L. I *Närradio och dess lyssnare, en undersökning avseende vecka 16, utförd på uppdrag av Närradiokommittén av Lowe Hedman*, Stockholm, Utbildningsdepartementet, 1980.
5. HEDMAN, L., o.c. feb. 1982.
6. HEDMAN, L., o.c. 1980.
7. HEDMAN, L., o.c. feb. 1982.

Inleiding

Aan beschouwingen over kleinschalige omroepactiviteiten in de ruimste zin van het woord ligt doorgaans een tweetal misvattingen ten grondslag. Ten onrechte wordt verondersteld, dat de ontwikkeling van kleinschalige omroepvormen zich allereerst gemanifesteerd heeft bij het medium televisie, in het bijzonder het overbrengen van lokaal geproduceerde televisieprogramma's via lokale kabelnetten;¹⁾ op grond hiervan wordt het programma van de *Stichting Wijk TV Woensel* op 12 oktober 1971 als het eerste lokale kabelprogramma in Nederland bestempeld.²⁾

Op de tweede plaats gaat men er veelal impliciet van uit, dat lokale omroep de meest kleinschalige vorm is en blijven activiteiten van beperktere omvang geheel buiten beschouwing. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, dat de – in dit verband opmerkelijke – titel *Samenhangend mediabeleid* heeft meegekregen.³⁾

Geschiedenis

Het ontstaan van kleinschalige omroepvormen hangt samen met de ontwikkeling van de radiodistributie. Het is de draadloze radio-omroep geweest, die vanaf 1924 heeft geleid tot het aanleggen van kabelnetten ten behoeve van het doorgeven van via de ether ontvangen radioprogramma's.⁴⁾ Deze radiodistributie-inrichtingen maakten het technisch mogelijk om programma's over te brengen, die niet via de ether werden ontvangen. De eerste, voorlopige regeling van de aanleg en het gebruik van deze inrichtingen werd in november 1927 getroffen, in afwachting van de wijziging van de Telegraaf- en Telefoonwet 1904

(*Stb.* 7) en het daarbij behorende Radioreglement 1930 (*Stb.* 159).⁵⁾

Het restrictieve beleid van de overheid doet sterk denken aan dat met betrekking tot centrale antenne-inrichtingen (CAIN) een halve eeuw later. De doorgifte van buitenlandse programma's was in 1927 nog verboden, evenals het gebruik van een microfoon. Maar in 1928 konden de exploitanten van radiodistributie-inrichtingen toestemming verkrijgen voor het opstellen van een eigen microfoon, zij het slechts voor het doen van zakelijke mededelingen aan de abonnees, en voor het – alleen bij zenderstoring en dan nog niet langer dan één kwartier – uitzenden van eigen grammofoonplaten; de doorgifte van buitenlandse stations was onder bepaalde voorwaarden vanaf 1932 toegestaan. "In 1935 kregen de centrales een machtiging tot het uitzenden, één uur per dag, van een eigen grammofoonplatenuurlijk, dat zich in een zeer grote populariteit mocht verheugen, niet alleen om het programma, maar ook, zoals bleek, uit het feit zelf, dat dit een stukje lokale, 'eigen', omroep was. Ook dit programma werd door den centralehouder aangekondigd".⁶⁾ Maar liefst 654 exploitanten waren in 1939 in het bezit van een draadomroepmachtiging voor het dagelijks van 19.00 tot 20.00 uur (uitgezonderd zon- en feestdagen) uitzenden van een eigen, goedgekeurd grammofoonplatenrepertoire; hiervoor diende dan wel een derde programmaalijn te worden gebruikt, daar de doorgifte van omroepprogramma's natuurlijk moest doorgaan.⁷⁾

Een jaar later kwam een einde aan de lokale draadomroep. In januari 1940 werden de microfoons verzegeld met het oog op eventuele indringers,⁸⁾ terwijl in december 1940 alle gemeentelijke en particuliere radiodistributie-inrichtingen werden genaast en de PTT

met de exploitatie van de radiodistributie werd belast.⁹⁾

Telefoonradio

Op 6 april 1926 kreeg de Gemeente 's-Gravenhage toestemming voor een bijzondere vorm van radiodistributie en draadomroep. Het relatief geringe gebruik van telefoonaansluitingen bracht de gemeentelijke telefoon-dienst ertoe met ingang van 1 november 1926 programma's langs geleidingen en lijnen van het telefoonnet te distribueren.¹⁰⁾ Kort daarop werd de *Haagsche Telefoon Radio Vereeniging* opgericht (februari 1927), die 10 jaar lang lokale programma's zou verzorgen. Een conflict met de landelijke omroepen over het auteursrecht op programmagegevens leidde in 1936 niet alleen tot een publicatieverbod van de *Haagsche Telefoon-Radio-Gids*, maar door het wegvallen van deze bron van inkomsten ook tot de opheffing van de vereniging.¹¹⁾

Door het bijzondere karakter van het kabelnet was de voorlopige regeling van de radiodistributie uit 1927 niet van toepassing. Het verbod om gebruik te maken van een microfoon gold derhalve niet voor de telefoondienst en ook buitenlandse programma's mochten worden doorgegeven.¹²⁾ Op grond van het Radioreglement werd de Gemeente 's-Gravenhage op 10 maart 1931 een voorlopige draadomroepmachtiging verleend. Een definitieve regeling van de draadomroep was in 1940 nog niet gereed.¹³⁾

Naast de draadomroepmachtiging verkeeg de gemeente op 23 april 1932 – evenals andere exploitanten van radiodistributie-inrichtingen – een definitieve machtiging voor radiodistributie.¹⁴⁾ Zij had op dit terrein overigens geenszins een monopoliepositie; in 1933 waren niet minder dan 34 particuliere exploitanten naast het gemeentelijke distributiebedrijf werkzaam. Van de 51.587 radiodistributieaansluitingen eind 1935 nam de Haagse gemeentelijke telefoondienst er 6.145 voor zijn rekening.¹⁵⁾

Kerktelefoon

Tot nu toe is hier slechts aandacht besteed aan kleinschalige omroepactiviteiten, die voor het aanbreken van het televisietijdperk reeds verdwenen waren. Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat deze bij bestudering van de ontwikkeling van de lokale omroep en wat daaraan voorafging veelal over het hoofd worden gezien. Niet alle 'omroepachtige' toepassingen uit de beginperiode zijn verdwenen, maar alleen zeer kleinschalige activiteiten hebben zich onopgemerkt kunnen handhaven. Hierbij wordt met name gedacht aan *ziekenomroep* en *kerktelefonie*.

Het verschijnsel 'kerktelefonie' is ouder dan de draadloze radio-omroep. Reeds in 1914 werd een machtiging ex art. 3 T en T wet verleend voor een particuliere telefoon tussen de kerk en een perceel in Zetten.¹⁶⁾ Elders wordt het jaar 1915 genoemd, toen in Bunschoten een draadverbinding tot stand werd gebracht tussen een kerkgebouw en de woning van ene mejuffrouw Van der Kalk, die niet in staat was de kerkdiensten zelf bij te wonen.¹⁷⁾ Op verschillende plaatsen zijn tussen 1914 en 1924 dergelijke op zichzelf staande verbindingen aangebracht. Op 4 november 1924 kreeg de Gereformeerde Kerk te Maassluis toestemming om proeven te nemen met telefoonverbindingen naar enkele zieken, opdat de mogelijkheid van een meer uitgebreid kerktelefoonnet zou worden onderzocht; de eerste kerk die van de diensten van de Rijkstelefoon gebruik maakte, was de Gereformeerde Kerk te Urk (februari 1925). Aan het einde van 1925 beschikten reeds 23 kerken over een (officiële) kerktelefoon, welke aantal in 1929 tot 100 was geklommen; medio 1930 werd het aantal geschat op ongeveer 200.¹⁸⁾

Ziekenomroep

Kerktelefoonnetten dienen om personen in de gelegenheid te stellen godsdienstoefeningen, welke in een bepaald kerkgebouw worden gehouden,

in hun woningen te beluisteren. Bij kerktelefoon, ook wel ziekentelefoon genoemd, gaat het dus in de eerste plaats om *thuiswonende* zieken en bejaarden.

De ziekenomroep, tegenwoordig aangeduid met de term 'huisomroep', richt zich daarentegen op hen die in *instellingen* verblijven. Van zieken- of huisomroep is sprake, wanneer speciale programma's voor de intramurale zieken, bejaarden etc., – ook nu nog meestal radioprogramma's – via een (beperkt) kabelnet worden overgebracht; het betreft hier dus een kleinschalige vorm van draadomroep in de ruimste zin van het woord.

Over de vroegste geschiedenis van de ziekenomroep en over het ontstaan van huisomroepen is door het kleinschalige karakter zeer weinig bekend. Het lijkt aannemelijk te veronderstellen, dat dergelijke speciale programma's gemaakt werden, nadat de instellingen vanaf ± 1925 overgingen tot het intern distribueren van via de ether ontvangen radioprogramma's. Ook moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat de huisomroepen hun ontstaan danken aan het draaien van grammofoonplaten op ziekenzalen met ter plaatse gegeven mondelinge toelichtingen in de jaren '30. Vast staat dat het ziekenomroepwerk in zijn huidige vorm in ieder geval tegen het einde van de jaren '40 reeds bestond.¹⁹⁾

Omdat instellingen al in een zeer vroeg stadium op kerktelefoonnetten werden aangesloten, is een duidelijke scheiding tussen kerktelefonie en ziekenomroep in die beginperiode niet te trekken. Zo telde bijvoorbeeld het kerktelefoonnet in Rotterdam op 1 juli 1930 in totaal 73 aangesloten percelen, waaronder het Tehuis voor Ouden van Dagen en Ziekenhuis *Eudokia*; binnen dit ziekenhuis diende hetzelfde kabelnet: "1° voor distributie van Radio; 2° voor luidsprekerontvangst der predikatiën uit de Bergsingelkerk in de stichtingskapel; 3° voor hoofdtelefoonontvangst van deze preeken aan 338 verschillende bedden op verscheide-

ne zalen; en 4° voor de distributie van de preek in de kapel (elken Woensdagavond) naar diezelfde bedden".²⁰⁾ Ondanks het 'beperkte' programma-aanbod moeten de toepassingen onder 3° en 4° zeker als een vorm van ziekenomroep worden beschouwd.

Bloemendaal

Nederland kent één draadloze kerktelefoon: *Radio Bloemendaal*. De 'lokale' zender Bloemendaal, die aanvankelijk een vermogen had van 100 Watt (thans 50 Watt), verzorgt nog steeds iedere zondagmorgen en -middag een programma dat uitsluitend (?) uit kerkdiensten bestaat.

Reeds op 14 juni 1924 werd aan de Raad van de Gereformeerde Kerk te Bloemendaal een machtiging ex art. 3 T en T wet uitgereikt. De uitzendingen vielen geheel buiten de Nederlandse radio-omroep, zoals deze werd geregeld in – het in 1928 aan de wet toegevoegde²¹⁾ – art. 3ter en de daarop berustende uitvoeringsmaatregelen.

Ook de Radio-Omroep-Zenderwet 1935 (*Stb.* 403) is niet van toepassing op de zender Bloemendaal;²²⁾ op vragen uit de Tweede Kamer bij de behandeling van deze wet antwoordde de Regering, dat "met het oog op het historisch geworden deze kerkzender als uitzondering naast de zenders der NOZEMA bestaanbaar" zou blijven "zoolang deze (kerkzender) althans het karakter van een 'draadloze kerktelefoon' blijft behouden".²³⁾

Cijfers

Het televisietijdperk heeft geenszins geleid tot het verdwijnen van de ziekenomroep en de kerktelefonie. Uit tabel 1 blijkt, dat het aantal aansluitingen op kerktelefoonnetten sedert 1960 een gestage groei heeft doorgemaakt (over de jaren voor 1960 zijn geen cijfers beschikbaar).

In de periode 1960-1980 blijkt het aantal aansluitingen bijna te zijn verviervoudigd. Ook het aantal verschillende kerktelefoonnetten is in de loop der tijd

Tabel 1: aantal aansluitingen op kerktelefoonnetten¹ per 31 december (1960 = 100)

	abs.	rel.
	x 1000	
1960	8.8	100
1965	14.0	159
1970	21.0	239
1975	31.3	356
1980 ²	42.0	477

1. Bron: PTT CA S en B. in: Schuilenga, J.H., et al., *Honderd jaar telefoon; Geschiedenis van de openbare telefonie in Nederland 1881-1981*. 's-Gravenhage, PTT Telecommunicatie, 1981, p. 95.
2. Voorlopig cijfer.

gegroeid; het lag in 1980 rond de 1.700.²⁴) Op 1 januari 1980 telde Nederland 811 gemeenten,²⁵) zodat in een groot aantal plaatsen meer dan één kerktelefoonnet in gebruik moet zijn.

Bij het verzamelen van statistische gegevens over het verschijnsel 'ziekenomroep' stuit men op de moeilijkheid, dat voor de aanleg en het gebruik van kabelnetten die beperkt blijven tot één instelling geen machtiging vereist is, tenzij deze "in, op of boven openbare gronden worden of zijn aangelegd dan wel tegen betaling in gebruik worden gegeven".²⁶) Ruim 50 huisomroepen blijken in 1980 in het bezit te zijn van een machtiging voor het gebruik van een ziekenomroepinrichting, een op grond van art. 3sexies, lid 3, T en T wet aangewezen draadomroepinrichting van bijzondere aard of geringe omvang.²⁷) Dit geeft een nogal vertekend beeld van het werkelijke aantal huisomroepen. Thans zijn ± 200 omroepen lid van de *Vereniging ZON*, de in 1977 opgerichte vereniging van zieken-, bejaarden- en andere huisomroepen in Nederland. Daarnaast zijn er naar schatting nog enkele tientallen organisaties en groepen van mensen die zich met huisomroepactiviteiten bezighouden, maar die niet zijn aangesloten bij de *Vereniging ZON*.

In 1980 werd onder de 176 leden van de *Vereniging ZON* een enquête ge-

houden (response 80,7%), waaraan de onderstaande gegevens zijn ontleend.

Tabel 2. start van activiteiten ZON-leden (1980)¹

	abs.	%
voor 1955	4	2,8
1955 t/m 1959	15	10,6
1960 t/m 1964	18	12,7
1965 t/m 1969	37	26,1
1970 t/m 1974	33	23,2
vanaf 1975	34	23,9
onbekend	1	0,7
totaal	142	100,0

1. Jaar van oprichting van de huisomroep, resp. jaar waarin de eerste uitzending plaatsvond.
Bron: Essers, R., *Voor de draad ermee! Inventarisatie van gegevens met betrekking tot huisomroepen*. Hilversum, Vereniging ZON, 1981, p. 63.

De oudste, nog bestaande huisomroep is waarschijnlijk *Radio Instuif* (Amersfoort), die in 1943 zou zijn begonnen met zijn werkzaamheden. Naast gegevens over de niet-leden ontbreken cijfers over het aantal opgeheven huisomroepen, zodat geen conclusies getrokken kunnen worden ten aanzien van de groei van het aantal huisomroepen in Nederland.²⁸)

Door extrapolatie zijn gegevens verkregen over het bereik van de in 1980 bij de *Vereniging ZON* aangesloten huisomroepen. In 71,5% van de 239 ziekenhuizen in Nederland blijkt een huisomroep werkzaam te zijn, tegen 17,1% van de 1633 bejaardenoorden; het totaal aantal instellingen, waaronder ook verpleeginrichtingen, psychiatrische inrichtingen en inrichtingen voor zwakzinnigen, ligt boven de 600.²⁹) Van het aantal huisomroepen heeft ongeveer twee derde een werkterrein, dat bestaat uit meer dan één instelling; het gemiddelde aantal instellingen per omroep in 1980 is 3,76 (standaarddeviatie 3,37). Ruim de helft is actief in drie of meer instellingen en er zijn zelfs enkele omroepen, die 15 of meer instellingen van een 'huisomroepprogramma' voorzien.³⁰)

Tabel 3: aantal bedden in instellingen ¹

	totaal ²		instellingen met huisomroep abs. ³	%-tot.
	x 1000	x 1000		
ziekenhuizen	73,8	51,6	69,9	
bejaardenoorden	146,0	33,8	23,2	
verpleeginrichtingen	45,4	20,7	45,6	
psychiatrische inrichtingen	24,8	9,6	38,7	
inrichtingen voor zwakzinnigen	28,7	7,4	25,8	
totaal	318,7	123,1	38,6	

1. Het aantal bedden is gelijk aan het maximum aantal personen dat in de instellingen kan verblijven (exclusief personeelsleden); het maximum aantal ontvangers is gelijk aan het aantal bedden in instellingen met een huisomroep.

Bron: Essers, R., *Voor de draad er mee! Inventarisatie van gegevens met betrekking tot huisomroepen*, Hilversum, Vereniging ZON, 1981, p. 73.

2. Bron: Centraal Bureau voor de statistiek, *Statistisch zakboek 1980*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1980, p. 60 (alle categorieën behalve bejaardenoorden, voorlopig cijfer voor 1979) en p. 335 (bejaardenoorden, situatie per 31 december 1977).

3. De cijfers hebben betrekking op 176 huisomroepen die in 1980 bij de Vereniging ZON zijn aangesloten.

Indien rekening wordt gehouden met het bezettingspercentage voor de diverse categorieën instellingen, dan blijkt dat – nog afgezien van de \pm 138.000 personeelsleden – dagelijks zo'n 111.000 personen in een instelling met een huisomroep verblijven. Door de relatief korte verblijfsduur in ziekenhuizen is het aantal potentiële ontvangers gedurende een jaar aanmerkelijk groter; dit aantal wordt geschat op ruim 1,2 miljoen.³¹⁾

Omroep

De vraag of er bij ziekenomroep en kerktelefonie wel sprake is van omroep, zal hier allereerst vanuit juridisch oogpunt worden bekeken. De Omroepwet (*Stb.* 1967, 176) vormt daarbij een weinig gelukkig uitgangspunt. Zolang de wijziging van de begrippen 'draadomroepinrichting(en)' en 'uitzending' bij de Wet van 1 september

1978 (*Stb.* 665) niet in werking is getreden, moet deze vraag ontkennend beantwoord worden. Voorlopig vallen dus nog alle kleinschalige omroepactiviteiten, waarbij programma's door middel van de thans in gebruik zijnde kabelnetten worden overgebracht, *niet* onder het begrip 'omroep' in art. 1 van de Omroepwet; slechts enkele artikelen van deze wet, waaronder de artt. 47 en 48, zijn op grond van bepalingen elders van overeenkomstige toepassing.³²⁾

Te zijner tijd zullen deze omroepactiviteiten, waarbij gebruik gemaakt wordt van een draadomroepinrichting, ook daadwerkelijk onder de Omroepwet vallen. Lokale (kabel)omroep mag daarmee dan ook in juridische zin een volwaardige vorm van omroep zijn geworden, ten aanzien van ziekenomroep en kerktelefonie doen zich enkele complicaties voor. Deze houden verband met de vraag of in zo'n geval sprake is van het gebruik van een draadomroepinrichting, als omschreven in art. 1, lid 1 onder f, T en T wet: "Deze wet verstaat (...) onder 'draadomroepinrichting' elke inrichting of onderdeel van een inrichting, bestemd tot het langs lijnen of geleidingen in enigerlei vorm doorgeven of overbrengen van programma's van woord-, toon- of beeldinhoud naar een of meer bij anderen in gebruik zijnde gronden, woningen dan wel niet tot woning dienende gebouwen of gedeelten van gebouwen". Daaronder zijn niet alleen de gemeenschappelijke en centrale antenne-inrichtingen (GAIN, CAIN) begrepen, maar ook de desbetreffende gedeelten van het – met het telefoonnet geïntegreerde – telecommunicatienet van de PTT.³³⁾

Verschillende inrichtingen

Hierboven is reeds gesignaleerd, dat niet alle huisomroepen gebruik maken van een zelfde type (draadomroep)inrichting. Zo beschikt slechts 31,0% van de ZON-leden in 1980 over een ziekenomroepinrichting: een draadomroepinrichting van bijzondere aard

of geringe omvang ex art. 3*sexies*, lid 3, T en T wet, bestemd voor het overbrengen van speciaal daartoe samengestelde programma's van een studio naar een of meer via lijnen of geleidingen aangesloten ziekenhuizen, verpleeginrichtingen of bejaardenoorden.³⁴) Het gemiddelde aantal instellingen per huisomroep voor de categorie van ZON-leden die in het bezit zijn van een machtiging voor ziekenomroepinrichtingen, is 5,07 (standaarddeviatie 2,94).³⁵) Zij nemen naar schatting 40% van het totaal aantal instellingen waarin een huisomroep actief is, voor hun rekening.

De overige huisomroepen maken gebruik van de in art. 3, lid 2 onder *b*, van de T en T wet bedoelde inrichtingen: "(...) niet zijnde al dan niet voor het openbaar verkeer bestemde telegrafen en telefonen of draadomroepinrichtingen, doch niettemin bestemd voor het door middel van lijnen of geleidingen in enigerlei vorm doorgeven of overbrengen van klanken, beelden, tekens, seinen of andere mededelingen". Indien een andere dan een draadomroepinrichting (ziekenomroepinrichting) wordt gebruikt, zal ook na bovengenoemde wijziging van de Omroepwet geen sprake zijn van omroep in juridische zin. Het cruciale verschil wordt gevormd door de plaats van de studio; is een huisomroep werkzaam in een instelling waarbinnen ook de studio ligt, dan worden de programma's niet overgebracht "naar een of meer bij anderen in gebruik zijnde gronden" etc., met andere woorden, valt de desbetreffende inrichting buiten het wettelijke begrip 'draadomroepinrichting'.³⁶)

Kerktelefoonnetten

Voldoen zieken- of huisomroepen per 'definitie' aan de programma-eis, bij het overbrengen van uitsluitend kerkdiensten naar thuiswonende zieken, bejaarden etcetera zou hieraan kunnen worden getwijfeld. Het is echter onjuist om bij de beoordeling daarvan aan inhoudelijke aspecten een door-

slaggevende betekenis toe te kennen. Bovendien wordt ook hetgeen door de Tweede Kamer met gebruikmaking van het openbare telefoonnet wordt overgebracht, bestaande uit een weergave van het in haar openbare vergaderingen en openbare commissievergaderingen verhandelde, als *programma* bestempeld.³⁷)

Kerktelefoonnetten onderscheiden zich slechts op enkele, ondergeschikte punten van ziekenomroepinrichtingen: (1) in plaats van uit een studio worden de 'programma's' overgebracht vanuit een kerkgebouw, en (2) naast instellingen mogen ook andere percelen, die als woning dienen, op de inrichting worden aangesloten. Ook op grond hiervan moet de conclusie getrokken worden, dat kerktelefoonnetten evenals ziekenomroepinrichtingen vallen onder art. 3*sexies* T en T wet, hetwelk sedert 1969 geheel gewijzigd is aan draadomroepinrichtingen.³⁸) Tot op heden zijn kerktelefoonnetten echter nog steeds niet aangewezen als draadomroepinrichtingen van bijzondere aard of geringe omvang (art. 3*sexies*, lid 3); oorzaak hiervan is het feit, dat het overleg over de machtigingsvoorwaarden tussen de PTT en het Ministerie van WVC (CRM) nog niet is afgerond.

Inrichtingen die bij de wetswijziging in 1969 buiten de omschrijving van het begrip 'draadomroep' zijn komen te vallen, in vergelijking tot het oude begrip 'omroepdistributie',³⁹) zijn met de niet voor het openbaar verkeer bestemde telegrafen en telefonen onder gebracht in art. 3, lid 2, van de T en T wet.⁴⁰) Het is daarom zeer verwonderlijk, dat ook de machtigingen voor het gebruik van kerktelefonen die thans door de Minister van Verkeer en Waterstaat worden verstrekt,⁴¹) verwijzen naar art. 3 in plaats van naar art. 3*sexies* van de wet. Vóór bovengenoemde wetswijziging werden de machtigingen terecht verleend op grond van art. 3*ter*, dat onder meer bepalingen bevatte inzake omroepdistributie (inrichtingen). Het is niet duidelijk welke redenering aan de huidige gang

van zaken ten grondslag ligt. Zolang de machtigingen echter niet zijn gebaseerd op art. 3*saxis* van de T en T wet en de wijzigingen van de Omroepwet niet in werking zijn getreden,⁴²⁾ is ook kerkteléfonie geen omroep in juridische zin.

Openbaarmaking

Ook al zal in de toekomst het gebruik van kerkteléfonnetten en ziekenomroepinrichtingen rechtstreeks onder de Omroepwet vallen, daarmee staat niet zonder meer vast, dat het hier dus ook een vorm van openbare communicatie betreft.

Op basis van de Auteurswet 1912 (*Stb.* 308) kan een ondubbelzinnig antwoord worden gegeven op de vraag, of in een bepaald geval sprake is van openbaarmaking. Indien de programma's door middel van een draadomroepinrichting worden overgebracht "naar een of meer bij anderen in gebruik zijnde gronden" etc., is dat een vorm van openbaarmaking als bedoeld in art. 1 van de Auteurswet. Huisomroepen die werkzaam zijn in één instelling, waarbinnen ook de studio ligt, vallen hier buiten; in dit laatste geval gaat het om een *besloten kring*. Het overbrengen van programma's in besloten kring is – in tegenstelling tot voordracht, op- of uitvoering of voorstelling⁴³⁾ – geen openbaarmaking. Het begrip 'besloten kring' sluit in zo'n geval aan bij de natuurlijke betekenis en is derhalve aanmerkelijk ruimer dan de "familie-, vriend- of daaraan gelijk te stellen kring" in art. 12, lid 2, van de Auteurswet.⁴⁴⁾

Tot besluit van dit onderdeel dient nog melding gemaakt te worden van een curiositeit in de Auteurswet; op grond van art. 17c behoeven sedert 1972 geen auteursrechten te worden betaald voor gemeentezang en de instrumentale begeleiding daarvan tijdens de eredienst.⁴⁵⁾ Gezien de tekst van dit artikel geldt de vrijstelling niet voor het overbrengen van dergelijke, auteursrechtelijk beschermde werken door middel van kerkteléfonnetten.

Openbare communicatie

Naast juristen houden ook beoefenaars van andere wetenschappen, waaronder publicisticologen, zich bezig met het criterium 'openbaarheid'. Verschillen in de gehanteerde terminologie vormen een probleem bij een multidisciplinaire benadering. Gemakshalve zijn hier de begrippen 'openbaarmaking' en 'openbare communicatie' onder één en dezelfde noemer (openbaarheid) gebracht.

Met betrekking tot openbare communicatie (massacommunicatie) gaat Stappers er van uit, dat er sprake moet zijn van een offerte, een aanbod van boodschappen.⁴⁶⁾ Een dergelijke offerte moet zodanig plaatsvinden, dat *iedereen* ontvanger kan zijn, dat wil zeggen, dat de zender niemand uitsluit; "beter gezegd: zo dat de zender principieel niemand of niemand principieel uitsluit".⁴⁷⁾ Er zijn natuurlijk wel beperkingen denkbaar, maar die zijn dan niet principieel. De vraag of het aanbod van boodschappen ook inderdaad tot consumptie leidt, wordt niet van belang geacht; een groot gedeelte zal niet iedereen van de potentiële ontvangers bereiken. Essentieel voor openbare communicatie is – volgens Stappers – niet de massa ontvangers, maar de openbaarheid.⁴⁸⁾

De verkondiging van Gods Woord lijkt een vorm van openbare communicatie bij uitstek. Toch heeft de zendingsdrang geen ongebreidelde groei van de kerkteléfonnetten tot gevolg. Vanaf het allereerste begin zijn kerkbesturen, kerkeraden en dergelijke zich ervan bewust geweest, dat voorkomen moest worden dat kerkteléfon aansluitingen ten koste van het kerkbezoek zouden gaan. Omdat zij de kerkteléfonnetten 'exploiteren', bepalen zij dus ook wie er voor aansluiting in aanmerking komt. In 1930 was men zelfs bang, dat luidsprekerontvangst – in plaats van hoofdtelefoon- of steelteléfonontvangst – tot gemakzucht zou leiden; "de verleiding is immers groot, dat huisgenooten van den patiënt, die gezond zijn, en zonder eenig bezwaar

naar de kerk zouden kunnen gaan, bij den zieke tehuisblijven uit de overweging, dat ze de preek evengoed kunnen volgen in de ziekenkamer, en dan ongedwongen onder een kopje thee en desnoods een sigaar".⁴⁹⁾

Bij kerktelefoonnetten ligt een beperking van het aantal aansluitingen voor de hand, zij het dat het hier de machtinghouder zelf is die zich deze beperkingen oplegt. Bij ziekenomroepinrichtingen zijn de beperkingen gelegen in de aanwijzingsbeschikking; alleen ziekenhuizen, verpleeginrichtingen en bejaardenoorden mogen worden aangesloten.⁵⁰⁾ Het lijkt alleszins gerechtvaardigd om in beide gevallen niet van een principiële uitsluiting door de zender te spreken. Door de kerken (zender) wordt wel degelijk een zo groot mogelijke verspreiding van het Woord Gods (de boodschap) nagestreefd. De beperking van het aantal aansluitingen op een kerktelefoonnet is louter van praktische aard. Bij huisomroep is het de overheid die de grenzen van de ziekenomroepinrichting bepaalt, tenzij gebruik gemaakt wordt van een 'andere' inrichting waarbij de grenzen door die van de instellingen worden bepaald.

Te allen tijde geldt, dat iedereen die op zo'n kabelnet is aangesloten en die kan beschikken over de benodigde apparatuur, ook feitelijk ontvanger kan zijn. Hoe kleinschaliger echter de gebruikte (draadomroep) inrichting is, des te groter is het aantal mensen dat de programma's niet zal kunnen ontvangen. Dit neemt niet weg, dat zowel bij ziekenomroep als bij kerktelefonie van openbare communicatie kan worden gesproken.

Overheidsbeleid

De overheid treedt niet alleen regelend op met betrekking tot kerktelefoonnetten en ziekenomroepinrichtingen (hardware), maar dergelijke regelingen hebben ook betrekking op de inhoud van de programma's.

Kerktelefoonnetten mogen slechts gebruikt worden om het voor personen in

de aangesloten percelen mogelijk te maken kerkdiensten te volgen. Op huisomroepprogramma's die door middel van een ziekenomroepinrichting worden overgebracht, zijn de art. 10 en 11 van de Omroepwet van overeenkomstige toepassing.⁵¹⁾ Op grond daarvan zijn huisomroepen bevoegd zelf vorm en inhoud van de programma's te bepalen en zijn zij daarvoor zelf verantwoordelijk; huisomroeporganisaties en -programma's mogen niet dienstbaar zijn aan reclamedoel-einden. Deze bepalingen gelden niet voor huisomroepen, die geen gebruik maken van een ziekenomroepinrichting maar van een 'andere' inrichting. Zodra kerktelefonie ook in juridische zin als een vorm van omroep zal worden beschouwd, doet zich de vraag voor in hoeverre de restrictie met betrekking tot de inhoud van de 'programma's' in strijd is met art. 10 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.⁵²⁾ Daarbij is de betekenis die wordt toegekend aan art. 10, lid 2, van het verdrag doorslaggevend. Het tweede lid houdt een beperking in van de voorwaarden etcetera., die staten met betrekking tot de vrijheid van meningsuiting kunnen opleggen, tot die, "(...) welke bij de wet worden voorzien, en die in een democratische samenleving nodig zijn in het belang van 's lands veiligheid, territoriale onschendbaarheid of openbare veiligheid, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen".⁵³⁾ De machtingingsvoorwaarden voor het gebruik van kerktelefonen houden een beperking in, die aanmerkelijk verder gaat.

Nota's

In verschillende ministeriële nota's die

in het laatste decennium zijn gepubliceerd, wordt aandacht besteed aan ziekenomroep en kerktelofonie. In 1975 verscheen de *Nota over het massamedia-beleid* van de toenmalige Minister van CRM, H.W. van Doorn, waarin een paragraaf gewijd is aan bijzondere vormen van radio en televisie door middel van draadomroepinrichtingen.⁵⁴⁾ Toepassingen die duidelijk niet als radio of televisie gekenmerkt kunnen worden, zijn als vallende buiten het bestek van deze nota buiten beschouwing gelaten. Ziekenomroep en kerken (kerktelofonie) worden daarentegen expliciet genoemd als gebruiksmogelijkheden van de kabel voor omroepdoeleinden. Met betrekking tot ziekenomroep wordt gesproken van "een hogelijk gewaardeerde, zeer specifieke omroepzaak" en wordt gewezen op de getroffen regeling.⁵⁵⁾ Voorts wordt melding gemaakt van het feit, dat het inruimen van een plaats voor kerktelofonen in een toekomstige regeling in principe *geen* bezwaren bij de Minister van CRM zal ontmoeten.⁵⁶⁾ Tegelijkertijd verscheen de *Nota betreffende het beleid inzake de aanleg en exploitatie van draadomroepinrichtingen* van de Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, M.H.M. van Hulten. In het bijbehorende Technisch Rapport van de PTT gaat § 5 geheel over ziekenomroepinrichtingen; kerktelofonnetten worden niet genoemd.⁵⁷⁾

Ook de nota *Kiezen en kabelen* inzake lokale en regionale omroep, van de demissionaire Minister van CRM, A.A. van der Louw, in mei 1982 bevat een paragraaf over ziekenomroep en kerktelofonie.⁵⁸⁾ Ten onrechte wordt er daarin van uitgegaan, dat alle huisomroepen gebruik maken van een (eigen) draadomroepinrichting. In de nota wordt de vrees geuit, dat de ziekenomroep uitgroeit tot lokale omroep wanneer zou worden toegestaan dat ook thuiswonende zieken en bejaarden door middel van een draadomroepinrichting zouden kunnen worden bereikt. Bij kerktelofonie bestaat – gezien het karakter van de 'programma's'

– deze vrees niet.⁵⁹⁾ Verspreiding van kerkdiensten via een open net (broadcasting) wordt minder gewenst beschouwd. Het wel toelaatbaar geachte *selectieve* overbrengen van kerkdiensten naar bepaalde aangeslotenen op centrale antenne-inrichtingen (CAIN) is geen omroep in de zin van art. 1 van de Omroepwet, omdat het niet gaat om voor het (gehele) publiek bestemde programma's; het publiek wordt hier namelijk gevormd door allen die op het desbetreffende kabelnet zijn aangesloten.⁶⁰⁾ Voor een dergelijke vorm van *narrowcasting* zou een regeling als bedoeld in het laatste lid van art. 48 van de Omroepwet kunnen worden getroffen. Hierdoor zouden CAIN de plaats van kerktelofonnetten, en ook van ziekenomroepinrichtingen, kunnen innemen zonder dat dit leidt tot uitbreiding van het oorspronkelijke, beperkte publiek. De toepassingsmogelijkheden blijven in dat geval dus ongewijzigd.⁶¹⁾

Van der Louw's opvolger heeft de beleidsuitgangspunten met betrekking tot ziekenomroep en kerktelofonie aanvankelijk vrijwel ongewijzigd overgenomen. In de eerste versie van de (ontwerp-)medianota van de Minister van WVC, L.C. Brinkman, zijn deze in grote lijnen terug te vinden.⁶²⁾ Het accent ligt daarin op het benutten van lokale kabelnetten voor het overbrengen van de programma's van de ziekenomroep en het overbrengen van kerkdiensten naar aan huis gebonden. "Er behoeft geen bezwaar tegen te bestaan als de ziekenomroepen, met het oog op een technische kwaliteitsverbetering, gebruik willen maken van centrale antenne-inrichtingen voor het signaaltransport naar de aangesloten 'thuizen'".⁶³⁾ Gezien het maatschappelijk draagvlak van ziekenomroepen zal geen gelegenheid worden geboden voor het verzorgen van open-netuitzendingen. Ook voor kerktelofonie zou – volgens Brinkman – het lokale kabelnet een alternatief kunnen zijn: "Indien een dergelijke vorm van kerktelofonie beperkt blijft tot een individueel gericht aanbod, bijvoorbeeld

door versleuteling van het signaal, en er dus geen sprake is van een omroepuitzending, zal hiertegen geen bezwaar worden gemaakt (...).⁶⁴ Voor de bijzondere vormen van kleinschalige omroep zal in het kader van de aangekondigde Mediawet een regeling worden voorgesteld.

Mogelijkheden

In hoeverre het gebruik van CAIN door huisomroepen tot de reële mogelijkheden behoort, valt nog te bezien. Thans is ongeveer een derde van het aantal huisomroepen in het bezit van een machtiging voor het gebruik van een ziekenomroepinrichting. Uit een onderzoek van Intomart blijkt, dat slechts één op de drie bejaardenorden en één op de vier verpleeginrichtingen op de kabel (CAIN) is aangesloten;⁶⁵ voor andere categorieën van instellingen zijn geen gegevens bekend. Weliswaar nemen de machtiginghouders naar schatting 40% van het totaal aantal instellingen met een huisomroep voor hun rekening, maar al te hoge verwachtingen lijken niet gerechtvaardigd. Bovendien is het – gezien het aantal CAIN in Nederland⁶⁶ – geenszins zeker, dat alle instellingen, waarin een bepaalde huisomroep actief is, op dezelfde inrichting zijn aangesloten.

Het kostenaspect vormt een hoofdstuk apart, waarover op dit moment nog nauwelijks iets zinnigs valt te zeggen. De versleuteling van het signaal brengt noodzakelijkerwijs extra investeringen met zich mee en ook de verbinding tussen de studio en het kabelkopstation heeft financiële consequenties. Gezien de uitvoering van de huidige kabelnetten lijkt bij het overbrengen van uitsluitend geluidsprogramma's het gebruik van muzieklijnen van de PTT de goedkoopste oplossing. Dit alles is natuurlijk aanmerkelijk duurder dan het situeren van de studio in de instelling waarvoor de huisomroepprogramma's bestemd zijn.

Bij kerktelefonie liggen de zaken an-

ders. Hierbij hangt het vooral van het aantal abonnees en de aanwezigheid van een geschikt kabelnet af, of het gebruik van CAIN de voorkeur verdient.

Tot besluit

Schaalvergroting in de vorm van uitbreiding van de doelgroep lijkt voornog uitgesloten. Het publiek ligt bij huisomroep en kerktelefonie per 'definitie' vast. Toch wordt van tijd tot tijd ook bij huisomroep gedacht aan schaalvergroting, en wel met betrekking tot de zenderkant: het aansluiten van zoveel mogelijk instellingen op een zo groot mogelijk kabelnet.⁶⁷ Bij lokale omroep zou een dergelijk idee mutatis mutandis direct als absurd bestempeld worden.

Ook voor huisomroep geldt, dat de programma's (1) moeten zijn afgestemd op het publiek in een instelling en (2) een duidelijk van andere omroepvormen te onderscheiden karakter dienen te hebben.⁶⁸ Hoe groter het aantal instellingen, des te meer zal dit karakter verloren gaan, hetgeen er uiteindelijk toe zal leiden dat huisomroepen hun bestaansrecht verliezen. Naast de door een aantal huisomroepen en het bestuur van de Vereniging ZON nagestreefde uitbreiding van de doelgroep met thuiswonende zieken, bejaarden etc.⁶⁹ houdt deze vorm van schaalvergroting een ernstige bedreiging van het huisomroepwerk in.

Bij kerktelefonie is de dreiging van schaalvergroting afwezig. Slechts het wekelijks uitzenden van kerkdiensten door lokale omroepen zou kunnen leiden tot het verdwijnen van deze vorm van kleinschalige omroep. Dit is – in tegenstelling tot huisomroep – niet van invloed op de inhoud van de 'programma's'.

De toekomst zal moeten leren waartoe de hierboven gesignaleerde, mogelijke ontwikkelingen uiteindelijk zullen leiden.⁷⁰

NOTEN

1. Hollander, E.H., *Kleinschalige massacommunicatie: lokale omroepvormen in West-Europa*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982 (Voorstudies en achtergronden mediabeleid, M 2), p. 38.
2. Tromp, J., *Gekonkel om de kabel; Commerciële machtsvorming in een nieuw medium*, Amsterdam, Wetenschappelijke Uitgeverij, 1974, p. 29.
3. Schrijver, F.J., *De invoering van kabeltelevisie in Nederland*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1983 (Voorstudies en achtergronden mediabeleid, M 17), p. 46.
4. Essers, R., *Voor de draad ermee! Inventarisatie van gegevens met betrekking tot huisomroepen*, Hilversum, Vereniging ZON, 1981 (Doctoraalscriptie Instituut voor Massacommunicatie - KU Nijmegen), pp. 6-8.
5. Boer, J. de, *Omroep en publiek in Nederland tot 1940: Deel 1: de plaats van de omroep in het openbare leven tot 1940*, Leiden, Sijthoff, 1946 (dissertatie), p. 188.
6. *Ibid.*, pp. 195-197.
7. *Ibid.*, p. 202.
8. *Ibid.*, p. 195.
9. Verordening 232 van 19 december 1940, *Verordeningsblad*, 1940, pp. 703-705.
10. Spronsen, R. van, & J.G. Visser, *De Haagse telefoonradio 1926-1940: Feiten en achtergronden*, 's-Gravenhage, PTT, 1970, p. 11.
11. *Ibid.*, p. 24.
12. *Ibid.*, p. 33.
13. *Ibid.*, pp. 67-69.
14. *Ibid.*, pp. 143-158.
15. *Ibid.*, pp. 78-79.
16. Tazelaar, J.A., *Kerktelefonie voor zieken (Haar organisatie en haar techniek); Een handleiding voor kerkeraden en commissiën*, Amsterdam, U.M. Holland, 1930, p. 5.
17. Schuilenga, J.H., et al., *Honderd jaar telefoon; Geschiedenis van de openbare telefonie in Nederland 1881-1981*, 's-Gravenhage, PTT Telecommunicatie, 1981, p. 209.
18. Tazelaar, J.A., op. cit., pp. 5-6.
19. Essers, R., op. cit., pp. 9-15.
20. Tazelaar, J.A., op. cit., pp. 7 en 83.
21. Wet van 12 mei 1928, *Stb.* 169.
22. Art. 3, lid 3, van deze wet verwijst naar art. 3ter van de T en T wet; aan de zender Bloemendaal ligt echter art. 3 van de laatstgenoemde wet ten grondslag.
23. Grutzner, C.C., *Ordening van den omroep in Europa: Tweede deel: ordening van den omroep in Nederland*, Alphen aan den Rijn, Samsom, 1936 (dissertatie), pp. 376-378.
Zie ook: *Bijl. Hand. II*, 1934-1935, 267, nr. 6-8.
24. Schuilenga, J.H., et al., op. cit., p. 209.
25. Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistisch zakboek 1980*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1980, p. 30.
26. Art. 3, lid 2, T en T wet.
27. Essers, R., op. cit., pp. 84-85.
Zie ook: Essers, R., De vergeten omroepen? Enkele juridische en andere aspecten van huisomroepen, *Ars Aequi*, 32 (1983), 1 (januari), pp. 79-84.
28. Essers, R. (1981), op. cit., p. 64.
29. *Ibid.*, p. 72.
30. *Ibid.*, pp. 80-81.
31. *Ibid.*, pp. 74-78.
32. Zie: T en T wet, art. 3sexies, lid 6
33. *Nota over het massamedia-beleid*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1975 (*Bijl. Hand. II*, 1974-1975, 13 353, nrs. 1-2), p. 69.
34. Essers, R. (1981), op. cit., p. 85.
Aanwijzing ziekenomroepinrichtingen als draadomroepinrichtingen van bijzondere aard of geringe omvang, 11 maart 1973 (RTP U 62.137), *Ned. Stcrt.* 1973, 243.
Wijziging Beschikking aanwijzing ziekenomroepinrichtingen als draadomroepinrichtingen van bijzondere aard en geringe omvang, 12 april 1979, *Ned. Stcrt.* 1979, 87.
35. Niet eerder gepubliceerde gegevens op basis van de enquête 1980. Zie: Essers, R. (1981), op. cit., pp. 61-62.
36. Essers, R. (1983), op. cit., pp. 79-84.
37. Beschikking Tijdelijke regeling van het gebruik van gemeenschappelijke en centrale antenne-inrichtingen voor andere doeleinden dan de doorgifte van radio- en televisieprogramma's, 24 december 1971, *Ned. Stcrt.* 251, zoals gewijzigd bij beschikking van 5 juli 1979, *Ned. Stcrt.* 151, art. 3a.
38. Wet van 8 oktober 1969, *Stb.* 468.
39. Art. 1, lid 1 onder f, luide: "Deze wet verstaat (...) onder 'omroepdistributie' het doorgeven van per draad of langs radio-electrische weg ontvangen mededelingen van woord-, toon- of beeldinhoud dan wel het electrisch overbrengen van zodanige mededelingen, door middel van geleidingen en lijnen naar

- andere percelen, gronden of woningen dan die, waarin de ontvang- of versterkerinrichting is geplaatst".
40. *Bijl. Hand. II*, 1965-1966, 8408, nr. 3, p. 6.
 41. Voor de minister, de directeur-generaal der Posterijen, Telegrafie en Telefonie.
 42. Wet van 1 september 1978, *Stb.* 665.
 43. Openbaarmaking ex art. 12, lid 2, van de Auteurswet, tenzij binnen familie-, vrienden- of daaraan gelijk te stellen kring en voor de toegang in welke vorm dan ook niet behoeft te worden betaald.
 44. Essers, R. (1983) op. cit., pp. 84-86.
 45. Als gevolg van een amendement van het lid der Tweede Kamer mejuffrouw Haars c.s., *Bijl. Hand. II*, 1971-1972, 7877, nr. 41.
 46. Stappers, J.G., Inleiding: ontwikkelingen in de massacommunicatie, in: Stappers, J.G. (red.), *Massacommunicatie en samenleving: Centrale problemen, alternatieven en overzichten*, Assen, Van Gorcum, 1982, p. 14.
 47. *Ibid.*, p. 14.
 48. *Ibid.*, p. 15.
 49. Tazelaar, J.A., op. cit., p. 64.
 50. Art. 3. Aanwijzingsbeschikking ziekenomroepinrichtingen. Zie: noot 34.
 51. Art. 5. Aanwijzingsbeschikking ziekenomroepinrichtingen.
 52. Door Nederland in 1954 geratificeerd, Wet van 28 juli 1954, *Stb.* 335.
 53. Zie: Hins, A.W., Kabelomroep, de inrichting van een nieuw medium, *Nederlands Juristenblad*, 56 (1981), 35 (10 oktober), pp. 924-928.
 54. Nota over het massamedia-beleid, op. cit., pp. 69-71.
 55. *Ibid.*, p. 70.
Aanwijzingsbeschikking ziekenomroepinrichtingen.
Zie noot 34.
 56. Nota over het massamedia-beleid, op. cit., p. 70.
 57. *Nota betreffende het beleid inzake de aanleg en exploitatie van draadomroepinrichtingen*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1975 (*Bijl. Hand. II*, 1974-1975, 13 354, nrs. 1-3), p. 36.
 58. *Kiezen en kabelen*, Rijswijk, Ministerie van CRM, [1982], pp. 38-40.
 59. *Ibid.*, p. 38.
 60. *Ibid.*, p. 39.
Zie ook: Hins, A.W., op. cit., pp. 922-923.
 61. *Kiezen en kabelen*, op. cit., p. 39.
 62. In maart 1983 is een *Ontwerp-medianota* toegezonden aan de vijf collega-ministers, die lid zijn van de Ministeriële commissie informatiebeleid; § II.3.4. daarin gaat over ziekenomroep en kerktelefonie (p. 42).
 63. *Ibid.*, p. 42.
 64. *Ibid.*, p. 42.
 65. Intomart, *Inventarisatie van communicatievoorzieningen in bejaardentehuizen*, Hilversum, 1981 (Onderzoek ten behoeve van de Vereniging ZON), p. 12.
Intomart, *Inventarisatie van communicatievoorzieningen in verpleeghuizen*, Hilversum, 1981 (Onderzoek ten behoeve van de Vereniging ZON), p. 12.
 66. Het aantal CAIN in Nederland met in het algemeen per inrichting meer dan 100 aansluitingen wordt geschat op 1.250.
Nederland nu snel bekabeld, *Media-Info*, 1 (1981), 13 (3 april), p. 145.
 67. Inleiding van het Hoofd van de Directie Radio, Televisie en Pers van het Ministerie van CRM, J.W. Reinoid, tijdens de algemene ledenvergadering van de Vereniging ZON op 20 oktober 1982 te Ede.
 68. Nota over het massamedia-beleid, op. cit., p. 69.
 69. Essers, R., Huisomroep in bestaan bedreigd, *Media-Info*, 2 (1982), 23 (3 december), pp. 274-275.
 70. Dit artikel is afgesloten op 15 april 1983.

LITERATUUR

- Boer, J. de, *Omroep en publiek in Nederland tot 1940. Deel 1: de plaats van de omroep in het openbare leven tot 1940*, Leiden, Sijthoff, 1946.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistisch zakboek 1980*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1980.
- Essers, R., *Voor de draad ermee! Inventarisatie van gegevens met betrekking tot huisomroepen*, Hilversum, Vereniging ZON, 1981.
- Essers, R., Huisomroep in bestaan bedreigd, *Media-Info*, 2 (1982), 23 (3 december), pp. 274-275.
- Essers, R., De vergeten omroepen? Enkele juridische en andere aspecten van huisomroepen, *Ars Aequi*, 32 (1983), 1 (januari), pp. 78-87.
- Grutzner, C.C., *Ordering van den omroep in Europa. Tweede deel: ordening van den omroep in Nederland*, Alphen aan den Rijn, Samsom, 1936.
- Hins, A.W., Kabelomroep, de inrichting van een nieuw medium, *Nederlands Juristenblad*, 56 (1981), 35 (10 oktober), pp. 917-929.
- Hollander, E.H., *Kleinschalige massacommunicatie: lokale omroepvormen in West-Europa*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982.
- Intomart, *Inventarisatie van communicatievoorzieningen in bejaardentehuizen*, Hilversum, 1981.
- Intomart, *Inventarisatie van communicatievoorzieningen in verpleeghuizen*, Hilversum, 1981.
- Kiezen en kabelen*, Rijswijk, Ministerie van CRM, [1982].

- Nederland nu snel bekabeld, *Media-Info*. 1 (1981). 13 (3 april). pp. 145-148.
- Nota betreffende het beleid inzake de aanleg en exploitatie van draadomroepinrichtingen*. 's-Gravenhage. Staatsuitgeverij, 1975.
- Nota over het massamedia-beleid*. 's-Gravenhage. Staatsuitgeverij, 1975.
- Schrijver, F.J., *De invoering van kabeltelevisie in Nederland*. 's-Gravenhage. Staatsuitgeverij, 1983.
- Schuilenga, J.H., et al., *Honderd jaar telefoon. Geschiedenis van de openbare telefonie in Nederland 1881-1981*. 's-Gravenhage. PTT Telecommunicatie, 1981.
- Spronsen, R. van, & J.G. Visser, *De Haagse telefoonradio 1926-1940. Feiten en achtergronden*. 's-Gravenhage. PTT, 1970.
- Stappers, J.G. (red.), *Massacommunicatie en samenleving: Centrale problemen, alternatieven en overzichten*. Assen Van Gorcum, 1982.
- Tazelaar, J.A., *Kerktelefonie voor zieken (Haar organisatie en haar techniek). Een handleiding voor kerkeraden en commissiën*. Amsterdam. U.M. Holland, 1930.
- Tromp, J., *Gekonkel om de kabel; Commerciële machtsvorming in een nieuw medium*. Amsterdam, Wetenschappelijke Uitgeverij, 1974.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Samenhangend mediabeleid*. 's-Gravenhage. Staatsuitgeverij, 1982.

Peter Hoogendoorn

Gemeentevoorlichting met betrekking tot minderheden

Voorlichting en achterstand

Voorlichting aan etnisch-culturele groepen, de Haagse benaming voor wat vroeger culturele minderheden heette, heeft tot doel door kennisoverdracht de mogelijkheid te bieden tot een actievere deelname aan het maatschappelijk verkeer.

Voorlichting in bredere zin wordt door ons (voorlichters van de gemeente 's-Gravenhage) gezien als een vorm van sociale communicatie, waarbij stelselmatig wordt getracht informatie over te dragen teneinde de ontvanger hiervan in staat te stellen tot zelfstandige en bewuste menings- of besluitvorming ten aanzien van een concrete situatie. De specifieke vorm van voorlichting waar het hier over gaat, is meer dan dat. Het heeft niet alleen de concrete situatie als onderwerp, het gaat verder. Er is meer nodig om te komen tot een actievere deelname aan het maatschappelijk verkeer. Minderheidsgroeperingen komen aan die deelname vaak niet toe. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te geven. De wat onduidelijke, maar veel genoemde 'achterstandssituatie' is daar één van. Deze situatie ontstaat door een complex geheel van factoren. Een belangrijke factor is de vaak geringe opleiding en de daarmee samenhangende geringe mogelijkheid tot communiceren met – in dit geval – een lokale overheid.

Door dat gebrek aan communicatiemogelijkheden, mede veroorzaakt door taal- en cultuurverschillen, ontstaat een informatieachterstand of -armoede die het de etnisch-culturele groepen extra moeilijk maakt zich een volwaardige plaats te veroveren in de samenleving. Onbekendheid met de maatschappijvorm in het gastland, met zeden en normen, met regels en voorschriften, met rechten en plichten,

veroorzaakt soms grote persoonlijke problemen.

Voorlichting kan daarbij hulp bieden, zij het dat voorlichting dat niet op zichzelf kan. Het kan niet meer aanbieden dan informatie, een weerslag van het totale beleid, dat is gericht op betere levensomstandigheden. Er is daarnaast een gemis te constateren aan kennis over de culturele achtergronden van minderheidsgroeperingen, waardoor bij autochtonen vaak onbegrip ontstaat ten aanzien van de zeden en gewoonten van allochtonen, over hun verwachtingen en motieven om naar ons land te komen.

Het verbeteren van begrip over en weer zou kunnen leiden tot het verhogen van wederzijdse tolerantie en acceptatie, tot het verbeteren van onderlinge verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen en het opbouwen van een multi-culturele samenleving. Doelgroepen daarbij zijn in de eerste plaats de Nederlanders in achterstandsgebieden, waar concentraties van etnisch-culturele groepen wonen en deze groepen zelf, die geïntegreerd moeten worden over de Nederlandse samenleving. Deze gedachten komen overeen met die van Rabbae, die er enerzijds op aandringt de aanwezigheid van etnisch culturele groepen niet als probleem te zien, anderzijds wijst op angstgevoelens die ontstaan als gevolg van onbekendheid met de samenleving waarvan deze groepen nu deel uitmaken.¹⁾

Rabbae ziet drie richtingen voor de communicatie met betrekking tot buitenlanders:

1. binnen de minderheidsgroeperingen zelf.

Het gaat dan met name om kennisoverdracht, hulpverlening, versterking van saamhorigheid. Deze communica-

tie vindt vooral mondeling plaats, al dan niet op bijeenkomsten. Ook radio-programma's komen in aanmerking en eigen krantjes

2. vanuit de samenleving in de richting van de minderheden.

Hier betreft het kennis over de Nederlandse samenleving, over rechten en plichten. De middelen die hiervoor gebruikt worden – folders, kranten, video – komen tot stand vanuit een Nederlandse optiek. Ze hebben weinig aansluiting op de belevingswereld van de buitenlanders en daarom ook weinig effect. De communicatiekanalen zouden veel meer via intermediairen moeten lopen

3. vanuit de minderheidsgroeperingen in de richting van de samenleving. Doel en functie hiervan is de autochtonen iets te vertellen over de culturele en sociale achtergronden van de etnisch culturele groepen. Rabbae constateert dat er weinig contactmomenten zijn, waarop deze informatie op zinvolle wijze overgebracht kan worden en hij pleit voor een directe confrontatie in de al genoemde concentratiewijken.

De gemeente richt zich, haast vanzelfsprekend, op de als tweede genoemde richting. De eerste is een zaak van de groeperingen zelf. De enige gemeentelijke bemoeienis is misschien te vinden in de subsidiëring van organisaties van minderheidsgroepen, waaruit de kosten van deze informatievoorziening betaald kunnen worden.

Wat de derde richting betreft acht de gemeente het in eerste instantie een taak van de organisaties zelf en van het Regionaal Centrum Buitenlanders (RCB) de informatie over de achtergronden van de etnisch culturele groepen te geven. De groeperingen rekenen dit ook tot hun taak. In meer of mindere mate zijn zij daarin actief. De gemeente zou deze activiteiten kunnen steunen waar dat gewenst en nodig is. Het inrichten van een aantal tentoonstellingen, zoals dat onlangs in Den Haag gebeurde, is daar een voorbeeld van. Deze taak kan niet worden overgenomen door de gemeente. De

groeperingen zelf achten dat ook niet gewenst.

Informatie over het functioneren van de Nederlandse samenleving wordt – vaak impliciet – meegenomen in de informatiestroom die loopt van de gemeente naar de etnisch culturele groepen toe. Daarin kan onderscheid gemaakt worden tussen informatie over het gemeentelijk beleid in algemene zin, de informatie per onderwerp, toegespitst op en toegankelijk gemaakt voor de minderheden (huisvesting, werkgelegenheid, onderwijs, medische en sociale voorzieningen) en de informatie die speciaal voor minderheden is bestemd (speciale regelingen). Beide categorieën zijn belangrijk. Zij bevatten de informatie die de etnisch culturele groepen in staat moet stellen zich in deze, hun vreemde omgeving, te handhaven.

De eerste categorie zal via daarvoor in aanmerking komende media verspreid kunnen worden. Het gaat daarbij zowel om pure 'gebruiks-informatie' als om achtergronden van het beleid en toelichting daarop. Hiermee kan men, zo men dat wil, een inzicht verkrijgen in het functioneren van het bestuur. De tweede categorie is geheel gericht op gebruiks-informatie, waarbij concreet wordt aangegeven wat men met de informatie kan doen.

Bereik

Iedere voorlichter, iedere communicator, heeft te maken met het probleem van het bereik. Wil hij in zijn opdracht slagen, de communicatie tot stand brengen, de boodschap overbrengen en de ontvanger informeren, heeft hij heel wat hindernissen te nemen. De buitenlander is moeilijk aanspreekbaar, in die zin dat hij moeilijk is op te sporen.

De gemeentelijke voorlichting werkt in het algemeen zo gericht mogelijk. Toch is veel van haar werk massacommunicatief van aard. Daarvoor zijn argumenten als tijd, geld en mankracht aan te geven. Het persoonlijk gesprek als medium komt zelden voor, behalve

in het Gemeentelijk Informatiecentrum waar zo'n 50.000 mensen per jaar binnenstappen om aan de voorlichtingsmedewerkers informatie te vragen. Buitenlanders zijn daar niet of nauwelijks bij. Ook onder abonnees op het gemeentelijk informatieblad 'Den Haag' komen zij niet in grote aantallen voor. Dagbladen, die veel gemeentelijk nieuws verspreiden, worden door hen niet gelezen. Er wordt door hen trouwens helemaal weinig gelezen, laat staan in het Nederlands.

Willen we de etnisch-culturele groepen bereiken, dan zullen we nog gericht, nog kleinschaliger te werk moeten gaan.

In de Nederlandse samenleving en cultuur wordt veel informatie overgedragen langs schriftelijke weg. Dat sluit niet aan bij de cultuur van vele buitenlandse groepen en van migranten (Surinamers, Antillianen) die veel eerder auditief zijn ingesteld. Hoewel er geen harde cijfers bekend zijn, wordt aangenomen dat het analfabetisme onder de etnisch culturele groepen groot is. Naar schatting is van de Turkse mannen 30% analfabeet, van de vrouwen 60%. Bij de Marokkanen worden de percentages aangehouden van respectievelijk 60 en 65.

Dat betekent dat het geven van schriftelijke informatie, zelfs in de eigen taal, slechts een klein deel van de buitenlanders in potentie kan bereiken.

Voor migranten ligt de situatie anders. Het analfabetisme zal dat van de autochtone bevolking niet veel ontlopen. Toch is ook daar de behoefte aan verbale communicatie groot. In een kwalitatief getint onderzoek onder Suri-naamse Nederlanders in Den Haag²⁾ is gevraagd welke dagbladen men las. Van de 100 ondervraagden zeiden 70 de Haagsche Courant te lezen. Achtien lazen geen dagblad. Het aantal van 70 lijkt wat aan de hoge kant. Enige sociale wenselijkheid in de beantwoording zal hieraan niet vreemd zijn. Toch is het een indicatie dat deze migranten met de Nederlandse taal goed uit de voeten kunnen. Het feit dat de eigen media, bij voorbeeld het blad

van de Haagse Stichting voor Surinamers, in het Nederlands verschijnen wijst daarop.

In hetzelfde onderzoek werd overigens gevraagd waar men zich in het algemeen informeerde. Familie en kennissen scoorden hoog, respectievelijk 18 en 14 van de 100. Radio en tv scoorden hoog (19) bij de vraag wat de beste manier zou zijn om de ondervraagden te informeren. Folders en krant scoorden respectievelijk 12 en 5.

Intermediaren

Van de 100 ondervraagden in het hiervoor genoemde onderzoek zeiden 93 geen lid te zijn van een groepering die belangen van de Surinamers behartigde. Dat zou de stelling kunnen ondersteunen dat migranten hun weg wel vinden in de Nederlandse samenleving. Met buitenlanders ligt dat anders. Het bevolkingsregister geeft om redenen van privacy geen informatie over de adressen. Persoonlijke benadering wordt daardoor al heel moeilijk. Een mogelijkheid blijft de trefcentra van de etnisch culturele groepen, die in deze stad te vinden zijn. Bijna alle groeperingen hebben een ruimte ter beschikking waar zij samenkomen en waar sociale en culturele manifestaties plaatsvinden.

Via de trefcentra, maar ook via moskeeën en café's, wordt getracht contacten te leggen en informatiekanalen te creëren. Dat geeft soms problemen omdat de voorlichter niet altijd even welkom is. Een aantal illegaal aanwezige buitenlanders gaf onlangs een fotograaf te kennen dat hij het Turkse café beter kon verlaten. Het werken via hulpverleners, sleutelfiguren en andere intermediaire kaders, die een functie kunnen vervullen in de communicatie tussen de gemeente en de etnisch culturele groepen zou zinvol kunnen zijn. Die kanalen worden waar mogelijk ook gebruikt. Het zijn dan vooral actieven uit organisaties, uit verenigingen van buitenlanders e.d. die de gesprekspartner van de voorlichter zijn. Den Haag kent nu een werkgroep

Voorlichting waarin zo'n 15 organisaties vertegenwoordigd zijn. Met deze werkgroep kan Voorlichting overleggen over het te voeren beleid en de productie van voorlichtingsmateriaal. De onderlinge verscheidenheid binnen de diverse groeperingen is echter zeer groot. Tussen al die verschillende groepen is de samenwerking echter ook niet altijd optimaal. Er zijn soms diepgaande verschillen van mening over politieke, godsdienstige of culturele aangelegenheden. Die verscheidenheid aan groeperingen is zo groot dat de werkgroep eerder als klankbord dan als vertegenwoordigend orgaan gezien kan worden.

Aan het klankbord worden ideeën en voorstellen voorgelegd, waarop men kan reageren. Als sluis naar de leden van de etnisch culturele groepen functioneert de werkgroep niet.

Een sociale kaart van de buitenlanders in Den Haag bestaat in zoverre, dat de organisaties bij de gemeente bekend zijn (in verband met subsidieregelingen) en dat de trefcentra bekend zijn (om dezelfde reden). We moeten er vrede mee hebben dat ook via die kanalen niet iedereen bereikt wordt. Amicales en Grijsse Wolven ontvangen geen gemeentelijke steun en vallen – officieel – buiten het informatiecircuit. Het is van belang dat een distributienetwerk voor voorlichtingsmateriaal tot stand komt, waarbij de sociale kaart wordt ingevuld met formele of informele leiders die als tussenschakel kunnen functioneren.

Media

"De media zijn doorgaans slechts bereid werkelijk nieuws te verspreiden, vaak in een eigen interpretatie en al dan niet becommentarieerd. Beleidsinitiatieven vergen echter, om tot een optimale werking te komen dikwijls een veel bredere en grondiger bekendheid bij het publiek dan via pers en omroep bereikt kan worden".

Deze algemene stelling uit de (oude) medianota van CRM gaat op in de dagelijkse praktijk van de gemeentelijke

voorlichting. Hij geeft de beperking aan van het nut van de pers als voorlichtingsmedium. Dat dit eens te meer geldt voor het informeren van leden van minderheidsgroeperingen hoeft geen betoog. Bij het inschakelen van bestaande media moet in ieder geval aansluiting worden gezocht bij die media, die kunnen bogen op een zeker bereik bij minderheidsgroeperingen (70 van de 100 Surinaamse Nederlanders zeggen de Haagsche Courant te lezen!).

In Den Haag zijn twee wijkbladen, die, met financiële steun van de gemeente, een deel van hun informatie vertaald aanbieden. Het betreft de Schilderswijk en Transvaal, twee concentratie-wijken. Er bestaat geen inzicht hoe dit initiatief van de twee redacties overkomt. Noch of er andere, landelijke media zijn die zich in Den Haag op een flink aantal buitenlandse gebruikers kunnen verheugen.

Redenen waarom de gemeente Den Haag, in navolging van Rotterdam en Amsterdam, een 'eigen krant' uitgeeft. Het blad, de Infokrant, verschijnt eens per kwartaal, in drie talen. Hij wordt verspreid via de zelforganisaties, hulpverleners, wijk- en dienstencentra en andere plaatsen waar buitenlanders bijeenkomen of regelmatig langskomen. Voor de Surinamers en Antillianen (inclusief Surinaamse Nederlanders) kan gebruik gemaakt worden van de eigen bladen van de plaatselijke welzijnsinstellingen en van de Weekkrant Suriname. Vertalingen zijn daarbij niet aan de orde.

De vertalingen van onze eigen producties (Infokrant, diverse folders en brochures) zijn ook onderwerp van discussie geweest. Gesproken is daarbij over het nut van vertalingen, de keuze van de talen en dergelijke. De standpunten liepen uiteen. Ten behoeve van een zo groot mogelijk bereik werd gepleit voor optimale vertalingsinspanningen, zoveel mogelijk, in zoveel mogelijk talen.

De hoge kosten bleken een goed argument tegen het laatste verlangen. Op basis van een getalscriterium is

gekozen voor vertalingen in het Turks en Arabisch.³⁾ Tegen veel vertalen sprak de overtuiging dat het voortdurend vertaald aanleveren van informatie de drijfveer zou wegnemen Nederlands te leren. Vertalen zou daardoor de ongelijkheid bevestigen en discriminatie stimuleren.

Beslist is dat voor de komende jaren in ieder geval nog met vertalingen gewerkt wordt. De volgende generaties leren Nederlands op school en zullen te zijner tijd met voorlichting in de Nederlandse taal bereikt kunnen worden. Ook nu al worden scholen soms ingeschakeld om de ouders van buitenlandse leerlingen via hun kinderen te bereiken.

Een apart probleem vormt het Arabisch. In Den Haag wonen voornamelijk Marokkanen met een Berberachtergrond. Het Berbers kent echter geen schrifttaal. Gekozen is nu voor het modern standaard Arabisch in plaats van het vroeger wel gebruikte Koran-Arabisch.

Gezien het feit dat de media – die een geheel eigen koers varen – slechts gedeeltelijk zullen kunnen bijdragen aan het slagen van de voorlichtingsactiviteiten, produceert de gemeente ook het een en ander zelf. Genoemd is al de Infokrant, waarin vooral korte gebruiksinformatie wordt opgenomen. Daarnaast worden van belangrijke beleidsbeslissingen die daarvoor in aanmerking komen, vertaalde brochures uitgegeven die zowel relevante beleidsinformatie als gebruiksinformatie bevatten. Brochures over de woonruimteverordening en van de reinigingsdienst over het ophalen van huisvuil zijn daar voorbeelden van.

In productie is een zakboekje voor buitenlanders, een soort sociale gids met informatie over alle mogelijke regelingen, afspraken en gewoonten (met hoofdpijn ga je niet naar het ziekenhuis, maar naar de huisarts).

In de Haagse stadsgids is voor een aantal (concentratie) wijken een katern met vertaalde informatie opgenomen. Naast de landelijke informatietelefoon, die in beheer is bij het Nederlands

Centrum voor Buitenlanders (NCB) in Utrecht en in navolging van Rotterdam, zal Den Haag binnenkort een informatietelefoon kennen.

Om de 14 dagen zal via een automatische telefoonbeantwoorder actueel nieuws gegeven worden in het Turks en Marokkaans. Op het gebied van de audio-visuele media wordt in Den Haag nog niet veel gedaan. Bereikproblematiek is hier mede debet aan. Een onlangs gereedgekomen diapresentatie over het bestuur van de stad is vertaald in het Engels, Turks en Marokkaans. De belangstelling is vrij gering.

Bij een onderzoek in de Haagse Molenwijk – waarover straks meer – is gebruik gemaakt van cassettebandjes met ingesproken tekst. Met veel interesse en ongeduld wordt uitgezien naar de resultaten van een onderzoek dat wordt ingesteld naar het mediagebruik van buitenlanders. Dit onderzoek wordt gehouden in opdracht van de RVD. De resultaten worden eind dit jaar verwacht.

Lokale Omroep

Zoals hiervoor al gesteld, is het analfabetisme onder de buitenlanders een belangrijke beperking voor het bereik van deze doelgroepen. Het beschikbaar stellen van vertaalde schriftelijke informatie bereikt per definitie slechts een klein deel. Door persoonlijke contacten tussen buitenlanders onderling, via hun kinderen of via formele of informele leiders (two-step flow) zal het bereikte deel wat groter worden, maar we mogen aannemen dat dit deel in geen verhouding staat tot de geleverde inspanningen.

Voor migranten (Surinaamse Nederlanders, Surinamers en Antillianen) ligt de situatie anders. Ondanks het feit dat het analfabetisme in die groepen gering is, is ook daar de behoefte aan verbale communicatie groot. Mededelingen van persoonlijke aard (huwelijk, overlijden e.d.) zijn vaak te beluisteren in illegale Hindoestaanse radio-uitzendingen in onze stad. Alleen al in de

Schilderswijk waren er recentelijk zeven illegale zenders.

Om hun achterstand te verkleinen en kansen te vergroten moeten de minderheidsgroeperingen optimaal geïnformeerd worden. Dat betekent – in ieder geval voor de komende jaren – een sterke nadruk op audiovisuele middelen. De lokale omroep is bij uitstek geschikt om informatie aan en over culturele minderheden te geven. Recent onderzoek van de NOS geeft aan dat buitenlanders uitzendingen in hun eigen taal in hoge mate waardeerden. De nu daarvoor beschikbare zendtijd wordt volstrekt onvoldoende geacht. In kwantitatieve zin betekent lokale omroep een belangrijke aanvulling, maar ook in kwalitatieve: de informatie kan meer worden toegespitst op de actuele Haagse situatie. Het is meer 'gebruiks-informatie'.

Het zal niet zo mogen zijn dat de kabel uitsluitend ter beschikking staat van culturele minderheden. De kabel is er voor heel Den Haag. Bovendien zou dit niet stroken met het minderhedenbeleid van de gemeente, dat twee sporen omvat: enerzijds integratie, anderzijds behoud van eigen cultuur. Integratie kan slechts bereikt worden, indien er van gelijkwaardigheid van autochtonen en allochtonen kan worden gesproken. In dat verband is evenzeer van belang de voorlichting aan de Nederlandse bevolking over de culturele achtergronden van de minderheids-groeperingen.

Daarnaast zal het onwaarschijnlijk zijn dat een omroeporganisatie die alleen organisaties van culturele minderheden vertegenwoordigt, een vergunning zal krijgen voor het doen van uitzendingen over de kabel. Die vergunning van de minister van WVC is volgens de Omroepwet vereist voor regionale omroepen.

Zolang de lokale omroep nog geen eigen wettelijk kader heeft, wordt hij gezien als (een vorm van) regionale omroep. De minister kan een vergunning geven aan een cultureel representatieve organisatie, die door de gemeenteraad als zodanig wordt aangemerkt.

Het advies van de raad zal moeten bevestigen dat de desbetreffende organisatie representatief is voor het maatschappelijk en cultureel leven van de hele gemeente, niet voor een deel daarvan. Organisaties van culturele minderheden kunnen in staat worden gesteld uitzendingen over het kabelnet te verzorgen, wanneer er een representatief cultureel lichaam is, dat wél een zendvergunning heeft van de minister van WVC. Tot er een fundamentele discussie in de Tweede Kamer is gevoerd over de regionale en lokale omroep geeft WVC overigens alleen incidentele vergunningen aan een representatief cultureel lichaam, die aangevraagd kunnen worden voor uitzendingen ter gelegenheid van bijzondere gebeurtenissen. Niet voor continue uitzendingen. Op dit moment is het de gemeente niet mogelijk zelf een representatief cultureel lichaam in het leven te roepen. Het dient een particuliere instelling te zijn, waarin voor overheidsbemoedienissen geen ruimte is. Wel kan de gemeente de totstandkoming ervan stimuleren. Daarvoor zijn reeds stappen gezet.

Technisch zijn er geen problemen. De kabel ligt klaar voor lokale uitzendingen, radio en televisie. Het financiële plaatje is nog onduidelijk. Het rijk betaalt niet mee aan lokale omroep, in tegenstelling tot de regionale omroep. Lokale reclame op de kabel is nog bij de wet verboden; een verhoging van het abonnementstarief van de kabel door behoefte van lokale omroep wordt door het gemeentebestuur afgewezen. Dat betekent dat de financiering vanuit de algemene middelen van de gemeente moet komen of van de etnisch culturele groepen-organisaties zelf, of van het representatief cultureel lichaam dat door contributieheffing eigen financieringsmogelijkheden kan creëren.

De kosten variëren sterk. Wanneer gebruik gemaakt wordt van bestaande programma's (Wereldomroep, de etnisch culturele groepen-organisaties zelf of van andere instanties die programma's voor en van etnisch culture-

le groepen maken of in omloop brengen), kunnen de kosten beperkt blijven. Het maken van programma's is een kostbare aangelegenheid.

Het Molenwijk-onderzoek

Eén van de sectoren waarin de gemeente regelmatig met buitenlanders te maken krijgt is de stadsvernieuwing. Het zijn vooral de oude, slechte, 19e eeuwse wijken rond de binnenstad waar buitenlanders zich – relatief goedkoop – vestigen. Dat zijn eveneens de wijken waar de gemeente druk bezig is met stadsvernieuwing. Panden worden aangekocht door de gemeente en daarna gerenoveerd of gesloopt en vervangen door nieuwbouw.

Voordat deze maatregelen genomen kunnen worden, zullen de bewoners een andere woning moeten hebben. Dit proces van 'gedwongen' verhuizing heeft heel wat voeten in de aarde, de gemeente probeert dat met de grootst mogelijke zorgvuldigheid te begeleiden. Er vindt huisbezoek plaats, er worden informatie-avonden georganiseerd, bustochten naar mogelijke projecten waar men geherhuisvest kan worden en dergelijke. Het begint allemaal met een folder in de bus en een verwijzing naar de desbetreffende projectwinkel. De deelname van buitenlanders aan dit geheel was gering. Zij reageerden niet of in een (te) laat stadium. Op informatieavonden

(waar tolken aanwezig zijn) kwamen ze niet of nauwelijks. In de Molenwijk, een stukje van het Laakkwartier, moest een blok van 234 oude woningen het veld ruimen voor een buurtpark, of mogelijk een school. Dat was nog niet zeker, maar dat de woningen gesloopt moesten worden was wel zeker. Men moest dus verhuizen. In dit blok woonde flink wat buitenlanders en migranten. In overleg met de sociaal begeleider stadsvernieuwing is besloten een vergelijkend onderzoek in te stellen naar het effect van voorlichting aan zowel autochtonen als allochtonen.

Zowel vorm als inhoud zijn onderzocht. De vorm had betrekking op drie wijzen van presentatie van de informatie: via een folder, via tekstbanden op cassettes en een combinatie van beide middelen.

De informatie werd in vier talen gegeven: Nederlands, Turks, Marokkaans en Hindoestaans. Wie een folder kreeg, kreeg er twee: één in het Nederlands en één in de eigen taal. De inhoud betrof de gebruikelijke informatie voor bewoners van actiegebieden voor wie het proces van herhuisvesting nader: bekendmaking van de procedure, de herhuisvestingsmogelijkheden, de verschillende regelingen en een aankondiging van de informatieavonden.

De respondenten werden onderverdeeld in zes groepen, waarna de volgende testopzet werd vastgesteld:

Tabel 1

	totaal	alleen folder	alleen cassette	folder + cassette
Bevolkingsgroep				
Nederlands	133	45	44	44
Surinaams-Creools	14	4	5	5
Surinaams-Hindoestaans	20	6	7	7
Marokkaans	27	9	9	9
Turks	18	6	6	6
Overig	22	22	--	--
Totaal	234	92	71	71

Om taalproblemen te voorkomen werden de respondenten bezocht door een enquêteur, waar nodig en mogelijk vergezeld door een tolk.

Nederlanders: Nederlandstalige enquêteur/trice

Surinaamse Creolen: enquêteur van Surinaamse afkomst

Surinaamse Hindoestanen: Nederlandstalige enquêteur/trice met Hindoestaanse tolk

Turken en Marokkanen: Nederlandstalige enquêteur/trice met tolk

Overigen: Nederlandstalige enquêteur/trice.

Het inzetten van enquêtrices gaf bij de buitenlanders geen problemen, soms zelfs integendeel.

Elke ondergevraagde werd tweemaal benaderd. Het eerste gesprek werd gevoerd om een inzicht te verkrijgen in hoeverre er reeds kennis aanwezig was omtrent de komende veranderingen in de woonwijk. Om te voorkomen dat in het onderzoek andere zaken een rol konden gaan spelen dan waarvoor het werd opgezet, kregen de ondervraagden vooraf een brief van de gemeente waarin mededeling werd gedaan van het feit dat men moest gaan verhuizen. Het tweede gesprek werd gevoerd om een inzicht te verkrijgen in het effect van de verkregen informatie. De opzet van het onderzoek was de gehele populatie bewoners van de voor het onderzoek relevante woonwijk te ondervragen.

Van de 234 adressen die vóór aanvang van het onderzoek verkregen waren bleken bij aanvang van het on-

derzoek 11 adressen leegstaande woningen te zijn. Bij de 221 overgebleven adressen konden in eerste instantie 197 gesprekken gevoerd worden. Bij 7 ondervraagden kon geen tweede gesprek gevoerd worden; zij werden om die reden buiten de rapportage gehouden.

De totale respons bedraagt derhalve 190 gesprekken, zijnde 86% van de populatie.

Van de 24 personen die niet ondervraagd zijn, weigerden 2 personen een gesprek. De overige 22 werden niet thuis getroffen, ook niet na regelmatig herbezoek.

Uiteindelijk kwam het onderzoeksplaatje er uit te zien als tabel 2.

De absolute aantallen zijn gering, voorzichtigheid bij de interpretatie is geboden.

De resultaten

Bij de eerste meting blijkt circa 2/3 van alle ondervraagden bekend te zijn met één of meer aspecten van de komende veranderingen in de wijk. Die bekendheid is bij Surinamers relatief hoog (74%), bij de Marokkanen relatief laag (48%).

Als informatiebronnen worden genoemd:

folders gemeente – 45 x

folders sociaal begeleider stadsvernieuwing – 43 x

wijkcentrum – 18 x

'mensen uit de buurt' – 44 x.

Van het totaal heeft 65% een half jaar

Tabel 2

Alle ondervraagden naar informatiewijze

Nationaliteit	totaal	informatiewijze		
		alleen folder	alleen cassette	folder + cassette
Nederlands	108	40	32	36
Surinaams-Creools	11	5	2	4
Surinaams-Hindoestaans	20	8	4	8
Marokkaans	23	9	6	8
Turks	17	6	6	5
Overig	11	11	0	0
Totaal	190	79	50	61
Aantal ondervraagden	190	79	50	61

of langer geleden gehoord dat er wat ging gebeuren. Deze 155 weten ook wat er gaat gebeuren:

huizen worden gesloopt – 44 x

wijk wordt afgebroken – 23 x

er komen nieuwe woningen – 20 x.

111 van de 190 hebben wel eens gehoord van de term herhuisvesting (58%), maar 25 (23%) kunnen niet uitleggen wat het is. Van deze 25 behoren er 23 tot de bevolkingsgroep Nederlanders. De overige 86 hebben wel een idee wat herhuisvesting betekent, ze betrekken het op hun eigen situatie. 53% van de ondervraagden is van plan om naar een informatieavond te gaan. 47% voelt hier niet voor. Als redenen om niet te gaan geeft men met name op geen kinderoppas (15 x), geen tijd (12 x). Slechts een gering aantal ondervraagden heeft meer valide redenen om niet te gaan; men kan niet door lichamelijke gesteldheid (6 x), men moet 's avonds werken (6 x) of men heeft reeds alles besproken met de woonmaatschappelijk werker (4 x). Dit algemene beeld geldt voor de totale steekproef. Eén van de bevolkingsgroepen vertoont echter een afwijkend beeld ten opzichte van de gegeven to-talen en wel de Marokkaanse bevolkingsgroep.

Uit het onderzoek komen een aantal

mogelijke oorzaken naar voren die een verklaring kunnen zijn voor de relatief lage bekendheid bij Marokkanen ten aanzien van wat er met hun buurt gaat gebeuren.

De Marokkanen onderscheiden zich van hun mede-buurtbewoners ten aanzien van de in tabel 3 aangegeven zaken.

Een belangrijke variabele hierbij is de kennis van de Nederlandse taal. Het kennisniveau van de allochtone bevolkingsgroepen kunnen we uitdrukken in een gemiddelde score, te berekenen uit een drietal variabelen:

a. Nederlands begrijpen

b. Nederlands spreken

c. Nederlands lezen.

Bij elk van de variabelen zijn de volgende waarden toegekend: niets = 1 af en toe een woord/paar woorden/met veel moeite = 2

redelijk = 3

goed = 4.

Uitgaande van deze opstelling komen we tot tabel 4, waarin de maximaal te behalen score per groep 12 is.

Hoewel gebaseerd op kleine aantallen ondervraagden zien we ook hier weer de relatief lage score bij de groep Marokkanen.

Tabel 3

	Marokkanen	Totaal overige allochtonen	Totaal
Ongeschoolde arbeiders	78%	27%	42%
Lager onderwijs	91%	53%	47%
Momenteel werkzaam	61%	58%	42%
	Turks 82%	Surinaams 36%	

Tabel 4

	Creolen	Hindoestanen	Marokkanen	Turken	Overig
Nederlands					
begrijpen	3,8	3,7	2,5	2,6	3,4
spreeken	3,7	3,7	2,5	2,8	3,4
lezen	3,5	3,5	1,8	2,2	3,2
Totaal	11,0	10,9	6,8	7,6	10,0
Totaal	92%	91%	57%	63%	83%
Aantal ondervraagden	11	20	23	17	11

De tweede meting

Na ontvangst van de verschillende informatiewijzen bleken alle ondervraagden op de hoogte van één of meer aspecten die in de informatie behandeld werden.

Hoewel er wel verschillen bestaan ten aanzien van de teruggespeelde informatie tussen de ondervraagden die de folder alleen, de cassette alleen of die beide informatiewijzen ontvangen hadden, zijn deze verschillen niet van dien aard dat men over impactverschillen per informatiewijze zou kunnen spreken.

Tabel 5 geeft een samenvatting van de meest genoemde aspecten per informatiewijze:

Uit dit overzicht komen een aantal aspecten naar voren die bij de groep 'alleen folder' relatief minder frequent genoemd worden (hierbij werd de groep 'cassette + folder' als controlegroep genomen) en wel:

- groenvoorziening
- renovatie
- maand definitieve keuze in september

Relatief minder frequent genoemd door de groep *alleen cassetteband* zijn:

- nieuwe huizen in de buurt

- weet waar woning te krijgen
- bekendheid met huursubsidie

De informatie blijkt een stimulans te zijn om naar de informatieavond te gaan; had bij de 1e meting 53% plannen, bij de tweede meting is dit 67% van de ondervraagden.

Meer gedetailleerd:

- naar informatieavond 1e en 2e meting	50%
- naar informatieavond alleen 1e meting	3%
- naar informatieavond alleen 2e meting	17%
- niet naar informatieavond	30%
totaal	100%

Voor 3% van de ondervraagden geeft de informatie antwoord op hun vragen. Zij zijn af van verdere informatie; 17% van de ondervraagden is echter na de ontvangen informatie in tweede instantie wel bereid naar een informatieavond te gaan.

Oordeel informatiewijzen

Algemeen

De ontvangen informatie wordt over het algemeen goed (56%) of duidelijk (31%) gevonden.

52% van de ondervraagden zegt het meeste al te weten, 46% heeft er veel informatie uit kunnen halen.

Tabel 5

	alleen folder	alleen cassette	folder + cassette	totaal
Betekenis actiegebied				
huizen gesloopt	48%	46%	33%	43%
moet huis uit	20%	22%	21%	21%
Vooruitzichten buurt				
sloop	52%	50%	39%	47%
groenvoorziening	35%	50%	43%	42%
nieuwe huizen	23%	12%	25%	20%
renovatie	14%	22%	20%	18%
school	20%	18%	12%	17%
Weet waar woning te krijgen	67%	54%	59%	61%
Maand definitieve keuze is september	46%	52%	52%	49%
Tegemoetkoming f 3.500,—	72%	72%	70%	72%
Bekend met huursubsidie	73%	62%	64%	67%

De cassetteband

111 ondervraagden hebben de cassetteband beluisterd, hetzij alleen de band (50 ondervraagden) of in combinatie met de folder (61 ondervraagden).

93% van deze ondervraagden kon de band goed verstaan. Relatief de meeste moeite hiermee hadden de Surinaamse Hindoestanen (3 van de 12).

Deze wijze van informatie verkrijgen wordt door 88% van de ondervraagden als postief ervaren, met name door de Turken en Marokkanen (100%).

De folder

140 ondervraagden hebben de folder ontvangen, hetzij met de cassetteband (61 x) hetzij zonder cassetteband (79 x).

87% van de ondervraagden vond de folder goed te begrijpen, alleen bij de groep Marokkanen ligt het percentage lager (65%).

44 ondervraagden ontvingen twee folders, één in het Nederlands en één in hun eigen taal. Deze groep is samengesteld uit de bevolkingsgroepen Surinaamse Hindoestanen, Marokkanen en Turken. 11 van deze 12 Surinaamse Hindoestanen preferen de Nederlandstalige folder, 14 van de 17 Marokkanen preferen de Arabische folder en 9 van de 11 Turken preferen de Turkse folder.

De folder en de cassetteband

61 ondervraagden ontvingen een folder en een cassetteband. Een duidelijke voorkeur bij het totaal der ondervraagden voor een van de twee informatiewijzen kwam niet naar voren. Wel een duidelijke voorkeur, en wel voor de cassetteband, komt naar voren bij de groep Marokkanen; 4 van de 8 geven de voorkeur aan de cassetteband.

Dit laatste kan verklaard worden uit hetgeen eerder ten aanzien van onder andere het opleidingsniveau van de groep Marokkanen naar voren is gekomen.

Conclusies en samenvatting

Inhoud

Zowel de folder als de cassetteband voldoen qua inhoud goed. Veel ondervraagden weten de belangrijkste elementen van de informatie terug te spelen. Het blijft echter belangrijk aanvullende informatie door middel van informatieavonden te geven.

Opgemerkt dient te worden dat ook vóór het ontvangen van de informatie al vrij veel bekend was omtrent hetgeen met de wijk zou gaan gebeuren.

Informatiewijze

Uit het onderzoek komt geen duidelijke voorkeur ten aanzien van folder of cassetteband naar voren. Beide informatiewijzen blijken een ongeveer gelijke impact te hebben. Alleen de groep Marokkanen had een voorkeur voor de cassetteband, een voorkeur die veroorzaakt werd door een laag opleidingsniveau en een relatief geringe kennis van de Nederlandse taal en vermoedelijk ook van hun eigen geschreven taal.

In hoeverre de groep Marokkanen die in dit onderzoek zijn ondervraagd representatief zijn voor alle in Nederland verblijvende Marokkanen is ons onbekend. De groep kan echter wel als voorbeeld genomen worden voor een groep allochtonen met een relatief laag opleidingsniveau en geringe taalkennis. Voor een dergelijke groep kan een cassetteband uitkomst bieden. Belangrijk is hierbij dat tijdens dit onderzoek bleek dat veel ondervraagden zelf apparatuur bezitten om dergelijke banden af te draaien.

De taal

Het geven van informatie in de eigen

taal van de allochtonen is niet altijd zinvol. De groep Surinaamse Hindoes-tanen kunnen beter overweg met Nederlandse informatie dan met informatie in hun eigen taal.

Zeer zinvol is het geven van informatie in de Turkse taal en in het Arabisch. De Turken en Marokkanen die in dit onderzoek betrokken zijn hebben in grote meerderheid gebruik gemaakt van de informatie in eigen taal. Slechts een enkeling gaf de voorkeur aan de Nederlandstalige folder.

De evaluatie na de informatieavonden leverde op dit punt de volgende gegevens op:

– van de ruim 200 huishoudens binnen dit actiegebied hebben in totaal 140 mensen de informatieavonden bezocht. Daarbij bleek dat in vergelijking met dergelijke avonden in andere eerdere actiegebieden

- men beter in staat was te formuleren welke individuele vragen men nog beantwoord wilde hebben

- men meer geïnteresseerd was geraakt in het totale gebeuren in de buurt dan bij voorgaande vergelijkbare keren het geval bleek.

De conclusies brengen ons tot de volgende overwegingen:

– het huisbezoek is van het grootste belang, zeker wanneer dit door goed geïnstrueerde mensen gebeurt (wat in geval van dit onderzoek niet zo was; immers, inhoudelijk werd er geen informatie 'toegevoegd') heeft zeer veel positieve effecten: beter weten wat je nog wilt weten; weten hoe dat ingevuld kan worden – zie de opkomst van de informatieavonden. En in de richting van ook de gemeente: er blijkt dan meer interesse te komen voor wat er met de buurt gaat gebeuren

– bij de kleine(re) bekende doelgroepen en zeker voor de Marokkaanse en Turkse bewoners verdient het gebruik van tekstbanden aanbeveling; het ma-

teriaal moet worden aangeboden en weer gehaald, wat twee maal huisbezoek inhoudt. Voorwaarde daarbij is de aanwezigheid/hulp van een tolk

– schriftelijk materiaal blijkt voor op-somming van pure feiten een goede ondersteuningsmogelijkheid (die in dit geval noodzakelijk was voor de lijst "keuzemogelijkheden voor herhuisvesting binnen en buiten de wijk" met gemiddelde huren)

– de banden kunnen snel gemaakt en vermenigvuldigd worden; zeker een belangrijk punt wanneer de informatie vaak moet worden gewijzigd. Voordeel hiervan is ook, dat geen verouderde informatie 'een eigen leven gaat leiden'

– de banden komen terug (in geval van dit onderzoek: allemaal); ze kunnen dus opnieuw worden gebruikt. Bij het onderzoek in dit deelgebied bleek ook dat de meeste huishoudens over eigen afspeelapparatuur beschikten. De beschikbaar gestelde recorders waren maar in een enkel geval nodig

– soms kan het gebruik van banden minder kosten met zich meebrengen dan 'drukwerk', vooral bij zeer kleine aantallen; daar tegenover staat dat soms extra medewerking zou moeten worden ingehuurd voor huisbezoeken. Deze overwegingen geven aan dat de meest kleinschalige communicatievorm, het persoonlijk gesprek, bij de etnisch culturele groepen het beste functioneert. Ondersteuning met folders, audio-visueel materiaal en informatie-avonden is prima, maar op zichzelf zijn ze onvoldoende.

Het goed informeren van moeilijk bereikbare groepen als de etnisch culturele groepen zijn, haalt de voorlichter achter zijn bureau vandaan. Het vraagt van hem een grote inzet, veel inventiviteit, veel tijd en veel geld. Misschien dat het daarom nog niet overal zo lekker loopt.

NOTEN

1. Drs. Mohammed Rabbae, inleiding tijdens Sommatie '83, op 25 maart 1983 in Veldhoven.
2. Datagroep Rapport DA 6687. Onderzoek inzake Surinaamse Nederlanders, juli 1978. Niet gepubliceerd.

3. Aantallen buitenlanders in Den Haag per 1/1-1982:

Surinamers	4.403
Turken	9.267
Marokkanen	6.230
Italianen	1.251
Portugezen	957
Spanjaarden	464
Joegoslaven	308
Grieken	51
Algerijnen	22

Aantallen migranten per 1/1-1981:

Surinaamse Nederlanders	19.064
Antillianen	2.812

De migranten beheersen in het algemeen het Nederlands voldoende om in ieder geval eenvoudig taalgebruik te kunnen volgen. Bij uitzondering zijn vertalingen in het Hindi en Sranan Tongo, respectievelijk Engels (Bovenwindse Eilanden) en Papiamentó (Benedenwindse Eilanden) nodig.

4. Datagroep DA 9081, Onderzoek inzake informatie herhuisvesting Molenwijk, augustus 1981. Niet gepubliceerd.

Buurtbabbel, Een verkennend onderzoek naar 'gossip' in de buurt ¹⁾

"Wer ein Gespräch führt handelt publizistisch" W. Lerg ²⁾

In het communicatiewetenschappelijk onderzoek is de aandacht vooral gegaan naar die vormen van informele openbare communicatie ³⁾ die direct aansluiten bij de activiteiten van de formele media, zoals het doorvertellen van nieuwsfeiten, de "interpersonal communication" in het kader van de "two-step-flow" en de diffusie van innovaties.

De aandacht voor het gerucht, een meer zelfstandige vorm van informele openbare communicatie, vormt hierop een uitzondering.

Een alledaagse vorm van informele openbare communicatie met een grote mate van onafhankelijkheid en eigenheid ten opzichte van de formele openbare communicatie en een vorm waaromtrent communicatiewetenschappelijk weinig bekend is, is het gesprek van alledag: de 'gossip'. Onderzoek naar het gesprek van alledag is onderzoek naar 'the obstinate audience': ⁴⁾ naar de eigengereide bijdrage van het publiek aan het tot stand brengen van openbaarheid. Het exploiteert daarmee de opvatting van openbare communicatie als transactie ⁵⁾ en demonstreert wat Kepplinger omschreef als een "fundamental paradigm change": de overgang van het zien van openbare communicatie als eenzijdig uitbuiten van ontvangers door zenders naar een visie op openbare communicatie als een activiteit waarin zenders en ontvangers op hun eigen wijze deel hebben. ⁶⁾ Om deze redenen is er door ons een verkennend onderzoek gedaan naar 'gossip', waarbij om de bij openbare communicatie behorende schaligheid van de 'res publica' te concretiseren is gekozen voor 'gossip' in de buurt: de zogenaamde "buurtbabbel". Onder buurtbabbel wordt verstaan de alle-

daagse praterij van buurtgenoten onderling in het kader van allerlei meer of minder toevallige ontmoetingen. Er wordt dan over van alles en nog wat gepraat, over wat er in de buurt gebeurt, over de mensen die er wonen en wat hen overkomt, kortom over alles wat hun belangstelling heeft gewekt. Het woord 'gossip' stamt af van het oud-Engelse woord "godsibb", peetouder. De band van de familie met de peetouders en tussen de peetouders onderling was vaak zeer hecht, hetgeen ongetwijfeld ook veel sociaal verkeer tot gevolg had. Hieraan verwant is vermoedelijk de interpretatie van 'gossip' als 'kraambabbel'. ⁷⁾

Literatuur

In de loop van de tijd is het thema 'gossip' door diverse auteurs behandeld.

Volgens Paine ⁸⁾ is gossip zowel een vorm van informele communicatie als een 'move', bedoeld om individuele belangen te beschermen. Hij zet zich met name af tegen Gluckmann ⁹⁾ (en Hannerz ¹⁰⁾ en Abrahams ¹¹⁾) die 'gossip' zien als een eigenschap van de 'community'.

Volgens Gluckmann bevordert gossip de eenheid van de groep en wordt het evenwicht erdoor in stand gehouden; het onderstreept de grenzen tussen wij en zij (Hannerz) en verhoogt de conformiteit aan de groepsnormen (Abrahams). Paine daarentegen meent dat 'gossip' gezien moet worden als doelbewust gedrag van het individu in termen van communicatie en persoonlijke belangen.

Het informele karakter van 'gossip' wordt in vrijwel alle literatuur hierover onderkend. Ook in Paine's visie is dit een onderscheidend kenmerk. Wel

moeten we ons realiseren, aldus Paine, dat we niet te maken hebben met informele informatie maar met *informele communicatie*: dat is informatie die langs informele weg (ver)loopt: de communicatiekanalen zijn door het individu uitgezocht als alternatieven voor de beschikbare officiële kanalen.¹²⁾ Dit betekent ook, dat 'gossip' op zichzelf geen conflict uitlokt of vermijdt, dat de mensen niet bijeenbrengt of hen uiteendrijft. Alles kan, niets moet.

Suls¹³⁾ meent dat Paine, Hannerz en Abrahams voorbijgaan aan de vergelijkende functie van gossip. 'Gossip' kan dienen om die onzekere, onduidelijke gedragingen zuiver te krijgen, waarover binnen de groep weinig consensus bestaat. Dit zoeken naar cognitieve helderheid heeft gossip gemeen met het gerucht, aldus Suls.

Geruchten echter hebben betrekking op ambigue situaties en "news events". 'Gossip', aan de andere kant heeft betrekking op het gedrag en de affaires van andere mensen, vaak die mensen waarmee men bekend is. Suls stelt dat mensen deze 2e of 3e hands informatie nodig hebben om zich met anderen te kunnen vergelijken. Het is dan niet voldoende de gossip enkel te consumeren, men moet ook gossip verspreiden om te weten te komen hoe anderen over iets denken.

Yerkovich¹⁴⁾ vraagt zich af wat het verschil is tussen gossip en het simpele uitwisselen van informatie tussen mensen. 'Gossiping' is een vorm van sociaal gedrag. Daarom is, zijns inziens, de inhoud van wat gezegd wordt niet zo belangrijk als de interactie: door 'gossip' te zien als een proces wordt het mogelijk zich op meer te richten dan de directe inhoud.¹⁵⁾

Er zijn drie factoren die de interactie beïnvloeden: de deelnemers aan dit communicatiegebeuren die elkaar kennen, de gelijke definitie van de situatie en het zoeken naar een morele beoordeling van degene over wie de 'gossip' gaat.

Sabini en Silver¹⁶⁾ sluiten bij dit laatste aan: 'gossip' is een manier om ie-

mands gedrag indirect af te keuren als je het direct niet kunt of niet wilt. Het is een veroordeling van de ander waar deze niet bij tegenwoordig is. Niet alle 'moral characterizations' van iemand achter zijn rug om wordt door hen 'gossip' genoemd. Lovend commentaar op iemand is geen 'gossip', en wanneer de communicatie alleen bestaat uit het uitwisselen van informatie zonder morele component wordt eerder gesproken van gerucht dan van 'gossip'.¹⁷⁾

'Gossip', zegt Rysman,¹⁸⁾ stelt ons voor een interessante paradox nl. die van de implausibele boodschap. Alhoewel er vaak en gretig op wordt ingegaan worden de boodschappen met ongelooft ontvangen. Bij andere vormen van communicatie zou een dergelijke ongeloofwaardigheid allang geleid hebben tot negatieve sancties t.o.v. de zender, maar 'gossip' blijft bestaan. Over het ongeloofwaardige karakter zijn zowel zender als ontvanger het eens. De transmissie van 'gossip' moet, aldus Rysman gezien worden als een in essentie sociaal proces dat iets zegt over de groep, waar zowel zender als ontvanger deel van uitmaken.

'Gossip' wordt in dit kader gebruikt om bv. het eigen beroepsbeeld te versterken:

- seksuele snoeverijen onder bijvoorbeeld artsen over hun aantrekkingskracht op verpleegsters;

- bedreigers van het beroep worden op hun plaats gezet ("het ligt altijd aan de klant");

- sterke verhalen over sexueel gerief in ruil voor positieve beoordelingen van studieprestaties kunnen het eigen normen- en waardenpatroon verdedigen. In eerste instantie lijkt dit bedreigend voor de status van bijvoorbeeld de professor, maar het geeft, volgens Rysman, aan dat:

- a) de professor de belangrijkste rol heeft (sic!)

- b) de studie in het leven van de student een centrale plaats inneemt.

In een ander artikel¹⁹⁾ laat Rysman zien hoe 'gossip' van een vriendelijke

positieve term verworpen is tot een negatief beladen term voor een soort gedrag dat bij voorkeur aan vrouwen wordt toegeschreven. Het valt Rysman op dat de ongunstige connotaties pas voorkomen vanaf het moment dat 'gossip' aan vrouwen wordt gekoppeld. De mannelijke betekenis: 'tipping companion', zoiets als een kroegmakker, straalt warmte en kameraadschap uit, terwijl van vrouwen wordt gezegd dat ze kakelen en rondrennen als kippen zonder kop.

Ook bij een ongunstige betekenis impliceert 'gossip', volgens Rysman, solidariteit. Het zou wel eens zo kunnen zijn dat de negatieve bijbetekenis juist door deze solidariteit is ontstaan: "women together make trouble for men".²⁰⁾

Haviland deed onderzoek naar 'gossip' in een gesloten mexicaanse gemeenschap. In deze gemeenschap wordt privacy zeer hoog aangeslagen maar tegelijkertijd is men intens nieuwsgierig naar wat zich afspeelt op buurmans erf. 'Gossip' geeft de gelegenheid kennis uit de privé sfeer in de openbaarheid te brengen. Het is een middel om de ander een hak te zetten maar is ook iets om bang voor te zijn omdat het als middel niet helemaal in de hand wordt gehouden. Dit resulteert in deze gemeenschap in een zeer ambigue houding ten opzichte van 'story-telling'.

'Gossip', aldus Abrahams,²³⁾ vindt net zoals moppentappen plaats tussen individuen die in een speciale relatie tot elkaar staan. Er is, volgens Abrahams een samenhang tussen 'gossip' en andere vormen van wat hij 'performance' noemt. De bewoners van St. Vincent, waar Abrahams zijn onderzoek deed, kennen een 'art of gossip' op de juiste manier, waarbij aan bepaalde condities wordt voldaan, wordt uitgevoerd, dan is er geen verschil meer met andere formele, gestructureerde 'performances'.

'Performance' is voor hem openbaarmaking: "... any public activity (i.e. one which goes beyond the family or a pair who are friending) is regarded as

a performance" ...²⁴⁾ Dat wil niet zeggen dat 'gossip' wordt goedgekeurd; het wordt echter als onvermijdelijk beschouwd.

Abrahams maakt in zijn onderzoek onderscheid tussen 'commiss' en 'nigger business'.

'Commiss' is praten over iemand anders terwijl hij er niet bij is; 'nigger business' betekent met je eigen zaken de tongen in beweging brengen om zo doende meer bij de groep te horen. 'Gossip', opgevat als een 'performance' die volgens de regels van de kunst wordt gehouden laat duidelijk de verwantschap met openbare communicatie zien. Naar behoren uitgevoerd is 'gossip' een onderdeel van het 'system of performance', maakt deel uit van c.q. is een vorm van traditionele openbare communicatie in de betreffende cultuur.

In zijn artikel 'Gossip in Encounters'²⁵⁾ definieert Handelman 'gossip' als een informele boodschap over andere mensen, die in een 'encounter' wordt overgebracht. Lukt de 'encounter' dan betekent dat, dat de gesprekspartners, de groepsleden, belang aan de boodschap hechten.

De mate waarin 'gossip' overkomt, en de mate waarin dit makkelijker of moeilijker is, is op zijn minst ten dele afhankelijk van de 'encounters'. De 'encounter' noemt Handelman een 'medium of transmission'.²⁶⁾

Ze is niet alleen een weerspiegeling van de sociale structuur waarin zij plaatsvindt, maar een combinatie van individuele actie en sociale orde in een tijdsgebonden ontmoeting.²⁷⁾

Volgens Handelman kan een typologie van 'encounters' worden opgesteld op grond van bepaalde eigenschappen die zij bezitten. Hij onderscheidt 'oscillating', 'oppositional' en 'consensual' "encounters". De aard van de 'encounters' beïnvloedt de manier waarop en de vorm waarin de 'gossip' wordt doorgegeven. Omgekeerd geldt ook dat, wanneer de 'encounter' met gossip wordt geopend, deze op haar beurt de aard van de encounter kan beïnvloeden.

Ook Gilmore²⁸⁾ komt tot een grote verscheidenheid aan 'gossip'-soorten. Paine en Gluckmann hebben, volgens Gilmore, een splijting veroorzaakt in de anthropologische visie op 'gossip'.²⁹⁾ Zij hebben niet onderkend dat hun beider benadering in feite complementair is.

Niemand heeft zich afgevraagd wat nu eigenlijk 'gossip' is; er bestaan duidelijk verschillende interpretaties. Dat betekent, aldus Gilmore, dat 'gossip' niet het een of het ander is, maar een aantal vormen van gedrag inhoudt die allemaal iets gemeen hebben.

Aan de hand van een studie in een klein spaans stadje, "a clean, but most gossipy town", komt Gilmore tot elf vormen van 'gossip'.

Criticar, to criticize. Een algemene term die negatieve kritiek uitdrukt; Kwaadsprekerij, klappen of klappeien.

Rajar, to cut. Men heeft de bedoeling om schade te berokkenen. Hiermee wordt roddel of zelfs laster bedoeld.

Darle La Lengua, to tongue-lash. Dit is geen speldeprik zoals rajar maar een doelbewuste campagne. Gilmore merkt hier op dat het informatieve aspect klein is aangezien de geloofwaardigheid zeer gering is.

Cuchicear, to whisper. Deze term wordt alleen gebruikt wanneer een groot aantal mensen bij de actie betrokken is ('de hele stad praat over...') Voor Gilmore heeft deze vorm van 'gossip' de connotatie van gerucht. Een nederlandse uitdrukking die hier dichtbij komt is de tongen in beweging brengen.

Murmurar, to murmur. Als Cuchicear maar hier is meer sprake van schandaal; de kritiek is sterker en men is beter geïnformeerd. In tegenstelling tot de tongen in beweging brengen zouden we hier willen spreken van op de tong rijden.

Chismorear, to speak of trifles or to niggle. Deze vorm wordt bedreven in kleine groepjes, door de vrouwen op straat en door de mannen in de café's. Hierbij wordt onbelangrijke, amusante informatie over derden zonder kwade intenties doorgegeven. Het informatie-

ve element is groot; hier worden de nieuwtjes doorgegeven. We zouden deze vormen kletsen, 'klessen', babbelen of snappen kunnen noemen.

Paliquear, to chatter, to talk idly of nothing. Als murmurar maar dan voornamelijk over sexuele aangelegenheden. Kenmerkend is hierbij het speculatieve karakter van de praat. Het lukte ons niet hier een nederlandse uitdrukking voor te vinden.

Cortar El Traje, to cut the cloth. Dit betekent in alle onschuld praten over andere mensen. Het is pure recreatie en absoluut niet kwaadaardig, hoewel de informatie die wordt doorgegeven lang niet altijd door de betrokkenen wordt geapprecieerd. Wij zouden dit willen vergelijken met 'bespreken'.

Charlar, to chat, een eufemisme voor alle vormen van 'gossip'. Meestal een term die je over jezelf gebruikt, zoals babbelen, kouten, keuvelen.

Hablar Occulto, speak secretly. Bij deze vorm wordt gepraat over een hogere sociale klasse, het is niet de bedoeling dat degene over wie het gaat het te horen krijgt. Smoezen, smiespelen, murmeren zijn termen die hiermee te maken hebben.

Contar, to tell. Dit is de meest specifieke vorm. Het betekent vertrouwelijke informatie doorvertellen, verraad, dat wat in de oorlog 'babbel' wordt genoemd.

Hoewel al deze vormen van 'gossip' van elkaar verschillen meent Gilmore er bepaalde convergenties in te kunnen ontdekken en hij komt tot een typologie aan de hand van de volgende criteria:

– *het aantal 'gossipers'*. De vormen 'cuchicear' en 'murmurar' hebben betrekking op de hele stad, de hele provincie, enz. Bij de vormen 'chismorear', 'paliquear' en 'cortar el traje' is sprake van een netwerk dat begrensd wordt door een straat of een buurt. Een derde vorm wordt gekenmerkt door een 'dyadic sniping' waarbij de anderen stilzwijgend terzijde staan.

– *de status van degene over wie de 'gossip' gaat*. Alle vormen, op één na

gaan over personen met dezelfde status. 'Hablar occulto' gaat over personen met een hogere status.

– *opzettelijke kwaadaardigheid*. De 'gossip' kan zowel opzettelijk kwaadaardig zijn, bedoeld om te kwetsen, maar ook onschuldig, recreatief en daardoor geloofwaardiger.

– *legitimiteit*. Alleen de laatste vorm van 'gossip', verraad, kan illegitiem, in de zin van buiten de normen vallend, worden genoemd.

Gilmore probeert zodoende te komen tot een typologie die ook voor de communicatiewetenschap van belang kan zijn. Zo is bv. het eerste criterium van Gilmore een aanduiding voor de 'schaligheid' van het 'gossip'-gebeuren en het derde wijst op de verschillende functies van 'gossip'. In eerste instantie echter maken de diverse beschrijvingen van 'gossip' aanschouwelijk hoe sterk het openbaarheidsaspect van 'gesprekken-tussen-mensen' berust op de act van communicatie zelf, en dat 'gesprekken-tussen-mensen' zelf openbaarheid constitueert.

Evenals bij geruchten, is bij 'gossip' sprake van informele openbare communicatie. Een mogelijke uitzondering is de "art of gossip", die kan worden aangemerkt als een traditionele vorm van formele openbaarmaking, als 'performance'.

Ook Rosnow en Fine³⁰⁾ vatten geruchten en 'gossip' samen, onder de titel: 'types of hearsay'. Jammer genoeg komen zij niet tot een nadere omschrijving van 'hearsay'. In de literatuur wordt wel bij herhaling gewezen op het onderscheid tussen gerucht en 'gossip'. (Rosnow³¹⁾; Buckner³²⁾; Szwed³³⁾; Stirling³⁴⁾; Bailey³⁵⁾). De verschillen kunnen ons inziens als volgt worden samengevat:

GERUCHT: is nieuws, doorverteld via via aan wie maar horen wil, met de bedoeling cognitieve helderheid te verkrijgen. Er hangt een 'nieuws sfeer' om de inhoud van een gerucht heen, die consequenties heeft voor de manier van verspreiding en mogelijk gevolgen heeft voor de groep.

Het gerucht kan over 'alles' gaan. Gerucht heeft de 'functie'³⁶⁾ van nieuws. GOSSIP: is niet zozeer nieuws maar heeft betrekking op het doorpraten van zaken die voor een bepaalde groep van belang worden geacht. Niet het onderwerp is bepalend voor het onderscheid 'gossip' – gerucht maar veeleer de sfeer waarin het gesprek plaatsheeft. Een 'gossip-achtig' gesprek wordt gekenmerkt door een normatieve, evaluatieve sfeer, men levert commentaar en opinieert. De 'informatiestroom' loopt anders. Bij 'gossip' praat men niet met wie maar horen wil, doch je bedrijft het met bepaalde mensen. 'Gossip' gaat van het ene cluster van bekenden naar het andere. Terwijl het gerucht te maken heeft met inhoud, heeft 'gossip' te maken met interactie. 'Gossip' heeft eerder een commentaar- en een sociusfunctie.³⁷⁾

Onderzoek

De vraagstelling van het onderzoek is zeer algemeen en heeft een verkennend karakter. Hypothese-toetsend of verifiërend onderzoek lijkt t.a.v. het onderhavige onderwerp nogal prematuur. Het onderzoek is derhalve in de eerste plaats gericht op *theorievorming* omtrent informele openbare communicatie. Het gaat om het verzamelen van gegevens om theorie te genereren en behoort als zodanig tot de inductieve fase van de empirische cyclus.³⁸⁾ Het verkennend karakter is daarbij niet alleen van toepassing op de theorievorming maar ook op de te volgen onderzoeksmethoden en -procedures.

Het gaat derhalve om *observatie* en *inventarisatie* van "gesprekken" die samen de buurtbabbels van bewoners van een buurt vormen. Onder "gesprek" wordt verstaan een in tijd en/of situatie afgrensbaar communicatiegebeuren tussen een rapporteur en zijn gesprekspartner(s).

De inventarisatie is gericht op *inhoudsaspecten*: welke onderwerpen komen aan bod, zijn er geruchten bij,

wordt er veel geroddeld; op *kanaalaspecten*: wie praat met wie, zijn er knooppunten, van wie komt de informatie en de rol van de *structurele factoren*: tijdstip van gesprek en plaats waar het gesprek plaats vond.

De observatie

Om de gegevens zo natuurlijk mogelijk en in hun meest oorspronkelijke staat te kunnen verzamelen werd gebruik gemaakt van participerende observatie in de eigen buurt, waaraan, behalve door een van de onderzoekers nog door 4 buurtbewoners werd meegegaan.

De consequentie van deze procedure, namelijk voorkennis omtrent buurt, bewoners en rapporteurs mag misschien onderzoekstechnisch problemen opleveren, in een exploratieve studie als deze is zij een groot gemak. De observatie was aan de andere buurtgenoten niet bekend. Hierdoor werd een van de bezwaren tegen participerende observatie namelijk het optreden van het zogenaamd "control effect"³⁹⁾ opgeheven. Spontaniteit van de gesprekken, waarbij de rapporteur werd aangesproken leek hierdoor gewaarborgd. Deze verstolen manier van onderzoeken houdt wel in dat er een grote kans is op het optreden van een ander nadeel van participerende observatie namelijk het "biased viewpoint effect".⁴⁰⁾ Om dit min of meer uit te schakelen werd gebruik gemaakt van een registratieformulier waarop aan de hand van een vast aantal punten het geobserveerde gesprek moest worden genoteerd. Daardoor werd tevens een zodanige standaardisering van de geobserveerde gesprekken bereikt dat onderlinge vergelijkbaarheid mogelijk werd. Een in een registratieformulier vastgelegd gesprek werd vervolgens opgevat als een protocol van dat gesprek. De analyse gaat dan ook uit van protocollen.

De betreffende buurt omvat 2 straten, 104 woningen in een nieuwbouwwijk in het zuiden van een middelgrote stad, die zowel onderling qua huis-type en ruimtelijke ordening als wel in het gro-

tere geheel van de wijk duidelijk als een éénheid herkenbaar is.

Zoals vermeld werden behalve de onderzoeker, 4 andere buurtbewoners bij de participerende observatie betrokken. Voor hen allen gold de opdracht om gedurende een bepaalde periode de gesprekken die zij in het dagelijkse buurtleven meemaakten (waaraan zij deelnamen) systematisch te rapporteren. De 5 rapporteurs, aangeduid met mythologische namen waren Adonis en Circe, overburen, 1½ jaar in de buurt woonachtig, studenten-echtpaar zonder kinderen met hond; lokaste vaste koffie- en naaivriendin, met kinderen op de naburige basisschool; Juno, woont in de andere straat, een kind op de basisschool, een kind op de kleuterspeelzaal en Medusa, de onderzoeker. Als periode voor de observatie werd vastgesteld de periode na de grote vakantie, als iedereen weer in zijn gewone doen zou zijn en vóór de kou en echt herfstig weer. De onderzoeksperiode omvatte 3 weken:

Periode I: 2 aaneengesloten weken 7 t/m 21 september 1980.

Periode II: 5-12 oktober 1980.

Verslag van het onderzoek

In totaal werden 52 protocollen geproduceerd in de 1e en 22 protocollen in de 2e periode. Een protocol geeft één gesprek weer met een persoon (soms met meerdere). Het gesprek kan meerdere onderwerpen omvatten. Het verzamelen van de babbels bleek een zeer onzekere bezigheid te zijn. Er zijn dagen waarop honderduit wordt gekletst en dagen waarop de oogst voor de onderzoeker zeer matig is. Afgezien van bijzondere gebeurtenissen is niet duidelijk geworden welke factoren de babbelfrequentie beïnvloeden. Aanvankelijk werd grote invloed toegerekend aan de weersomstandigheden, maar achteraf is dat niet meer zo zeker. Wel bleek dat tijdens regendagen en slecht weer minder babbels werd verzameld, maar ook bij stralend

weer was de oogst vaak zeer matig. Wat ook opviel was dat topdagen en "snertdagen" voor de verschillende rapporteurs gelijk liepen.

Na afloop van de onderzoeksperiode zijn door de rapporteurs ervaringen uitgewisseld. Voor allen gezamenlijk gold:

1. een grote behendigheid werd vereist om:

– iemand aan het praten te krijgen-/houden;

– niet door de mand te vallen;

– gezellig mee te kletsen en ondertussen te onthouden wat er werd gezegd.

2. de moeilijkheden om de gesprekken zuiver te recapitulieren.

3. het onvermogen om alle babbel op te pikken.

4. gedwongen zijn je neer te leggen bij de grillen van het babbellandschap (dan veel, dan niets).

Voor de rapporteurs afzonderlijk: Adonis liet het op schrift afweten, hij leverde geen enkel protocol in. Zelf meende hij dat dit kwam omdat hij niet zoveel thuis was in verband met studie en werk. Een factor die hier van belang is, is het feit dat Adonis en Circe geen kinderen hebben. Dit betekent dat je minder gemakkelijk wordt 'aangeschoten'. Kinderen fungeren als een soort van 'dekmantel' voor contact. Het is veilig: of je praat alleen maar over de kinderen, of, als het gesprek stopt, heb je in ieder geval iets om op terug te vallen.

Circe leverde niet zoveel protocollen in, maar wel hele lange: ze had weinig moeite dergelijke lange gesprekken te onthouden en te reproduceren.

lokaste kent vrij veel mensen. Zij woont al vanaf het begin in deze buurt en brengt en haalt iedere dag haar kinderen van en naar school. lokaste praatte best veel, met name onderweg van huis naar school en vice versa tijdens koffiebezoekjes en tijdens de kookles die ze geeft. Haar probleem was dan ook niet het verzamelen van materiaal of het onthouden van een gesprek, maar de schriftelijke registratie. In de 2e periode is met succes geprobeerd deze moeilijkheid te ondervangen. lo-

kaste vertelde na elke een of anderhalve dag tegen Medusa wat ze aan babbel had opgevangen en Medusa stelde dan voor haar de protocollen op.

Junio, secretaresse van beroep, formuleerde bondig en nauwkeurig. Na afloop bleken haar een aantal dingen te zijn opgevallen. Zij meende te merken dat de babbel seizoengebonden was (schoenen en winterjassen) en dat er voornamelijk oppervlakkig (weinig 'echte' gesprekken) gepraat werd, over kinderen, dingen die gebeurd zijn, maar op een vertellende, geen beschouwende manier. Voor haar gevoel ging het dan vaak niet om het onderwerp van het gesprek maar om het contact. Tenslotte viel het haar op dat er weinig geroddeld werd. Er werd wel over anderen gepraat, maar zelden in slechte zin. Medusa vond het moeilijk om gezellig mee te praten, ondertussen het gesprek te onthouden en ook nog te bedenken hoe het later te gebruiken.

Inventarisatie

De resultaten van de participerende observatie kunnen het best gepresenteerd worden aan de hand van 3 punten: aantal gesprekken; onderwerpen en kanaalaspecten.

Aantal gesprekken

In totaal werden er 74 protocollen geproduceerd. Aan de 74 gesprekken werd met uitzondering van de rapporteurs deelgenomen door 42 verschillende gesprekspartners. Verschillende personen werden meerdere malen als gesprekspartner gerapporteerd door eenzelfde observator: aan de 74 gesprekken werd deelgenomen door 33 verschillende personen; meerdere malen werd eenzelfde persoon gerapporteerd als gesprekspartner bij verschillende rapporteurs. Het aantal gesprekken wisselde van dag tot dag. Het meest saillant was de eerste maandag, waarop een zeer groot aantal gesprekken plaats vond. Kennelijk is de maandag –zo direct na het wee-

lant was de eerste maandag, waarop een zeer groot aantal gesprekken plaats vond. Kennelijk is de maandag –zo direct na het weekend, dat toch voornamelijk in eigen kring wordt doorgebracht– een dag waarop veel gesprekken worden gevoerd. Hetzelfde gold in iets mindere mate voor de donderdag, althans in de eerste periode. Opvallend is ook dat het aantal gesprekken in de loop van de onderzoeksperiode afnam. Van grotere betekenis is het tijdstip van de gesprekken. Door de dag heen bleken vooral van belang: de tijdstippen vóór en ná school; tijdstippen tijdens de schooluren en overige tijdstippen. Het grootste percentage gesprekken (26%) vond plaats in de loop van de middag (tijdens de schooluren). Het tijdstip van gesprek heeft zeer waarschijnlijk direct te maken met de aard van de situatie waarin het gesprek plaats vindt. Voor een gesprek is immers nodig dat minstens twee mensen (waarvan één rapporteur) bij elkaar komen. Dergelijke samenkomsten kunnen toevallig zijn, ze kunnen voortkomen uit het samen op weg zijn naar een bepaalde bestemming bv. kinderen naar school brengen of winkelen, of zij kunnen ontstaan op grond van een sociaal motief, bv. behoefte aan een praatje of iets dergelijks.

thuishaven als gezamenlijke bestemming, ook wordt de tijd tussen de middag (is ná school en vóór school) besteed aan boodschappen doen.

Onderwerpen

In de 74 protocollen werden 142 verschillende onderwerpen gerapporteerd, waarvan 100 in de eerste periode. Voor beide perioden levert dit een gemiddelde van 1,9 onderwerp per gesprek. De 142 onderwerpen konden worden gegroepeerd tot 15 categorieën. Het hoogst scoorde de categorie '(vrije)tijdsbesteding', direct gevolgd door 'gezondheid' en 'kinderen'. De verdeling van de onderwerpen over de verschillende categorieën laat enkele grote verschillen tussen de eerste en tweede periode.

Onderwerpen in de categorie "anderen", "banen" en "kleren" komen in de 2e periode verhoudingsgewijs tweemaal zoveel voor als in de eerste. Omgekeerd geldt dit voor "school" en vooral "buurtdrama", die in de 2e periode niet scoorde en in de eerste periode 10x voorkwam.

Voor de verschillende tijdstippen zijn er beduidende verschillen tussen het aantal onderwerpen per gesprek: 'vóór en ná school' gemiddeld 1,5 onderwerp per gesprek, voor 'overige

Tabel 1. Aantal gesprekken naar tijdstip en situatie.

situatie tijdstip	sociaal motief		toevallige ontmoeting		gezamenlijke bestemming		overige		totaal	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
vóór en ná school	3	15	6	32	21	64	0	0	30	41
tijdens schooluren	10	50	9	47	9	27	1	50	29	39
overige tijdstippen	7	35	4	21	3	9	1	50	15	20
totaal	20	100	19	100	33	100	2	100	74	100

Gesprekken in het kader van een gezamenlijke bestemming zijn het sterkst vertegenwoordigd: 33. Dit hangt samen met het grote aantal gesprekken, 21, van vóór en ná school, wanneer men elkaar treft met de school c.q.

tijdstippen' is dit 2,4. Tijdens de schooluren kwamen met name aan bod 'kinderen' en 'gezondheid', op de overige tijdstippen van de dag werd het meest over 'anderen' gepraat. Vóór en ná school kent geen onder-

werp-uitschieters: 'gezondheid', '(vrije)tijdsbesteding', 'school' en 'buurt-drama' scoren allemaal ongeveer even hoog. Het grootste aantal onderwerpen kwam ter sprake tijdens ontmoetingen met een sociaal motief. Tijdens gesprekken in deze situatie werd het meest gepraat over 'anderen' met '(vrije)tijdsbesteding' en 'kinderen' op een gedeelde 2e plaats.

meer op t.a.v. het functioneren van de verschillende rapporteurs in het babbellandschap, dan inzicht in hoe de buurtbabbel verloopt, wie met wie praat, of er knooppunten zijn in de communicatienetwerken van de buurt etcetera.

Toch staat het wel vast dat deze knooppunten er zijn. Het sterke vermoeden bestaat dat in de onderzochte

Tabel 2. Aantal onderwerpen per categorie naar situatie; en aantal gesprekken.

situatie	onderwerp-categorie														aantal gesprekken		
	gezondheid	anderen	(vrije) tijdsbesteding	boodschappen	school	kinderen	contact	banen	weer	X	kleren	tuinten	'buurtdrama'	honden		leef tijd	totaal
ontmoetingen met een sociaal motief	7	12	10	2	3	10	3	2	-	-	5	1	1	-	-	56	20
toevallige ontmoetingen	4	-	6	1	4	4	2	2	1	-	2	2	5	3	1	37	19
ontmoetingen met een gezamenlijke bestemming	8	2	6	5	5	6	1	2	1	2	3	-	4	1	-	46	33
overige situaties	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2
totaal	20	15	22	9	12	20	6	6	2	2	10	3	10	4	1	142	74

Het gemiddeld aantal onderwerpen bij ontmoetingen met een sociaal motief is het hoogst: 2,8 per gesprek en voor ontmoetingen met een gezamenlijke bestemming het laagst: 1,4. Het babbellandschap kent een grotere afwisseling dan verwacht. Het gemiddelde aantal onderwerpen tijdens bijeenkomsten met een sociaal motief "tijdens de schooluren" is 3,3 (aantal gesprekken = 10) en tijdens toevallige ontmoetingen op "overige tijdstippen" is 3,5 (aantal gesprekken = 4) in tegenstelling tot bijvoorbeeld 1,5 het gemiddelde aantal onderwerpen vóór en ná school in situaties met een gezamenlijke bestemming (aantal gesprekken = 21).

Kanaalaspecten

Gezien de methodische opzet van het onderzoek is in elk protocol de rapporteur per definitie in een kanaalrol aanwezig. De gegevens leveren dan ook

buurt iedere "clique" van 5 à 6 huizen zijn eigen centrale informatiebron heeft. De cliques overlappen elkaar en zo wordt er informatie doorgespeeld. In de hele buurt zijn dan weer enkele zeer centrale personen aan te wijzen. Zij weten alles en hebben een reputatie opgebouwd, zodat hen ook veel informatie wordt toegespeeld. Zij fungeren op informeel niveau als buurtkrant. De in de protocollen vermelde communicatienetwerken zijn zeer eenvoudig: de 42 verschillende gesprekspartners kwamen voor in 65 dyades, 6 triades en in 3 gevallen waren meer dan 3 personen bij een gesprek aanwezig. In geen van de protocollen werd melding gemaakt van communicatieketens die meer dan de direct aanwezigen omvatten.

Het optreden van de verschillende rapporteurs in de buurtbabbel was zeer ongelijk.

Tabel 3: Aantal gesprekken per rapporteur naar tijdstip en aantal gesprekspartners.

rapporteur	tijdstip vóór en ná school	tijdens schooluren	overige tijdstippen	totaal	aantal gesprekspartners
Circe	—	—	3	3	2
lokaste	14	2	2	18	7
Juno	13	14	1	28	16
Medusa	3	13	9	25	17
Totaal	30	19	15	74	42*

*) Het absolute aantal verschillende gesprekspartners was 33. Het totaal aantal 42 is te verklaren uit het feit dat sommige rapporteurs gesprekken hadden met dezelfde gesprekspartners.

Circe die overdag werkt en geen kinderen naar school hoeft te brengen, had haar weinige gesprekken tijdens de overige uren van de dag. Bij haar kwamen wel veel onderwerpen per gesprek aan bod. Een verklaring hiervoor is misschien de lengte van de gesprekken: een ervan, dat over de heg werd gevoerd in het kader van een toevallige ontmoeting, duurde enkele uren.

lokaste had duidelijk de meeste gesprekken bij het naar school brengen en halen van de kinderen of in het winkelcentrum (11 van de 18). Het aantal gesprekspartners is niet zo groot en bestaat vooral uit ouders die eveneens kinderen van en naar school brachten. Juno en Medusa praatten met ongeveer evenveel mensen, duidelijk meer dan lokaste. Dit kan verklaard worden door een andere gezinssamenstelling en verschil in bezigheden en karakters: lokaste is kennelijk sociaal minder mobiel. Juno voerde haar gesprekken voornamelijk tijdens en rondom de schooltijden: de helft had plaats bij het naar schoolbrengen en tijdens het winkelen (14 van de 28 met een gezamenlijke bestemming). Medusa brengt de kinderen nauwelijks zelf naar school, een punt dat hier duidelijk van invloed is. Zij had het hoogste aantal gesprekken (10 van de 25) in een situatie met een sociaal motief.

Van de 42 gesprekspartners kwamen er 31 uit de buurt en 7 uit de wijk. 24 waren woonachtig binnen een straal van 25 meter van de betreffende rapporteur. Wat dit betreft was de actiera-

dius van Juno ruime dan die van de andere rapporteurs.

Een ander aspect aan het kanaal is de reden van contact. Er is hierbij onderscheid gemaakt tussen de volgende categorieën:

- de reden van contact is onderwerp-/zaakgebonden, men praat met elkaar om iets te weten te komen, om ergens informatie over te krijgen;
- de reden van contact is een vaste relatie met de gesprekspartner: bijvoorbeeld burens of vrienden;
- er is geen of een andere reden voor contact, bijvoorbeeld toevallig in elkaars aanwezigheid.

Elk van deze redenen voor contact komt in ongeveer gelijke mate in de protocollen voor (resp. $n = 27$, $n = 26$ en $n = 21$). Juno is het meest betrokken bij onderwerp/zaakgebonden contacten en "toeval" (resp. $n = 13$ en $n = 10$), terwijl Medusa de meeste contacten heeft op basis van een vaste relatie ($n = 13$).

Conclusies en opmerkingen

Ondanks (of dankzij) het tentatieve karakter van het onderzoek zijn een aantal zaken aan het licht gekomen. Zo werd het vermoeden omtrent de invloed van 'het weer' op het babbellandschap in dit onderzoek niet bevestigd. Kennelijk spelen andere factoren een grotere rol. Opvallend was ook dat in de gesprekken die verzameld werden *geen* geruchten voorkwamen. Ook roddel in de zin van kwaadsprekerij werd niet in de gegevens aange-

troffen. Wel ging een aantal gesprekken over 'anderen' maar dit was zelden in ongunstige zin. Geen van deze beide bevindingen strookte met de verwachtingen.

Onderwerpen

Een moeizaam punt is het categoriseren van de onderwerpen. Een aantal onderwerpen lijkt aangegrepen te worden voor een praatje en contact, het onderwerp zelf is niet van belang, bijvoorbeeld: 'tuinen', 'honden', 'leeftijd', 'brand bij X'. Precair is ook het indelen van onderwerpen bij een bepaalde categorie beseffend dat het 'onderwerp van gesprek' niet het onderwerp van gesprek is. Kies je voor wat wordt gezegd of voor dat wat je weet dat wordt bedoeld? (In veel gevallen bestond er bij de rapporteur voorkennis omtrent de persoon van de gesprekspartner(s) de situatie waarin het gesprek plaats vond en de context van het onderwerp.)

Met name gold dit voor de onderwerpcategorieën 'anderen' en 'buurtdrama'. Ook de manier waarop iets wordt verteld is in deze niet doorslaggevend: er zijn mensen die badinerend hun zielsgeheimen op tafel leggen en levensbeschouwelijk praten over ballen in de soep.

Gezien de methodische opzet zijn de communicatienetwerken dyadisch, niet geschakeld en geconcentreerd rondom de rapporteur. De knooppunten in de communicatienetwerken van de buurt zijn dusdoende niet uit het onderzoek naar voren gekomen maar ze zijn er wel degelijk. Er blijkt veel verschil te zijn per observator in het aantal gesprekspartners, aantallen gesprekken, onderwerpen, tijdstip en situatie van gesprek, actieradius en reden van contact. De verschillen op al deze variabelen lijken sterk persoonsgebonden en afhankelijk van het leefpatroon van elk der rapporteurs. Zo lijken lokaste en Juno eerder zaakgebonden gesprekken te hebben rond de schooltijden en het winkelen, maar nieuwsachtig en wat vluchtiger van aard, wat zich

weerspiegelt in naar verhouding weinig onderwerpen per gesprek c.q. gesprekspartner (gemiddeld aantal onderwerpen per gesprek resp. 1,3 en 1,8), dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Medusa met veel gesprekken op basis van een vaste relatie op overige tijdstippen in een situatie met een sociaal motief, wat dan resulteert in naar verhouding veel onderwerpen per gesprek (gemiddeld aantal onderwerpen per gesprek resp. 2,4 en Circe: 3,0). De uitkomsten wijzen ook in een andere richting: ongeacht de rapporteur lijken tijdstip en situatie van het gesprek te coïncideren: de aard van de ontmoeting bepaalt de aard van het gesprek. Ontmoet men elkaar op weg naar of van school dan zullen waarschijnlijk korte wetenswaardigheden of "hete" nieuwtjes worden uitgewisseld. Ontmoetingen met een sociaal motief zijn bedoeld om te praten en dat is in de gegevens goed merkbaar.

Verdere studie omtrent de samenhang tussen tijdstip en situatie van gesprek lijkt zeker aanbevelenswaardig.

Jammer is wel dat er weinig gesprekken met/tussen mannen in het materiaal aanwezig zijn. Dit lijkt puur toevallig want de mannen in de buurt zijn met name in de weekenden toch vaak bij allerlei gesprekken aanwezig en naar de ervaring leert, zeer wel op de hoogte van het buurtgebeuren en alleszins bereid om daarover te praten. Echter niet de buurtbabbelen in zijn algemeenheid, maar de deelname van de rapporteurs daaraan werd geregistreerd. De persoonsgebondenheid van variabelen, het leefpatroon en het samenvallen van tijdstip en situatie in aanmerking genomen ligt dat achteraf gezien toch voor de hand.

Samenvattend lijkt het erop dat de "gossip" vooral in zijn kanaalaspecten meer structuur heeft en minder aan het toeval is overgeleverd dan aanvankelijk werd vermoed. Deze structuur wordt opgeroepen door de mensen zelf in hun onderlinge relaties en is niet voorgegeven. Zo bezien weerspiegelt de "gossip" nog steeds iets van haar oorspronkelijke betekenis.

NOTEN

1. Zie voor een uitgebreide behandeling van theorie en onderzoek van 'gossip': van den Bosch-de Greef, M.M.; *Met gespitste Oren*; doktoraalscriptie; I.M.C., K.U.N., Nijmegen, 1981.
2. Lerg, W.B.; *Das Gespräch, Theorie und Praxis der unvermittelten Kommunikation*; Düsseldorf, 1970, p. 11.
3. Om een groot aantal redenen, waarop hier niet nader wordt ingegaan, wordt de voorkeur gegeven aan "informele openbare communicatie" boven de door Brouwer ontwikkelde term "informele massacommunicatie"; Brouwer, M.; *Stereotypen als Folklore*; Amsterdam, 1968, p. 11-12.
4. Term en begrip zijn ontleend aan het artikel van R. Bauer. Bauer, R.; *The Obstinate Audience: the Influence Process from the point of view of social communication*; *American Psychologist*, 1964, 6, p. 319-328.
5. Vgl. Bauer, R., *Communication as Transaction*; in: Payne, D.E. (ed.), *The Obstinate Audience*, Ann Arbor Mich., 1965, p. 3-11.
6. Kepplinger, H.M., *Paradigm change in communications research*, in: *Communication*, 1979, IV, p. 163-182.
vgl. ook Roger, E.M., *Manipulation and Mass Communication, Lessons from Research on the Diffusion, Massacommunicatie*, 1981, 9, p. 148-157.
7. zie hiervoor: Lerg, W.B., o.c. p. 21; Rosnow, R.L. & Fine, G.A., *Rumor and Gossip, The Social Psychology of Hearsay*, N.Y. 1976, p. 86; Rysman, A.R., *How the "Gossip" became a woman*, *Journal of Communication*, 1977, 27, I, p. 176; Webster's New Collegiate Dictionary, 1976.
8. Paine, R., *What is Gossip about? An Alternative Hypothesis*, *Man*, 1967, 2, p. 278-285.
9. Gluckman, M., *Gossip and scandal*, *Current Anthropology*, 1963, 4, p. 307-310.
10. Hannerz, U., *Gossip, Networks and Culture in a Black American Ghetto*, *Ethnos*, 32, 1967.
11. Abrahams, R.D., *A Performance - Centered Approach to Gossip*, *Man*, 5 1970, p. 296-297.
12. Paine, R., o.c. p. 283.
13. Suls, J.M., *Gossip as social Comparison*, *Journal of Communication*, 1977, 27, I, p. 146-168.
14. Yerkovich, S., *Gossiping as a way of speaking*, *Journal of Communication*, 1977, 27, I, p. 191-196.
15. Yerkovich, S., o.c. p. 194.
16. Sabini, J.P. & Silver, M., *Moral Approach and Moral Action*, *Journal of the Theory of Social Behavior*, 1978, 8, I, p. 117-123.
17. Sabini, J.P. & Silver, M., o.c. noot 10, p. 120.
18. Rysman, A.R., *Gossip and Occupational Ideology*, *Journal of Communication*, 1976, 26, 3, p. 64-68.
19. Rysman, A.R., *How the "Gossip" Became a Woman*, *Journal of Communication*, 1977, 27, I, p. 176-180.
20. Rysman, A.R., 1977, o.c. p. 180.
21. Haviland, J.B., *Gossip as competition in Zinacantan*, in: *Journal of Communication*, 1977, 27, I, p. 186-191.
22. Abrahams, R.D., o.c. p. 290-301.
23. Abrahams, R.D., i.o., p. 293.
24. Handelman, D., *Gossip in Encounters: the Transmission of Information in a Bounded Social Setting*, *Man*, 8, 2, June, 1973, p. 210-227.
25. Handelman, D., o.c. noot 2, p. 225.
26. Handelman neemt hierbij niet de restrictie van Nan Lin in acht waar deze waarschuwt voor een verwar- ring van encounter en exchange.
Lin, N., *The Study of Human Communication*, B.M. Comp. 1973, p. 17.
27. Gilmore, D., *Varieties of Gossio in a Spanish Rural Community*, *Ethnology*, 17, 1, Jan., 1978, p. 89-99.
28. Gilmore verwijst hier naar de individualistische vs. holistische benadering van resp. Paine en Gluckmann.
29. Rosnow, R.L. & Fine, G.W., o.c. 1977.
30. Rosnow, R.L. & Fine, G.A., *Inside Rumors*, *Human Behavior*, 3, no. 8, 1974, p. 64-68. Rosnow, R.L., *On Rumor*, *Journal of Communication*, 1974, 24, 3, p. 26-28. Rosnow, R.L., *Gossip in Marketplace Psychology*, *Journal of Communication*, 1977, 27, p. 158-163.
31. Buckner, H.T., *A Theory of Rumor Transmission*, in: *P.Q.Q.*, 1965, 29, p. 54-70.
32. Szwed, J.F., *Gossip, Drinking and Social Control, Consensus and Communication in a Newfoundland Parish*, *Ethnology*, 1966, p. 435.
33. Stirling, R.B., *Some Psychological Mechanisms Operative in Gossip*, in: *Social Forces*, 1956, 34, p. 262.
34. Bailey, F.G., *Gifts and Poison: The Politics of Reputation*, N.Y., 1971, p. 284-290.
35. Cfr. Hagemann, die spreekt van "Unterichting". Zie hiervoor Stappers, J.G., *Publicistiek en Communica- tiemodellen*, Nijmegen, 1966, p. 106-110.
36. Zie hiervoor Stappers, J.G. i.c.
37. Glaser, B.G. & Strauss, A.L., *The Discovery of Grounded Theory: strategies for Qualitative Research*, N.Y., 1967. En ook: Groot, de A.D., *Methodologie*, Den Haag, 1961.
38. Zie hiervoor: Galton, J. *Theory and Methods of Social Research*, London, 1967, p. 109-161. Riley, M., *Sociological Research*, N.Y. 1963, p. 21-25; Segers, J.H.G., *Sociologische Onderzoeksmethoden*, As- sen, 1977, p. 234-293.
39. ibidem.

**VOORSTUDIES EN ACHTERGRONDEN
VAN MEDIABELEID**

Leendert van Meerem Piratenzenders en hun publiek

Een piratenzender is een illegale zender, een zender zonder zendmachtiging. Vooral de illegale zenders die op de omroepbanden in de ether opereren staan in het spraakgebruik bekend onder de naam 'piraat'.

Deze omroep-bedrijvende etherpiraten zijn vooral na de Tweede Wereldoorlog ontstaan in het oosten van Nederland; zij opereerden veelal met oud legermateriaal op de middengolf. In de zeventiger jaren is het verschijnsel stormachtig toegenomen, vooral door het goedkoop ter beschikking zijn van FM-apparatuur. Inmiddels is het in heel Nederland mogelijk om op vrijwel elk uur van de dag op de FM of middengolf een radiopiraat aan te treffen. Ze bestrijken met hun zenders een kleine stad, een wijk van een grote stad en soms een halve provincie. Zij bedrijven al tientallen jaren kleinschalige omroep. Een nieuwe ontwikkeling die vooral in 1980 echt doorzette was het inbreken in een (televisie) kabelnet. Dit verschijnsel is met name door processen van auteursrechthebbenden tegen de kabelexploitant in 1982 zeer sterk afgenomen. Aan televisiepiraten wordt in dit artikel slechts zijdelings aandacht besteed.

Etherpiraten worden vervolgd; ze veroorzaken storing en ze zijn illegaal. De Radio Controle Dienst heeft haar handen vol aan het opsporen ervan.

Er bestond tot nu toe weinig systematisch verzamelde kennis omtrent het verschijnsel, behalve de opsporingscijfers van de RCD. Vragen die gesteld kunnen worden zijn:

- welke binding hebben ze met hun publiek?
- hoe populair zijn ze?
- hoe groot- of kleinschalig zijn ze?
- wat drijft mensen ertoe om het te doen?
- hoeveel zijn er?
- hoelang houden ze het vol?

kortom, vormen ze een factor in het mediabeleid?

In het kader van de Voorstudies 'Achtergronden van mediabeleid' van de WRR werd door Intomart b.v. een onderzoek verricht dat tot doel had meer inzicht te verschaffen in de omvang en de aard van de etherpiraterij.¹⁾ Het onderzoek werd uitgevoerd in het najaar van 1981 en gerapporteerd in februari 1982.

De onderzoekers stonden voor de taak om in een betrekkelijk korte tijd zoveel mogelijk data te verzamelen omtrent een complex en moeilijk toegankelijk (want illegaal) verschijnsel. Er is gekozen voor een onderzoeksopzet waarbij gelijktijdig vanuit drie verschillende invalshoeken het probleem bekeken werd om zodoende te trachten het gebrek aan tijd te compenseren.

De onderzoeksopzet

De verschillende vraagstellingen konden worden gesplitst in vragen van kwantitatieve aard en van kwalitatieve aard.

Kwantitatief:

- hoe groot is naar schatting het aantal etherpiraten?
- hoe groot is het luister- en kijkbereik van etherpiraten?
- hoe groot is het verloop onder piraten?
- hoe groot is de gemiddelde omvang naar aantal personen?
- wat zijn de meningen en houdingen van het publiek?
- hoe groot is de waardering van de programma's door het publiek?

Kwalitatief:

- hoe is de werkwijze van etherpiraten?
- welke zijn de voornaamste beweegredenen om te zenden?

- welke zijn de karakteristieken van de inhoud van programma's?
- hoe hecht is het contact met het publiek?

Beschouwen we deze vraagstellingen nader, dan vallen de kwantitatieve vragen uiteen in twee soorten, te weten vragen omtrent de ontvangers van de piratenuitzendingen (het publiek) en vragen omtrent de zenders (de piraten). Daarnaast blijven de kwalitatieve vragen, die vooral gericht zijn op inzicht in de piraterij zelf. Het complexe probleem kan daarmee vanuit drie invalshoeken benaderd worden, te weten:

- kwantitatieve vragen omtrent het publiek
- kwantitatieve vragen omtrent de etherpiraten
- kwalitatieve vragen omtrent de etherpiraterij.

Deze drie invalshoeken leidden tot drie deelonderzoeken die allen in het najaar van 1981 uitgevoerd werden. Vanuit elk van de invalshoeken is telkens getracht indicaties te verkrijgen over mogelijke richting en omvang van toekomstige ontwikkelingen. Een eerste invalshoek is het schatten van het luister- en kijkbereik van piratenzenders en de meningen en attitudes van de bevolking. Daartoe is een publieksonderzoek gehouden in een representatieve landelijke steekproef van circa 10.000 personen vanaf 12 jaar. Dit onderdeel kon worden ingepast in een jaarlijks onderzoek ten behoeve van NOS en STER.

Een tweede invalshoek wordt gevormd door het schatten van het aantal etherpiraten, met name radiopiraten en van het totale aanbod aan illegale uitzendingen in de maand oktober 1981. Daartoe is een netwerk van informanten gevormd, gespreid over het gehele land. Deze informanten (allen ervaren radio-amateurs) hebben gedurende een periode van vier weken de FM-omroepbanden en de middengolf afgeluisterd en in een logboek illegale uitzendingen genoteerd.

Een derde invalshoek betreft informatieverzameling omtrent de motivaties en achtergronden van etherpiraten zelf. Middels kwalitatief onderzoek, dat wil zeggen diepte-interviews met etherpiraten, zijn hun beweegredenen, werkwijzen en verwachtingen omtrent toekomstige ontwikkelingen verzameld.

Om op de hoogte te blijven van allerlei ontwikkelingen rond de etherpiraterij zoals die in de media gesignaleerd worden, maar ook zoals ze door deskundigen op dit gebied verwacht worden, zijn de drie deelonderzoeken ondersteund en van informatie voorzien middels een algemene oriëntatie op het onderwerp. Dit behelste een vorm van deskresearch gecombineerd met deskundigeninterviews.

De meningen van het publiek

In een publieksonderzoek onder 9.468 Nederlanders van 12 jaar en ouder zijn attitudes, meningen en gevoelens van het publiek ten opzichte van etherpiraten gemeten. Uit de resultaten blijkt dat meer dan één derde (38%) van de Nederlanders van 12 jaar en ouder min of meer regelmatig afstemt op piratenstations. Men weet dat ze er zijn en zoekt ze vaak bewust op vanwege de Nederlandstalige muziek die ze uitzenden. Het lokale karakter van de stations wordt geïllustreerd door het feit dat een kwart van de luisteraars weleens schriftelijk of mondeling contact met een radiopiratenstation heeft gehad. (Voor de Hilversumse zenders is dit percentage 11%).²⁾

De meningen over piraten zijn o.a. gemeten door de respondenten vijf uitspraken voor te leggen omtrent een aantal aspecten van het verschijnsel. In tabel 1 (z.o.z.) zijn de vijf uitspraken met hun resultaten weergegeven.

Met deze uitspraken zijn een aantal belangrijke factoren in de opinievorming over piraten geoperationaliseerd. In uitspraak A en D is de tolerantie ten aanzien van de wetoverschrijding van piraten en de ruimte die

Tabel 1: Percentages van de totale steekproef naar het wel of niet eens zijn met een uitspraak.

	wel mee eens	niet mee eens	geen mening
A – zolang piratenzenders buiten de wet werken en dus verboden zijn, moeten ze ook opgespoord en bestraft worden	45%	41%	14%
B – televisiepiraten zijn overbodig, omdat het aanbod van de Nederlandse televisie voldoende is	40%	43%	17%
C – radiopiraten zijn overbodig, omdat de Nederlandse radio voldoende keus biedt	45%	42%	13%
D – er moeten mogelijkheden komen voor iedereen die dat wil om legaal radio- en televisieprogramma's uit te zenden	27%	59%	14%
E – radiopiraten houden meer rekening met de wensen van hun luisteraars dan de Hilversumse radio	45%	20%	35%

(n = 9.468)

de beoefenaren gegund wordt neergelegd. Met uitspraak B en C is de toegevoegde waarde die ze voor het publiek hebben ten opzichte van het huidige radio- en televisie-aanbod getoetst. Met uitspraak E is de door mensen gevoelde publieksaffiniteit tot piratenstations gemeten.

Uit de resultaten blijkt dat de algemene opinie niet onwelwillend is tegenover de etherpiraterij. De tolerantie uit zich vooral in het substantiële deel van de bevolking dat van mening is dat dit soort wetsovertreding niet gestraft hoeft te worden. Voor een vrijgeven van de ether zoals impliciet in uitspraak D gesuggereerd wordt zijn veel mensen voorstanders geporteerd. In het algemeen geldt dat jongeren en mensen uit lagere sociale klassen positiever over piraten denken dan ouderen en hogere sociale klassen (dit geldt ook voor het sterk met sociale klasse samenhangende opleidingsniveau).

Hoewel de resultaten van de uitspraken B en C niet duidelijk positief zijn voor piratenstations, blijkt hier ook uit dat ongeveer de helft van de bevolking de piratenstations als een niet overbodige aanvulling ziet op het bestaande aanbod. Ook hier kan meer affiniteit tot piratenzenders geconstateerd worden naarmate men jonger is, lager opgeleid en tot een lagere sociale klasse behoort. Dit laatste wordt nog

eens bevestigd met de resultaten van uitspraak E. Piratenstations staan gevoelsmatig dichter bij hun publiek dan de nationale zenders.

Aantallen en soorten

Over aantallen radiopiraten gaan in de publiciteit de meest wilde geruchten. Het bekendste voorbeeld daarvan zijn uitspraken van PvdA mediaspecialist Kosto die meermalen schattingen boven de 50.000 stations noemde).³⁾

Eén van de problemen van dit soort schattingen wordt gevormd door de definitie van de tel-eenheid. Welke piraten tellen mee? Hoelang geleden moet hij in de ether zijn geweest om mee te tellen? Op welke band moet hij uitzenden om mee te tellen? Wat moet zijn reikwijdte zijn om mee te tellen?

Weinig deskundigen geven ooit afbakening van deze definities. In de hier gebruikte schattingen op jaarbasis zijn de volgende definities gehanteerd:

- In een bepaalde periode regelmatig in de ether
- uitzenden op de FM of middengolf omroepband
- De intentie hebben omroep te bedrijven
- Reikwijdte in principe niet van belang

De meetperiode bedroeg één maand in het najaar van 1981. Circa 50 luisteramateurs hebben in die periode dage-

lijks een logboek bijgehouden van alle illegale uitzendingen die op de FM- of middengolfband te horen waren. Op basis van deze gegevens en bovenstaande definities werd geschat dat er circa 6.000 radiopiraten in Nederland zijn die omroep bedrijven op één van beide omroepbanden en dat ze dat ook min of meer regelmatig doen.⁴⁾

De gemiddelde geschatte reikwijdte op de FM-band ligt rond de 25 kilometer, op de middengolf is dit bijna het drievoudige daarvan (70 kilometer).

Uit het onderzoek blijkt een groot verschil in levensduur; de helft is korter dan één jaar in de lucht, waarna ze weer verdwijnen. De oudste stations zijn vooral middengolf-stations in het oosten en zuiden van het land.

De programma's die piraten uitzenden onderscheiden zich van de programma's van de Hilversumse en regionale zenders door een overgrote dosis aan Nederlandstalige muziek (69% van alle piratenuitzendingen betreft Nederlandstalige muziek). Deze overheersing van de Nederlandstalige muziek is aanzienlijk minder bij piraten uit het westen en in de drie grote steden. Daar overheerst de Engelstalige populaire muziek.

Slechts in 8% van de geregistreerde uitzendingen zijn lokale berichten, dan wel streeknieuws geconstateerd. Bij 8% van de stations werd reclame geconstateerd. Dit laatste is in overeenstemming met het feit dat vele stations slechts een kort bestaan hebben. Alleen de stations die het al lang volhouden, geven reclameboodschappen in hun uitzendingen en hebben daarmee een bron van inkomsten. Het blijkt overigens dat reclame uitzenden meer voorkomt in de combinatie met Engelse populaire muziek dan in combinatie met Nederlandstalige muziek. De lokale berichtgeving bestaat vaak voor een belangrijk deel uit reclameboodschappen van lokale middenstanders.

Motivatie en werkwijze van piraten

Teneinde meer over de motivatie en de achtergronden te leren van de

mensen die omroepiraterij bedrijven zijn 30 personen geïnterviewd.

Geïnterviewd werden:

- vijf personen die een illegale televisiezender exploiteerden
- twee personen die opgehouden waren met televisie-uitzendingen en overgegaan zijn op radiopiraterij
- vier personen die een AM-zender in bedrijf hadden
- één persoon die FM radio-uitzendingen instraalde in een kabelnet
- acht personen die de omroepiraterij op de FM-band (87MHz – 104MHz) bedreven via rondstraling

Van alle radiostations was tevens bekend dat zij niet behoorden tot de groep zogenaamde communicatie-amateurs, maar dat zij trachtten "een luisterpubliek te bedienen".

Uit de resultaten van de interviews blijkt een grote emotionele betrokkenheid bij het zenden.

Als motivatie komen telkens twee argumenten naar voren:

- a. Het ideële doel van lokale omroep dat elke piraat voor ogen heeft
- b. Het Hilversumse machtsbolwerk waartegen zij zich allen afzetten

Men toont zich bereid met illegaal zenden te stoppen als lokale omroep zou worden toegestaan. Zo zou die maatregel een oplossing lijken. We hebben redenen om aan te nemen dat het anders ligt. Veel etherpiraten blijken zeer ver te willen gaan om hun hobby door te kunnen zetten, ondanks alle tegenslagen. Er is een grote afkeer van de Hilversumse zenders, met name van de Hilversumse muziekkeuze.

Toch zien we, vooral in het westen, pogingen tot het kopiëren van een Hilversum 3-stijl bij vele piratenstations. Daarmee kopiëert men immers ook iets van het imago van Hilversum. Omroep bedrijven op deze schaal biedt aan velen een bevrediging op zichzelf. Het feit dat een publiek bereikt wordt schept voldoening. Er wordt ook bewust en vaak gezocht naar feedback van het publiek. Bij de kleinere piraten-

stations, waarvoor het publiek nog niet zo'n emotionele binding betekent, speelt het bezig zijn met geavanceerde apparatuur een grote rol. Een deel van hen schaarft zich dan ook in de rijen van legale zendamateurs.

Naarmate de zenders professioneler worden stijgt de drang om reclame in de uitzendingen te doen. Dit zijn vooral de bestendige stations die het meestal langer dan een half jaar volhouden. (We schatten daarom dat rond de 250 radiopiraten reclame in hun uitzendingen doen). Uitgaande van de in 1981 in interviews genoemde bedragen van rond de f 300,— per maand per adverteerder een schatting van voor alle stations gemiddeld vijf adverteerders kunnen we een totale jaaromzet schatten. Deze bedraagt volgens bovenstaande aannames circa 5 miljoen gulden. Er zitten echter tussen de 250 commerciële stations kleintjes en grote. Bij een paar grotere piraten zullen de tarieven hoger zijn en zij zullen meer adverteerders hebben. Bij een dergelijke 'grote radiopiraat' kan een jaaromzet van rond de f 60.000,— geschat worden (bijvoorbeeld met 10 regelmatige adverteerders voor een maandtarief van f 500,—).

Uit de interviews komt eerder het beeld naar voren van een op de voormalige zeezenders geënte praktijk dan dat van lokale radio, het zijn vooral muziekstations met een meer nationaal dan lokaal repertoire (uitzonderingen in de streektaal daargelaten).

Tenslotte

Uit alle drie onderzoeksbronnen blijkt dat de piratenzender zich een plaats heeft veroverd in het (weliswaar niet officiële maar wel feitelijke) mediabe stel. Op radiogebied vormen zij vrijwel de enige vorm van kleinschalige plaatselijke omroep. Uit hun programma-

keus blijkt bij de meeste zenders weinig inhoudelijke gebondenheid aan de regio. In de drie grote steden in het westen met name worden afkeer van de Hilversumse programmering paradoxaal gecombineerd met een Hilversum 3-achtige aanpak, sommige overigens met een zeer consequente zenderkleuring.

Muziek vormt de motor waarop allen draaien. Als kleinschaligheid afgemeten wordt aan het aantal mensen dat bij de zender betrokken is, dan vormen de etherpiraten de ware kleinschalige omroep. Eénmanszenders zijn eerder regel dan uitzondering. Bemanningen van 6 à 7 personen bemannen de meest professionele zenders in hun soort.

Het totale verschijnsel doet denken aan amateurtoneelschappen. De gedrevenheid en het enthousiasme van de uitvoerenden, de charme van de niet vlekkeloze uitvoering evenals het publiek dat de volle zalen van het wijkgebouw of de plaatselijke schouwburg vult. Ook daarbij lijkt het of uitvoerenden en publiek meer vreugde beleven aan het feit dat het persoonlijke bekenden zijn die optreden, dan aan de inhoud van het gebodene. Het feit dat de buurman dezelfde rol speelt als een 'beroemdheid' uit Hilversum kan noch voor de beroeps toneelspeler, noch voor de beroeps radiomaker een bedreiging zijn. De amateur variant kan niet bestaan zonder de glamour van de professionele uiting. Zoals bijna elke kunst- of cultuuruiting een amateurvariant kent, zo blijkt dat ook voor radio en televisie op te gaan.

De ontwikkeling van de piraterij in de toekomst zou daarom behalve door de capaciteit van de FM-band ook weleens sterk bepaald kunnen worden door de opnamecapaciteit van een lokale gemeenschap voor deze nieuwe amateurtoneelgezelschappen.

NOTEN

1. Intomart, *Etherpiraten in Nederland*. 's Gravenhage. Staatsuitgeverij, 1982.
2. NOS bulletin B82-023 *Participatie Radio* Hilversum 1982.
3. Zie N.D.J. Kooij, *De Piraat*, in *Ars Aequi* 32 (1983) 1.
4. Voor een verantwoording van de berekeningswijze zie het rapport.

Wim Bekkers

Etherpiraterij: tijdverschijnsel of complement van het omroepbestel

Etherpiraterij kent vele verschijningsvormen. Op het piratenlandschap komen voor: televisiepiraten via de kabel, rondstralende televisiepiraten, radiopiraten via de middengolf, korte golf en FM (waarom niet via de lange golf?) en in de 27 MC band. Op zee is nog één piraat actief namelijk the voice of peace van Abi Nathan voor de kust van Israël.

Dat het verschijnsel zich niet tot Nederland beperkt, moge blijken uit het volgende rijtje: (radio)piraten komen/kwamen in ieder geval voor in België, Frankrijk, Engeland, Scandinavië, Italië, Oost- en West-Duitsland, Polen en Nieuw-Zeeland.

Interessante ontwikkelingen doen zich voor in België (legalisatie-mogelijkheid voor "vrije (radio)zenders"); in Italië (vrijgeven van ether voor particuliere radio- en televisiestations¹⁾) en Engeland (oprichten van commerciële en niet-commerciële lokale en regionale radiostations).

Dit artikel beperkt zich tot de Nederlandse situatie en handelt met name over radiopiraten op de omroepbanden. Televisiepiraten behoren inmiddels tot de etherhistorie en lijken in vergelijking met de meeste radiopiraten qua achtergrond en motivatie nauwelijks relevant voor het omroepbeleid.

De meeste televisiepiraten hadden een typisch kapitalistische doelstelling: de initiatiefnemers trachtten hun zakken te vullen door het verkopen van reclamezendtijd (zoveel mogelijk verhuuld door pretentieuze prietpraat) aan plaatselijke middenstanders die veronderstelden hun omzet te zien stijgen. In het algemeen een tamelijk oninteressant oogmerk dus, enkele uitzonderingen daargelaten.

Publieke belangstelling is er zeker voor televisiepiraten. Maar datgene

wat hen werkelijk interessant had kunnen maken ontbrak meestal: de meeste televisiepiraten zonden programma's uit die even goed door de legale Nederlandse en buitenlandse tv-stations (kunnen) worden uitgezonden, of waarvoor we in Nederland naar de videowinkel gaan of in de Verenigde Staten een pay-tv abonnement nemen. Daarentegen lijken de meeste radiopiraten er wel in te slagen programma's te maken waarin de bestaande legale radiostations in Nederland niet kunnen voorzien. Kan Hilversum vijf of zes dan geen Nederlandstalige muziek gaan uitzenden? zo luidt de vaak tot oplossing bedoelde vraag. Op het eerste gezicht lijkt dit inderdaad een passend antwoord op de radiopiratenwildgroei.

Ook van Meerem wijst impliciet op deze optie als hij stelt "uit hun programmeus blijkt bij de meeste zenders weinig inhoudelijke gebondenheid aan de regio".

Er is echter meer aan de hand.

Soorten

In Nederland zijn drie belangrijke vormen van omroepbedrijvende radiopiraten te onderscheiden:

- a. stations die (bijna) uitsluitend Nederlandstalige muziek uitzenden, doorspekt met telefonische en schriftelijke verzoek- en groetuitwisselingen; deze stations zijn doorgaans niet-commercieel.
- b. stations die voornamelijk popmuziek uitzenden; deze stations zijn doorgaans commercieel.
- c. stations met een actie-gericht karakter in de sfeer van kraken, energie en feminisme; deze stations zijn doorgaans niet commercieel.

Vorm a komt het meest voor, vorm c het minst.

Publiek

Radiopiraten bereiken een substantieel deel van het publiek.

luisteren:	publiek van radiopiraten		
	1978	1981	
dagelijks enkele dagen per week eens per week minder vaak nooit/wn	}	5%	
		12%	
		16%	
		10%	
		72%	58%
		100%	100%
N=		431	456

Bron : NOS Telefoon-Enquete
Basis : 15 jaar en ouder

Het publiek van radiopiraten bestaat voor een belangrijk deel uit 15 tot 50-jarigen, mensen met een LO/LBO en MAVO opleidingsnivo, mannen en "zwarte" radioluisteraars. Vrouwen blijken nogal eens moeite te hebben met het vinden van radiopiraten.²⁾

Motivatie

Uit KLO-onderzoek³⁾ blijkt dat het vooral ontevreden met het Hilversumse radio-aanbod zijn die naar radiopiraten luisteren; daarnaast is voor een groot deel van de luisteraars het Nederlandstalige muziekaanbod van de piraten een luisterdrijfveer, een muzieksoort die volgens hen bij de Hilversumse zenders te weinig aan bod komt. Belangrijke redenen voor het luisteren zijn verder: de vertrouwde sfeer, de mogelijkheid om telefonisch in contact te treden en in de uitzending te komen, de bekende namen van aanvragers van verzoekjes en compensatie voor "Hilversum".

Vier van de vijf motieven duiden op een geringe afstand tussen (piraten) zender en luisteraar; er is nauwelijks sprake van een drempel. De hoofdoorzaak voor het luisteren lijkt gelegen in de afstand tussen de officiële Hilversumse zenders en (delen van) het pu-

bliek. Deze afstand mag soms letterlijk worden opgevat; in het noorden, oosten en zuiden van het land wendt men zich het meest en het eerst tot piraten. Maar naast de geografische faktor is ook de sociale afstand van belang; delen van het publiek zien in piratenzenders een herkenbaarder, dichterbij de eigen leefsituatie aansluitend communicatiemiddel.

Een bevinding die deze stelling ondersteunt is de rol die regionale omroep speelt in het luisterleven van het piratenpubliek. Eerder werd geconstateerd dat luisteraars van piraten relatief ontevreden zijn over het aanbod van Hilversum I tot en met IV. Dit geldt niet voor de regionale omroep, een medium dat in vergelijking met de landelijke zenders dichterbij het publiek staat en dientengevolge meer aanknopingspunten kan bieden ten aanzien van de leefsituatie van de luisteraar. Welnu het piratenpubliek luistert relatief vaak naar regionale omroep en is zeer tevreden over het programma-aanbod. Overzien we het Nederlandse radioscala met de Hilversumse radiozenders, de regionale omroepen en de (lokale) piraten dan geldt dat naarmate de afstand tussen zender en ontvanger geringer is de luistersatisfactie groter is.

Nederlandstalige muziek

In dit verband is ook de door radiopiraten zo veelvuldig uitgezonden Nederlandstalige muziek van belang. Het gaat hierbij niet om de "officiële" Nederlandstalige muziek maar om een genre daarvan. Een genre dat vaak lokaal of regionaal van aard is en niet zelden wordt dialect gebruikt. Denk hierbij aan coryfeën als Hepie en Hepie, Slijpers, Belcanto's etcetera. Bedoelde muziek sluit kennelijk aan bij de leefsfeer van het piratenpubliek. Per slot van rekening betreft het vaak talenten uit de eigen plaats of streek. Radiopiraten hebben niet zelden de stoot gegeven tot landelijke bekendheid van vertolkers van het niet-officiële genre. De Nederlandstalige muziek

uitgezonden door radiopiraten heeft dus vaak een afstandsverkleinende functie.

Factoren

Tenminste twee andere factoren liggen ten grondslag aan de belangstelling voor illegale radio. Ten eerste de behoefte aan toegang tot de zender: de mate waarin gebeld en geschreven wordt naar illegale zenders duidt op een grote mate van toegankelijkheid. Op de tweede plaats het element geheimzinnigheid; de illegale bezigheid oefent niet alleen aantrekkingskracht uit op de zender maar ook op de luisteraar. Niet voor niets wil één-kwart van de frekwente luisteraars dat dergelijke zenders verboden blijven.

Bovenstaande genoemde overwegingen gelden met name voor de grootste groep radiopiraten namelijk de stations die uitsluitend Nederlandstalige muziek uitzenden. Een aantal factoren is ook van toepassing op de commerciële piraten en de illegale "aktiezenders". Volgens Van Meerem zijn de commerciële stations uit op het kopiëren van een Hilversum 3-stijl. Dit moet betwijfelt worden: Hilversum 3 was het onvolledige omroepantwoord op de succesvolle zeezenders. Onvolledig omdat de beproefde vorm van horizontale programmering met een soort zenderredactie niet kan in de Hilversumse omroepstructuur. Commerciële piratenstations vaak bemand met aanhangers van de zeezendercultus, trachten vaak wel horizontale programmering toe te passen en zo juist een (beter) alternatief te zijn voor het in hun ogen falende Hilversum 3.

De indruk bestaat dat illegale "aktiezenders" een ander publiek bereiken dan de "Nederlandstalige" piraten; een publiek dat vooral geïnteresseerd is in allerlei akties en "progressieve" muziek. Een dergelijk platform wordt door de officiële Hilversumse en regionale zenders nauwelijks of niet geboden.

Inhoud

Natuurlijk is de radiopiraterij amateuristisch – daarin heeft Van Meerem gelijk – of althans het grootste deel want wie zich de moeite getroost eens naar één van de grote commerciële piraten te luisteren, zal niet om het predikaat professioneel heen kunnen. Maar om in één adem de inhoud van hetgeen radiopiraten bieden te bagatelliseren zoals Van Meerem doet, is al te gemakkelijk. Het tot kwaliteitsnorm verheffen van de eigen smaak kan er toe leiden dat alleen het bestaan van de "officiële" cultuur erkend wordt, en aan het bestaan van mogelijke andere (sub) culturele uitingsvormen voorbijgegaan wordt.

Sinds de jaren zestig zijn we gewend geraakt aan (groepen) burgers die hun stem verheffen en, mondiger geworden, voor hun belangen opkomen. Het heeft er alle schijn van dat de vlucht die de radiopiraterij heeft genomen, in de hand gewerkt door technische vooruitgang, eenzelfde soort ontwikkeling binnen de omroep vormt; op het moment dat bestaande (media) instellingen niet voorzien in bepaalde behoeften, wordt hierin voorzien door zelf in te grijpen.

Daarbij gaat het niet om de vraag of beroeps radiomakers bedreigd worden. Van belang is het zonnig onderkennen van uitingen en behoeften aan mediavormen waarin de bestaande officiële radiostations om redenen van doelstelling en structuur niet kunnen voorzien. Die poging (tot analyse) mis ik in de WRR voorstudie "Etherpiraten in Nederland" en in het artikel van Van Meerem.

Samenvattend

Blijkens de mate waarin naar illegale radio geluisterd wordt, het aantal piratenzenders én de talloze initiatieven tot oprichting van lokale omroepen bestaat er behoefte aan een vorm van kleinschalige radio. Nederlandstalige muziek op zich is niet het wezenlijke element van de meeste piraten, maar

slechts een middel om groepen uit de bevolking die via de bestaande officiële media niet of onvoldoende aan de bak komen in hun eigen beleving aan te spreken. Het is daarom zeer de vraag of een nationale oplossing gevonden kan worden ter bestrijding van het illegale verschijnsel bijvoorbeeld in de vorm van een Hilversum vijf of zes met louter Nederlandstalige muziek. Voor de nationale Hilversumse radiozenders is het vanwege het gedwongen landelijke karakter vrijwel onmogelijk om luisteraars in de verschillende regio's en en plaatsen aan te spreken op een directe manier die aansluit bij de specifieke belevingswereld. De behoefte aan kleinschalige radio kan opgevangen worden door uitbreiding van het aantal regionale omroepen en de oprichting van lokale radio-

stations. Daarbij is ook de hoeveelheid zendtijd van belang: veel illegale radiostations zenden dagelijks langer dan de huidige regionale omroepen. De kans lijkt gering dat daarmee elke vorm van (luisteren naar) illegale radio zal verdwijnen. Aangezien echter officiële kleinschalige radio tegemoet kan komen aan de wensen van het publiek ten aanzien van techniek, signaal en presentatie en informatie lijkt de verwachting gewettigd dat de omvang zal afnemen.

Vooralsnog vormen etherpiraten het illegale complement van het omroepbestel. Gezien de huidige omroepsituatie zou er slechts sprake zijn van een tijdverschijnsel indien wij door een A-bom terugkeren naar het stenen tijdperk.

NOTEN

1. NOS-KLO. "*Italië in het pre-satelliettijdperk: RAI-monopolie ten einde*", Hilversum, 1981.
2. NOS-KLO. "*Radiopiraten en hun publiek*", Hilversum, 1981, pag. 17, 19.
3. Ibid. pag. 56.

Gegevens over de auteurs

Drs. W.A.J. Bekkers is afgestudeerd in de Massacommunicatie, en is stafmedewerker van de NOS afdeling Kijk- en Luisteronderzoek.

Drs. J. Bierhoff studeerde Publicistiek, en is docent Massacommunicatie aan de School voor de Journalistiek te Utrecht.

Drs. M.M. van den Bosch-de Greef studeerde Publicistiek, en schreef haar afstudeerscriptie over theorie en onderzoek van 'gossip'.

T.P.J.M. van Doveren studeert Communicatiewetenschap aan de K.U. Nijmegen.

Drs. Essers studeerde Publicistiek, schreef zijn afstudeerscriptie over huisomroepen en was geruime tijd actief binnen de vereniging ZON.

Drs. W.J.M. Evers is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Drs. P. van Harberden studeerde sociologie te Tilburg, en is aldaar als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Welzijnssociologie. Als voorzitter van de Lokale Omroep Goirle (LOG) schreef hij het beleidsplan 'Beleid Belicht'.

Mr. A.W. Hins is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Staatsrecht van de Universiteit van Amsterdam en is secretaris van de Stichting Amsterdamse Draadloze Omroep (STAD).

Drs. P. Hoogendoorn studeerde Westerse Sociologie met als specialisatie Massacommunicatie, en is plaatsvervangend hoofd van de afdeling Voorlichting van de gemeente 's Gravenhage

Drs. E.H. Hollander is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Drs. W.P. Knulst is verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau, en is onder andere auteur van 'Mediabeleid en Cultuurbeleid', een studie over de samenhang tussen twee beleidsvelden, in de serie 'voorstudies en Achtergronden Mediabeleid' van de WRR.

T. de Leeuw studeert Sociologie te Groningen met als specialisatie Massacommunicatie. Hij is mede-auteur van de doctoraalscriptie 'Emancipatoire aspecten van radio-uitzendingen'.

Drs. L.H.A. Lichtenberg is secretaris van de Persraad en secretaris van de Stichting Bedrijfsfonds voor de Pers.

Drs. H.J.H.M. Manders is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen, en is secretaris van de OLON.

Drs. L.M. van Meerem is psycholoog en is als adjunct directeur media-onderzoek verbonden aan Intomart bv te Hilversum.

Drs. J. Oorburg doceert statistiek aan sociologen te Groningen en verricht vaak onderzoek op het terrein van de (massa)communicatie.

Prof. Dr. J.G. Stappers is hoogleraar in de Publicistiek aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Drs. W. Wartena doceert Massacommunicatie aan de sociologiestudenten te Groningen en publiceerde samen met Jan Oorburg over het experiment lokale televisie in Deventer en over de theorie van Enzensberger.

P.M.G. de Wit is ambtelijk secretaris van de OLON.

VSOM

Vereniging voor Studie en Onderzoek van Massacommunicatie

Secretariaat: van Alkemadelaan 700, 2597 AW Den Haag, telefoon 070 - 26 43 41,
telex 32626

Aan degenen die te kennen hebben gegeven lid te willen worden van de VSOM of hierin geïnteresseerd zijn: lectori salutem!

Op 24 mei jl. is de Vereniging voor Studie en Onderzoek van Massacommunicatie opgericht. Tijdens de eerste algemene vergadering hebben enkele tientallen leden de voorlopige plannen goedgekeurd en een bestuur gekozen.

Zoals al eerder gemeld, stelt de VSOM zich ten doel wetenschappelijke onderzoekers op het terrein van de massacommunicatie en gebruikers van de onderzoeksresultaten samen te brengen in een vereniging. Daardoor krijgen de praktijkmensen een betere toegang tot de theorieën en onderzoeksresultaten en wordt het wetenschappelijk onderzoek beter voorzien van vragen en informatie uit die praktijk. Om dat te realiseren zullen er **werkgroepen** worden opgericht.

In deze groepen zullen onderzoekers en gebruikers van de onderzoeksresultaten (bijvoorbeeld voorlichters) samen gaan studeren op onderwerpen zoals de nieuwe media, selectie van nieuws, begrijpelijkheidsonderzoek, lokale omroep en de communicatie-aspecten van het acculturatieprobleem.

De resultaten van zo'n studie kunnen na verloop van tijd besproken worden in een algemene vergadering en/of gepubliceerd worden in Massacommunicatie.

Om de onkosten van deze en andere activiteiten op te vangen, moet er **contributie** worden geheven. Voor de resterende maanden van 1982 is die vastgesteld op f 50,— voor gewone leden en f 30,— voor adspirant leden. Bij dit bedrag is het abonnementsgeld voor het blad Massacommunicatie niet inbegrepen. Het bestuur probeert bij de uitgever een speciale regeling te bedingen voor de mensen die het blad de rest van dit jaar al willen ontvangen.

Tijdens de volgende VSOM vergadering, in september, zal de contributie voor 1983 worden vastgesteld (inclusief het abonnementsgeld voor het blad).

Op de vergadering is tevens besloten dat de VSOM als vereniging aansluiting zal zoeken bij de International Association for Mass Communication Research (IAMCR). Er wordt onderzocht of er voor VSOM leden een arrangement getroffen kan worden.

Het **bestuur** van de VSOM is als volgt samengesteld:

Prof. Dr. M. Brouwer (Universiteit van Amsterdam)	— voorzitter
Dr. J. Willems (Rijksuniversiteit Utrecht)	—secretaris
Katholieke Universiteit Nijmegen)	
H. Smittenaar (Rijksvoorlichtingsdienst Den Haag)	— penningmeester
Dr. C. van der Haak (Nederlandse Omroep Stichting Hilversum)	
Drs. B. Manschot (Universiteit van Amsterdam)	
Drs. A. Rennen (Academie voor de Journalistiek Tilburg)	

Het adres van de secretaris is: Vossenhol 55, 6681 DK BEMMEL.

Een honderdtal mensen heeft eerder te kennen gegeven lid te willen worden van de VSOM, ongeveer 80 hebben zich inmiddels definitief aangemeld. Nieuwe leden wordt verzocht zich aan te melden op bovenstaand adres, of bij het secretariaat van de SOM, Van Alkemadelaan 700, 2597 AW DEN HAAG.

Namens het VSOM bestuur,

Dr. J. Willems, secretaris

Ondergetekende:

Werkadres:

Privé-adres:

verzoekt toezending van statuten en aktieprogramma, ¹⁾
geeft zich hierbij op als lid van de VSOM. ¹⁾

Datum:

Handtekening:

¹⁾ S.V.P. doorhalen wat niet van toepassing is.

BON

Ondergetekende wenst zich te abonneren op het tijdschrift MASSACOMMUNICATIE

- Gewoon abonnement *f* 70,—
- Buitenland *f* 90,—
- Studentenabonnement *f* 50,—

HBO-instelling/Universiteit:

Collegekaart - nummer:

De abonnementsprijs zal worden voldaan na ontvangst van een acceptgirokaart

Naam:

Adres:

Postcode en plaats:

Datum:

Deze bon in een gefrankeerde enveloppe sturen naar:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten BV
Bredaseweg 61
5038 NA Tilburg

BUURTRADI

GEMAAKT DOOR EN VOOR BUURTBEWONERS
OVER ONZE BUURT

....en verder nog
op werkdagen, overdag ieder heel
uur, kort Amsterdams nieuws en van 12-12.45
en 17-18.45 uur o.a.: aktualiteiten, dokumen-
taires, buurt- en wijkactiviteiten, film-
en theaterinformatie, sport, Surinaams nieuws
etc. STAD Radio Amsterdam, iedere dag
in de lucht.... 94.3 MHz FM

KOMT U OOK? OF LUISTER

VIA **STAD** OP DE FM 94,3

RADIO AMSTERDAM

